

Алишер НАВОИЙ

❁ Лайли ва Мажнун ❁

(Насрий табдил)

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
ТОШКЕНТ
2021

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 83.3 (5Ў)

Н – 14

Навоий, Алишер

Хамса: Лайли ва Мажнун: насрий табдил / Алишер Навоий. Табдил ва изоҳлар муаллифи: Манзар Абдулхайр. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – 192 б.

ISBN 978-9943-20-654-0

Ишқ-муҳаббат ҳамиша бадиий адабиётнинг бош мавзуси бўлиб келган. Бу мавзуда дастлаб оғзаки термалар, халқона қўшиқлар, дostonлар, кейинчалик қиссалар, романлар яратилган. Шарқда «Фарҳод ва Ширин», «Тоҳир ва Зухра», «Вомиқ ва Узро» каби ошиқ-маъшуқларнинг муҳаббати ҳамон тилларда дoston. «Лайли ва Мажнун» дostonи улар орасида алоҳида ўрин тутди.

«Лайли ва Мажнун» дostonи илгари ҳам насрий баён қилинган. Бироқ олдинги баёнлар дастлабки уриниш бўлгани учун қатор камчиликлардан холи эмас. Навоий асарларини насрий баён қилиш мумтоз адабий тилни билиш баробарида бадиий пухталикини ҳам талаб қилади. Ваҳоб Раҳмон насрий баёни асосида тузилган «Лайли ва Мажнун» дostonининг мазкур янги насрий табдили аслиятга жуда яқинлиги билан эътиборга молик.

Масъул муҳаррир:

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ,

филология фанлари доктори, профессор

Тўлиқ насрий табдил муаллифи:

Манзар АБДУЛХАЙР

*Мазкур китоб Алишер Навоий номидаги Тошкент
давлат ўзбек тили ва адабиёти университети кенгаши
(2020 йил 29 декабрь, 7-мажлис) қарори билан нашрга
тавсия этилган.*

ISBN 978-9943-20-654-0

© Алишер Навоий, «Лайли ва Мажнун». «Янги аср авлоди»,
2021 йил.

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

I

Эй Парвардигор, барча ишлар сенинг зикринг билан бошланиб, ниҳоясига етади. Сенинг лутфу марҳаматинг билан одамзод бахт топади, қодир кучу қудратингни англашга инсон ақли ожиз. Ўзинг инсон ақлига мазмун ва маъно бахш этасан, ёлғиз ўзинг боқийсан, инсонларнинг барчаси ўткинчидир.

Эй Тангрим, одамзодга йўқликни қисмат, ўз зотингга фанони ҳам фоний қилдинг. Илоҳий ғайб сирларининг барчаси сенга аён, фақат сен мавжудсан, бошқа ҳамма-ҳаммаси йўқ ҳисоби. Борлигинг йўқликни маҳв этиб, вужудинг йўқликка барҳам берган.

Эй Тангрим, сен гўзаллар ҳуснини кўнгилга ёқадиган, ошиқлар кўнглини эса уларга асир қилдинг. Гўзалларнинг ҳуснига шайдолар кўнглида ошиқона телбаликлар пайдо қилдинг.

Эй Тангрим, ишқ оловини жаҳонни куйдирадиган қилиб яратдинг, бу оловнинг ҳар бир учқунини эса ошиқлар хонумонини куйдирадиган қилдинг. Бу ишқ оловида наинки хонумонлар, балки жисму жонлар ҳам куйиб кул бўлади.

Эй Тангрим! Сен паривашларни яратиб, уларга юзлаб ғамкашларни Мажнундай асир қилдинг. Кимники парига ошиқ қилсанг, уларнинг қонли кўз ёшларини оқиздинг. Қайдаки жилва билан намоён бўлсанг, элнинг кўзига Лайли тимсолида кўриндинг. Жозибадор гўзалга Лайли деб исм қўйдинг, унга гўзал ҳусни билан ошиқларни телба қиладиган сеҳр бахш этдинг.

Эй Тангрим, сен Мажнунни ақду ҳушдан озод қилдинг, унинг ошиқона оҳу воҳлари ақду ҳушини кулини кўкка совурди. Зотан, сени англаш бобида теран ақду идрок ҳам ғофил бўлиб, сенинг ҳақ йўлингга кирган телбалар ҳам оқил саналади.

Эй лутфу марҳамати чексиз Парвардигор, сен бандаларинг айбу гуноҳларини афв этиш учун ҳамиша бирор баҳона излайсан. Бандаларинг кўз ёшлари билан дўзах оловини пасайтирасан. Сенинг олдингда юксак осмон ҳам пастдан-паст бўлиб, аслида осмонларни ҳам, ерни ҳам ўзинг яратгансан. Сенинг қудратинг билан бир-бирига зид тўрт унсур пайваста бўлган, амру фармонинг билан эса етти қават осмон ҳамиша мувозанатда. Кеча-кундуз тиним билмай айланади, улар ҳам сенинг амринг билан жаҳонгаштадай тиним билмайди. Нурафшон офтоб бошини оёқ қилганча, сени ахтариб ранги заъфарон бўлган. Барча-барча сенинг висолингга толибу ташна, бироқ сенга етишмоқ мушкулдан ҳам мушкул. Ҳар нарсага сени ўхшатишнинг сира фойдаси йўқ, гарчи оламу одамларни яратган бўлсанг ҳам, ҳеч бирига ўхшамайсан. Олам нимаики гаройибот бўлса, сенинг қудратинг билан яралган, бироқ учун асло кўзга кўринмайсан. Кўрмоқчи бўлганларга кўринмайсан, лекин васлингга талабларнинг ҳар бир ишида ҳозир у нозирсан.

Фалакни чарх уриб айланадиган қилдинг, юлдузларга эса нур ҳамда ҳарорат бердинг. Куннинг чехрасини нур билан безаб, туннинг юзини сурма билан қорага бўядинг. Тоғлар либосини фақат харсангу тошлардан қилиб, уларнинг белига заррин камар боғладинг. Қиш қуёшини қиличдай ўткир қилдинг, садафдай оппоқ қордан қўғирчоқлар ясадинг. Ва лекин навбаҳор келгани ҳамон ёмғирлар ёғдириб, заминга ям-яшил чакмон кийдирдинг. Лолалар қадаҳларини тошларга, ёмғирларнинг дур-

дай томчиларини эса бошларга урдинг. Гулларнинг япроқларини ҳавога сочиб, ғунчалар тутунини ел билан очдинг. Гулларга зумрад каби тахт бериб, ғунчадай бахт насиб этдинг. Тунда қўрқмасин, деб наргиснинг қўлига нуқрадай машғал тутқаздинг. Осмон жисмларини тутиладиган қилдинг, кумушдай ойни шу боис қорайтирдинг. Гоҳида ой тутилди, гоҳида олтин офтоб қорайди. Олти тарафга зеб бериб, бошига олти гавҳар тақдинг. Унсурларидан бинойидек сарой қилиб, атрофини гўё тўрт пахсали девор билан ўрадинг. Унга зебу зийнат бахш этиб, тўққиз фалакни чиройли либосдай кийдирдинг. Самовот атласини зарҳал қилдинг, дурдай юлдузларни қадаб чиқдинг. Фалак либосидаги тугмалар Тийр ва Ноҳид юлдузи бўлса, эгнидаги шойи ҳошиялари Ой ва Қуёшдир. Уларни зинҳор етти сайёра мовий демасман, аксинча самовий етти чавандоздир. Уларнинг барчасини фаол қилиб, чаққон сайёҳлар қилиб қўйдинг. Булар ота дейилди, қолган тўрттаси оналар бўлди. Бу ота ва оналарга уч фарзандни пайванд айладинг. Бу фарзандларнинг бири жонзотлар, иккинчиси моддалар ва учинчиси наботот оламидир. Ўшандай ҳукмронлик ва ота-оналик тартибини яратдинг. Агар биттасига тўрттаси хуррамлик бахш этса, еттитаси ичра тўрттасининг бўлиши ҳам жуда фаройиб ҳолдир. Ҳар бир майлга икки занжир тақиб, уларни қазо ва тақдир атадинг. Фалак тошини енгил қилдинг, бироқ давронни вазмин ва сусткаш қилиб яратдинг. Башарти, замину само бўлак-бўлак бўлиб кетса ҳам, ўзинг яратганинг боис сенга заррача зарар етмайди. Заволсиз мангулик топса ҳам, ажаб эмас, бу ҳам аслида сендан бир иноят бўлади. Қонхўр подшо элнинг қонини тўкса, уни йўқ қилишнинг сен учун ҳеч қийинчилик жойи йўқ. Ёки бир бурда нонга зор гадони шоҳ қилишинг ҳам ҳеч гап эмас. Элга

тўғри йўлни кўрсатган ҳаким, дўзахга ташланса, ким ҳам қарши чиқарди? Фақат бемаъни ишларни қиладиган фосиқни ёрлақасанг, ким малол келади? Во дариғки, оламни қон билан тўлдирдинг, халойиқ бир луқма насиба топиш учун минг маротаба қон ютишга мажбур! Эвоҳки, беғаму ранжу ситамдан бошқани билмайдиган жоҳилларнинг қўйни-қўн-жини бойликлар билан тўлдирдинг. Бу ишнинг тагида қандай ҳикмат яширин эканини кишилар қаёқдан ҳам биларди. Сен нимаики қилган бўлсанг, кузатишдан бошқа чорамиз йўқ. Кимга қандай насибани раво кўрган бўлсанг, топгани кўп ҳам бўлмади, оз ҳам бўлмади. Зотан, кимга қанча берган бўлсанг, ундан ортиқ ҳам, оз ҳам керак эмас эди. Кимки сен томондан берилган насибасига қанот қилмас экан, уни ношукр дейиш керак. Бинобарин, бандаларнинг ортиқча талаби ҳамиша асоссиз бўлиб, сендан келадиган барча неъматларга шукрона айтиши, кўргиликларга эса сабр қилиши жоиз. Ҳеч қандай ортиқча саволга ҳожат йўқ: бу олам сенинг лутфу марҳаматинг билан яралган. Кундуз – гўё саҳройи бир гадо бўлиб, гарданига офтобни сап-сарик ошқовокдай илиб олган. Тун эса олий даргоҳингдан қоп-қора занжига ўхшайди, унинг қиёфаси қоплон терисида ола-буладир. Денгиз ҳам ҳимматингдан умидвор, кемаю қайиқларни бўм-бўш пиёла каби сенга тутати. Тоғларнинг ҳам тиланчидан фарқи йўқ, лутфу марҳамат қилгин, деб этакларини очиб туради. Зотан, буларнинг барчаси узра ёлғиз ўзинг пушти паноҳсан.

Икки оламнинг иккала боғи ҳам сенинг мулкинг бўлиб, ҳар икки оламнинг султони ўзингсан. Ой билан офтоб боғингдаги икки гул. Ё Оллоҳ-Оллоҳ! Бу қандай гўзал боғу, булар қандай гўзал гуллардир! Сенинг шону шавкатингни англай олмай ақлу тафаккурнинг ҳоли танг. Зотан, «Жаллат олоуху

ва наъну (у)», яъни «Парвардигори оламнинг нозу неъматлари ва шону шавкати ақл бовар қилмас даражада буюкдан ҳам буюкдир».

II

Ул даражаси юсак ҳузурида пастлик юзасидан илтижолар қилмоқким, унинг мақтовиди олий ақл тили лол, балки юсак тафаккур тили бунинг изҳорида ожиз келди ва бу хусусда узр сўрашни унутмоқ ва узр демоқдан ўзни маъзур тутмоқ ва ожизлик ва бечораҳоллик манзилига қочмоқ ва тиланчилик кўз ёшларини сочмоқ ва Худо йўлида бирор нарса тилаб қўл очмоқ

Эй пок Парвардигори олам! Аҳли идрок соҳиблари ҳам сени таъриф қила олмай, «Биз сени етарлича била олмадик», дейиш билан кифояландилар. Зотан, сени қанча улуғлаб таърифлаганим билан сенинг буюклигинг улардан юзлаб маротаба буюкдир. «Мен энг фасихман» деган зот бу даъвосини маънолар билан исбот қилди. Калом билан мўъжиза кўрсатгани боис энг сўзамол одамларнинг ҳам тиллари лол бўлиб қолди. Сенга ҳамду сано айтишга чоғланганлар ҳам васфингни баён қила олмайман, деб тан олдилар. Ўз ожизликларини эътироф этиб, афв қилишингдан умидвор бўлдилар.

Мендай шеъру достон одам, юз минглаб мен каби шоирлар ҳам наинки шеър битишдаги, шунингдек, одам сифатида ожизликларини ҳам намоеън қилди. Инсофни унутиб, бемаъниликлар, ҳаттоки ўта беҳаёликлар қилдилар.

Шу тариқа ҳамду сано айтилар экан, бу борада энг теран ақду тафаккур ҳам албатта узр сўрайди. Бу борада кўп гапирмай гунг бўлган, узр сўраш масаласида ҳам лол бўлган маъқул.

Эй Навоий, булбулдай бийрон шоирман, деб даъво қилмагин, аксинча унингни Яратганнинг гадоси, деб билгин. Ё Тангрим, ҳақиқатан ҳам сенинг даргоҳингда бир гадоман, бошимдан оёғимгача айбу гуноҳларга ботганман. Айбу хатоларим сабабли покиза мушки анбарим оқарди, оқариши оқибатида мушку анбарим нурсиз бўлиб қолди. Исёним ўти билан жаҳоним куйди, унинг дудидан хонумоним қора бўлди. Расволик оловларини жаҳонга, унинг учқунларини эса осмонга сочдим. Бу оловим жаҳонни тўлатўкис қоплаб олди, учқунлари эса осмондан ҳам ўтиб кетди. Ошиқона телбаликлар безори болалар каби бошимга ҳар лаҳзада минглаб тошлар ёғдирди. Шу даражада мажнун бўлдимки, ногаҳон дев йўлиқса, жонини сақлаш учун турли ҳийлаларни ишга солиб қочиб қолади. Зотан, девоналигим ҳар қандай телба Мажнундан зиёда бўлиб, беҳаловат гардун каби сарсону саргардонман. Сомон йўли каби адоқсиз андуҳлар силсиласи жунуним занжирининг бир нишонидир. Патила-патила сочларим тунга ўхшайди, йўқ бу сочларим аслида бошимга тушган қора кунлардир. Мана шундай қора кунлар гирдобиди қаридим, қора кунларим оқарди. Нафс зуннорини белимга боғлаб, куфрга ботдим. Шафқатсиз қисмат айни шу ришга билан ишларимни ҳар лаҳзада яна ҳам чигаллаштириб ташлади. Мендай нотагон яхшилик қилишни унутдим, ҳолим эса бадтар ёмонлашди. Бу танг аҳволим шарҳи узундан-узон бўлиб, дам-бадам фузундан-фузун бўлаётир. Бу қаттиқ азобу уқубатдан қутулишимнинг имкони йўқдай.

Уни даволаш қўлимдан келганда эди, аввало бу дардга сира ҳам мубтало бўлмасдим. Буни уддалашга қодир эмасман, бироқ бу ишни сен жуда осон қила оласан.

Ё Раббим! Менинг хароб ҳолимга ҳиммат билан назар солгин, оғир аҳволимга ўзинг раҳм қилгин!

Лутфу марҳамат билан ўзлим сари йўлимни очгин, йўлимни очгандан кейин эса ҳиммат билан қўлимдан тутгин. Мени бу тубсиз чоҳдан, ҳалокатли гирдобдан олиб чиққин. Менга ёмон йўлни раво кўрмаган экансан, ибратли ҳаёт йўлини насиби рўзи айлагин. Тилим билан ҳамиша сенга шукроналар айтайин, бошим эса ҳамиша саждада бўлсин. Мендан ҳидоятингни дариф тутма, иноятингни ҳам сира кам қилмагин. Ўзинг рози бўладиган ишларда менга ўзинг раҳнамолик қилгайсан. Сени хушнуд этадиган ишларни мен учун муроду мақсад қилгин. Қайси бир ишдан норози бўлсанг, ундай ишларни мендай банданг сендан сира ҳам илтимос қилмайман. Ҳар қиссани сўзлаганда, тилимга шукрона айтишни одат қилгин, ҳар ғуссага дучор бўлганда, дилимга тоғдай сабру тоқат бергин. Кибру ҳаволи ҳар қандай тоату ибодатни кўнглимга сира раво кўрмагин. Асло хато қилмайин, башарти, беихтиёр хато қилсам ҳам, кечирса бўладиган айбларни қилайин.

Ё Парвардигор, хоҳи жаннат, хоҳи дўзах қисматим бўлса ҳам лутфу марҳамат билан ўзинг пушти паноҳим бўлгин. Ожизона бебошликларимни ҳам бағрикенглик билан қабул қилгин, барча гуноҳларимни Расули акрам шафоат қилсин.

III

*Ул пайгамбарлик осмонининг қуёши васфидаким,
Фарб томондан балқиб, Макка осмонида камолга
етди, балки шуълали нурлари билан машириқдан
Мағрибгача «туш чоғидаги қуёшдай» ёритди ва куфр
оқшомида ислом шамини ёқди ва шомга яқин ботди*

Эй мукаррам сиймо, сенинг тимсолинг заргари осмонда жилва қилади, тулпоринг изига эса мунаввар офтоб ҳам рашк билан қарайди. Юксак

мартабанг шаъми қуёш машъалидай бўлиб, ҳатто қуёшу фалак ҳам хоки роҳинг ҳисобланади. Фалак ҳам катта йўл каби сенинг пойингдадир, меърож кечаси бунӣ яққол исботлайди. Зотинг, улуғлигинг қошида фалак ҳам бош эгиб таъзим қилади, умматларинг эса анбиёларга қўлдошдирлар. Олам пайғамбарлигинг хушхабари билан шод, адамзод эса сенинг шафоатинг умиди билан яшайди.

Сен «мен пайғамбарман» деб овоза қилиб, халойиққа илоҳий муждаларни етказдинг. Одам Ато сенинг дарахтингда мева каби етилган. Бутун олам аҳди эса сенинг фарзандингга фарзанд ҳисобланади. Сенинг нуринг жаҳондан олдин яралган, ҳатто тўққиз осмондан олдин мавжуд эди. Зотинг билан жаҳон, сайру саёҳатинг билан эса тўққиз осмон ҳам фахрланади. Улуғ мартабангда яратилганлар сенга издош ҳисобланади, шунингдек, бутун олам сенинг шарофатинг билан яралган. Бутун дунё сенинг шарофатинг билан яралганига қарамасдан сен дунёга маҳлиё бўлмадинг. Зотан, сен олижаноблик ҳужжатиға эгасан, унинг орқасига эса сени пайғамбар деб тасдиқловчи муҳр босилган. Мазкур муҳрда сенинг зотинг васф этилган.

Ҳотам, яъни муҳр сўзининг «алиф»и ва «те»сида исминг ифодаалангандир. Сен мактубда таълим олмаган бўлсанг ҳам Оллоҳ сенга илми ладуний – ғайб илмларини берган. Сенинг ҳузурингга энг билимдон олимлар ҳам мактуб ўқувчилари каби таъзим қилиб турадилар.

Сен қўлингга қалам олмадинг, қалам билан қоғозга ҳеч нарсa ёзмадинг. Бироқ сенинг битикларингга назар солган одам борки, барчаси унда қайд этилганлардан четга чиқмайди. Сенинг тулпоринг шу даражада тез чопадикӣ, бундан ҳазрати Жаброил ҳам ҳақир бўлиб қолади. Зотан, подшо Сулаймон шамол қанотида парвоз қилар экан, ҳудуднинг ҳеч қандай қадр-қиммати қолмайди.

Эй жамики пайғамбарларнинг ҳимоячиси, олам аҳли сенинг буйруғингга ҳамиша итоат қилади. Буйруқларинг одамлар учун қарз бўлса, суннатларинг барча учун фарз ҳисобланади. Қадру қимматинг етти осмондан ҳам юксак, зотинг эса икки жаҳондан ҳам аъло. Сендан ўзга қайси бир қайси пайғамбарнинг нутқи энг лўнда ва энг теран маъноли бўларди? Воҳ-воҳ, қанчалар мўъжизакор нутқ бу, бирорта ҳам пайғамбар бу борада сен билан тенглаша олмайди. Унинг йўл-йўриқлари билан жаҳонда тартиб-интизом қарор топди, назми билан икки оламини тўғри йўлга солди. Хукмининг ҳар бир алифи найзаларини пешлаб, кофирлар қонини тўкадиган яроғга айланди. Лом-алифлари қайчи сингари маломат ёғдирувчилар тилини пешма-пеш кесаверди. Бу мактубда унинг пок зоти бир нусха бўлиб, Оллоҳнинг каломларини адамзодга ҳикоя қилувчидир.

Тангрининг қудратли қўли бу мактубнинг орқасига нақшинкор муҳр босган. Уни узук-муҳр дема, балки нам мушк дегин. Йўқ, мушк ҳам эмас, тугтилган ой, дегин.

Унинг юзи офтоб гардиши каби бўлиб, у қуёш мангу ойсимон бўлиб қолди. У кўпроқ қуёшга ўхшаса ҳам тўсиқ бўлгани учун тугтилгандир. Уни тўсиқ парда демагин, бу мўъжаз бир жаҳондир. Наинки мўъжаз бир жаҳон, балки қутлуғ нишондир. Унинг зоти қаршисида етти қават осмон, ҳатто Арши аъло ҳам меърож кечаси таслим бўлди. Барча-барчаси ўша кеча унинг хоки пойи бўлди.

Бу зоти улуғ сиймо шундай олам бўлдики, мазкур ер сайёрасидан юз барабар улкандир. Наинки юзлаб ер сайёраси, балки минг осмондай, нурга чулганган минглаб офтоблардай бўлди. Замин устида жумла жаҳондан, самога юксалганда эса осмондан ҳам зиёда бўлди. Башарти, бу зоти пок

сиймо жумла жаҳондан афзал бўлмаганда, бир лаҳзада юксак фалакни маскану манзил қилмаган бўларди. Агар осмондан ҳам азизу мукаррам бўлмаганда, Арши аъло унга макон бўлармиди? Агар қуёшдан ҳам порлоқ бўлмаса, Оллоҳнинг даргоҳи бўлган ломаконни мунаввар қила олмасди.

Пайғамбарнинг Буроқи, яъни учқур оти осмон бағрида учар экан, ой билан офтоб эгарига ёпинчиқ бўлди. Ҳазрати пайғамбаримиз ислом дини танига руҳ бўлиб кирди, асҳоблари эса унга жонларини фидо қилдилар. Жавоҳир каби бебаҳо ўнта яқин ҳамроҳи ўн ҳис-туйғу каби хизматини қилди. Диннинг тўрт устунни бўлган чорёрлар бу руҳ жонидаги тўрт унсур вазифасини ўтади.

У руҳ, ҳислар ва тўрт унсур олам ақлу тафаккурини ҳайратга солди.

Улар бу вужудда ҳамиша барқарор бўлсин, суҳбатлари ҳам ҳар доим давом этсин.

Хонадони боғининг бош дарахти – ҳазрати пайғамбаримизнинг оиласи бўлса, мазкур шохнинг мевалари унинг авлодларидир.

Уларнинг барчасини ҳақиқа ҳар эзгу соатда юз минглаб салавотлар ва васфлар айтамиз.

IV

У висол оқшомики, «тун қоронғилиги билан қасам ичаман», ояти бўла олгай – унинг шаънида ёзилмоғи ва бундай кечада у самовий мусофирнинг тунда баланд юксалмоғи ва висол тонги эшиклари унинг юзига очилмоғи ва мақсад қуёши топилмоғи

Ғам шомиди зору машаққатлар тортиб ой восилини орзу қилиб, тун бўйи қанча кезиш мумкин? Ғамгин тароналар билан бу шомнинг қайғуларини қанча ҳикоя қилиш мумкин?

Узун умримни барбод қилди, унинг зулматида бирон-бир фойда топа олмадим. Эвоҳ, бу қандай қора бало кечаки, офтобни аждаҳоси хазина сингари ер қаърига кўмган. Дилбарнинг қора сочлари каби тўлғаниб, жонга ваҳима солади, ўзим бунда бўлганим билан кўнглим у билан бирга. Бу шомнинг афсонаси узундан-узон, қора қайғуси эса ҳаддан ташқари фузундан-фузундир. Уни ўйлаган сайин кўнгилда қайғу ортади, зимистонидан эса одамнинг кўз ўнги қоронғилашади. Унинг зикри жонга машаққату фикри эса умримнинг офати бўлди. Бу кеча ниҳоясини етсин десанг, заҳматларини ҳикоя қилгин. Зотан, бу кеча тоза мушк рангидадир. Осмонида порлаган ҳар бир юлдузига қуёш рашк билан қарайди.

Унинг зарралар сочган шабнамлари осмонни қоплаган сайёр юлдузларга ўхшайди. Тун гарду ғуборларини шудринглар йўқотгани каби ғам зулматини ҳам унинг юлдузлари маҳв этган. Фалак тунги жандасини ечган, олам узра саҳар ўз либосини ёпган.

Тун жаҳон юзидан холини артди, ўзига кундузни тенг тутмади. Кундуз унинг бу ҳолатидан уялиб, хижолатга ботганча ерга кириб кетгудай бўлди. Бу эса мовий осмон қулгисини қистатди. Бинобарин, жилмайиб тишларин кўрсатди.

Юлдузлар болалар каби «Вал-лайл» сурасини такрор ўқий бошладилар, уларнинг шўхликлари, ўйин-кулгилари авжга чиққани учун қисмат устози уларнинг оёқларин тушовлаб жазолади. Улар ғам-ғуссадан шод эмас, яъни фалак ғамларидан озод эмас эди. Фалакда зулмдан ному нишон қолмади, барчасини малаклар қанотлари билан супуриб ташлади.

Осмонда гўё минг минглаб ҳурлар юзларидан нур сочиларди. Юзларининг терларини ҳам пинҳона сепиб: шудрингдан оби ҳаёт сочарди. Бу ҳолатдан Исо алайҳиссалом таажжубланиб, изтиробга

тушган ҳолда самода чарх уриб кезарди. У бот-бот жон бағишловчи нафас чиқарар, натижада олам бўйлаб ҳаётбахш шаббода эсарди. Зотан, буни тун эмас, умид тонги дегин. Умид тонги ҳам эмас, абдият тонги деб билгин. Шундай кечада жилваланувчи шамъ, шамъ эмас, балки Тароз машғаласи, машғала ҳам эмас, балки мунаввар ой, ҳа машғалу ойки, нурли қуёш балқди.

Тун қуёш сингари олам аҳлидан яшириниб олди. Бутун борлиқ эса яширин бир ётоқхонага бош олиб кетди. Барча ишдан қўл тортдию, маҳбуби фикру зикри билан машғул бўлди. Дафъатан нурли бир элчи етиб келди. Унинг ёнида фақат нурдан иборат бир тулпор бор эди. Бу элчи учун борлиқ ва йўқлик ораси бир одимлик йўл эди. Унинг ёнидаги тулпор ҳам ўзи сингари елқадам эди. Уларнинг нигоҳи қаерга тушса, бир сакрашда ўша ерда пайдо бўлар эдилар.

Самовий сарбон унинг ҳузурига кириб, осмон қуёшидай пайғамбарга сўзлади:

– Парвардигори олам сен билан учрашувни орзу қилмоқда. Сен ҳам унинг висолидан

баҳраманд бўлгин. Бу тулпор оташин яшин кабидир. Аксинча, яшин каби шитоб парвоз қиладиган Буроқдир. У бошдан-оёқ нурдан яралган, наинки нурдан яралган, балки баайни жаннат фариштасидир. Унинг жисмига бирор кимсанинг юки сабабли дард тегмаган. Унга наинки бирон бир одам яқинлашган, ҳатто гард ҳам юкмаган.

Бу тулпор сен учун жуда ҳам мос. Вақт ганимат, тезроқ отга миниб, йўлга тушгин.

Бу сўзларни оламда ягона зот эшитгач, боши осмонга етди, чунки айни шундай таклифга интизор эди. Тулпорга чаққонлик билан минди ва ҳамроҳи билан йўлга тушди. Самовотдан тилаганини ерда топди. Ерда тулпорга миндию осмон сари парвоз қилди. Қушдай тулпор елиб югурар, ҳар сакраганда

олам-олам масофани босиб ўтарди. Самовот кўзини очиб, унинг бошидан юлдузларни дур каби сочди.

Унинг чехрасидаги нурни кўрган ой қуёшдан баҳра олишдан воз кечди. Аторуд унинг яноқларидаги мийиқларнинг қоралигини кўриб, ўз сиёҳини Кайвон юлдузи юзига сочиб юборди. Зуҳра эса унинг йўлида пастки пардада соз чалиб, созандалардек мусиқий кеча ташкил қилди. Исо турган тўртинчи осмонга бу улўф зотнинг кимиёси етгач, қуёшнинг либоси олтиндай зарбоф бўлди.

Миррих унинг буюк мартабасини кўриб, қўлидаги қиличини ташлаб, отининг узангисини тавоф қилди. Унинг узангиси Биржисга етиб, бу юлдузга ҳам бахту саодат ёр бўлди. Зуҳар эса бу суворийга сайисликка чоғланиб, қўлига қамчи ва ғалвирни олди. Савру Ҳамал фарёд солиб, унга жонларини қурбон қилишга шайланди. Жавзо унинг йўлига термилиб, кўзи тўрт бўлди. Саратон ҳам улўф зот назаридан баҳра топди. Асад (буржи) эса уни йўлнинг бир четидан кузатди. Сунбуланинг, янги Бошоқнинг унинг отига ем бўлгиси келди. Тарози унинг изида жон мезонига айланиб, Ақраб, яъни Чаён ундан ҳаёт бахш этадиган малҳам топди.

Ёй, яъни Қавс унинг қоши хижолатидан ўзини бир чеккага олиб, Эчки унинг қадами шарофати билан Кўчқор бўлди.

Қовға суви оби ҳаётга айланиб, бу сувдан Ҳут, яъни Балиқ янги жон топди.

Мўъжазавий чавандоз бу буржлар оралаб тўхтовсиз ўтар экан, турғун сайёралар унинг йўлига дурлар сочарди. Фалаккезар тулпори бу манзиллардан ўтиб, ложувард осмон унинг чангида қолиб кетди. Буроқи, яъни учқур оти билан янада юқорига парвоз қилиб, Арш эгнига камандини илди. Курси, Лавҳ ва Қалам ҳам унинг отини изидан азиз ва мукаррам бўлдилар.

Оти ҳам, Жаброил ҳам йўлда қолиб, Рафраф йўлига тушди. Мавжудлик либосларини бирма-бир эгнидан ечиб, йўқлик камарини белига маҳкам боғлади. Ён-атрофида томондан ному нишон йўқ, жисмидаги унсурлар ҳам ғойиб бўлди. Атрофида на олти томону ва на жисмида тўрт унсур қолди. У танаси билан Арши аълога юксалганди. Бироқ бу манзилга етгач, унинг вужудида на олов, на сув, на ел, на тупроқ қолди. Ҳолбуки, тан унга жондан ортиқ. Жон эса икки жаҳондан ортиқ эди. Бу илоҳий манзилда ўз-лигини унутди ва муқаддас даргоҳга равона бўлди. Ўзини унутган ҳолда ўзида қолди, ўзини ортда қолдиргани билан ўзлиги билан борарди. Бир манзилга етдики, бу жойни ақл тасаввур қила олмайди, зотан, шундай жой борлигига ишонмайди. Шундай юксак мақомга эришдики, икки қош орасидай масофада бўлиб, қорачиғ гўё унда айни дийдор бўлди.

Тун анбари сочларини қорайтириб, «мозоғ»¹ кўзига сурма тортгандай эди. Кўзларини айни шу тўтиё билан очгач, «ва мо тағо» билан равшан қилди. Буюк ва улуғ чодир остида илоҳий жамол жилва қилаётганини англади. Аллоҳ ўз ниқобини, яъни етмиш минг пардани очиб, уни ўз ҳарамида маҳрам қилди. Бу пайтда унда на жисму на жон бор эди. У ўша ҳарамда маҳрам бўлгач, бу маҳрам ҳам, ўша ҳарам ҳам ғойиб бўлди. Уни Ёр қабул қилди, кўнгли тилаган Ёрни топди. Ўзи номавжуд ҳолатда тилакларини изҳор қила бошлади. Ҳақдан нимаики ёлворган бўлса, Аллоҳ сўзидан уларнинг жавобини олди. Ҳақ унга нималарни насиб этган бўлса, буни ҳам Ҳақ билди, ҳам ҳабиби билди. Бу манзилда улардан ўзга ҳеч ким йўқ эди, бинобарин улардан бошқа уй соҳиби ҳам йўқ эди. Балки

¹ М о з о ғ – мо зоғал-басару ва мо тағо, яъни (унинг) кўзи адашгани ҳам йўқ, саркашлик ҳам қилгани йўқ, ояти кари-масига ишора.

«улар» дейиш хатодир, чунки бу учрашувда иккилик ғойиб бўлганди. У гўё бевосита ўзига мақсадлару тилакларни арз этар, мақсаду тилаклари ҳам унинг ўзида мавжуд эди. Фақат ўз умматининг гуноҳларини афв этишни илтижо қилар ва бу илтижолари ижобатига муяссар бўларди. Бу бахтиёр илтижо қилувчи нимани ёлвормасин, бирор нарса унга монелик ва тўсқинлик қилолмасди. Қанча кўп илтижо қилса, тилаганидан зиёда ижобат бўларди. Ҳақдан нимани тилаган бўлса, ҳаммаси муяссар бўлиб, самовотга ой каби юксалган бу сиймо ортга – ерга қайтди. Қалбида шавқи завқи қайнаб тошган ҳолда ерга инди. У қувончи ичига сифмаганидан беҳушга ўхшар, аслида эса юзлаб жаҳонга тенг ақлу ҳуш соҳибига айланганди.

Арши аълога ой каби юксалган бўлса, заминга мунаввар офтоб бўлиб қайтди, бир дона дур сифатида йўл олган бўлса, бағрида сон-саноқсиз дуру жавоҳир бисёр уммон бўлиб қайтди. Бораётганда у бир даста атиргулдай эди, қайтганида эса бағрида гулу чаманзорлар бисёр баҳор фаслига айланганди. Унинг қўлида Аллоҳ марҳамат қилган ҳужжат бўлиб, унда бандаларнинг нажот топиши қайд этилганди. Бандалар гуноҳларини афв этиш қалами билан битилган хат унинг қўйнида бўлиб, мактубда гуноҳларнинг кечирилиши қайд этилганди. Арши аълога бориб келиши икки қадамда бўлиб, қайси бири олдин рўй бергани ҳам сирли бўлиб қолди.

Эй, ғамзада қалбларнинг давоси, мотамзада бандаларнинг шифоси! Кимнинг бошига мушкул савдо тушса, сенинг лутфу марҳаматинг билан осон бўлади. Кимнинг кўнглида қўрқув ва ваҳима бўлса, фақат сендан умидвор бўлади. Мен хаста хору зорман, сенинг чексиз лутфу марҳаматингдан умидворман. Бандаларингга бир бора назар солсанг, барча мушкуллари осон бўлади. Мен ғарибга

кўз учингда бир бора қараб қўйсанг, бас. Лутфу караминг уммони бисёр зиёда, бу уммондан бизга нажотбахш бир қатра насиб айлагин.

V

Сўз гавҳари васфидаким, «гавҳар» сўзи унинг олдида томчи сувдек бўлур – бу ҳақда бир неча сўз юритмоқ, яна Ганжа ҳаками таърифидаким, Қорун ганжи унинг «Панж ганжи» қошида бузуқ вайронадек кўринар – ганж сочмоқ ва яна Ҳинд сеҳргариким, унинг олдида Кашмир жодулари ип эша олмаслар – унинг гавҳари ипига тизмоқ ва ўз назмининг чурук чилвирларини ва узук торини ҳам уларга уламоқ

Ҳали оламу бутун коинот мавжуд бўлмаган бир замонда яратилишнинг илк шабадаси вужуд сари кира бошлагач, ҳамма нарса шунда пайдо бўлди;

Виждон аро назар ташлаган ҳар бир киши бу сўзни англар эди-ю, лекин уни лутф этарга нутқнинг ўзи йўқ эди;

«Кун»¹ амри пайдо бўлган пайт «фаякун»² шовқини ҳам зоҳир бўлди;

Биринчи садо сўз экан, демакки, ҳар қандай ибтидонинг аввали сўздир;

Эй сўз, бунчалар ажойиб гавҳар бўлдинг?!

Гавҳар нимаси, мавж урган уммонсан!

Ул уммон бунча дилкаш нақшларни бир тўлқинланиш билан нақшлаб яратди;

Ер қаъридан тортиб фалак юксаклигигача бўлган нарсаларнинг жами унинг аввалги мавжидир;

Сени дуру гавҳар дейдилар;

Бу – унчалик маъқул гап эмас;

Сен руҳ жавҳарисан, дур – қуруқ сувнинг ўзи, холос;

¹ Кун – арабча, яратиш.

² Фаякун – арабча, яралиш.

Демакки, сени дурга ўхшатиш, дурни шудринг-га ўхшатишдир.

Айтиб, эшитиб совимас қўшиқ ўзингсан.

Қанча сарфлама бўшамайдиган хазинасан.

Борлиқ мардуми қуёш зарраларини йиғиб юргани билан қуёш нури камайиб қоларми!

Игна учи билан бир томчидан сув олаверган билан денгиз сувини қуришиб бўлмас.

Сен қадру мурувватда денгиз ва фалаклар каби бениҳоя, лутфу баҳода асл гавҳарсен.

Қамиш хома билан сени чизган ул зот гавҳарни қора ипакка тизди.

Тил сенинг зикринг ила юксаклик эгаси, тишлари эса унга инжу тасбеҳи бўлди.

Ганжада маскан тутган зар сочувчи кишидан ўзга ҳеч бир зот бу тил билан мақсадига эришолмади.

Унинг яширин хазинаси – шараф айвони, хазиначиси эса – лутф!

У – маъно тангаларининг зарб этувчиси ва узлат ҳарамдаги сир сақловчи дўст эрур.

Унинг диққат маркази калавасининг учи сертугун, ҳар бир тугунида эса юзлаб соф дур борки, унинг фикр хазинаси дуру гавҳарга кон.

Ундан ҳамма халқлар гавҳар теради, унинг қўнгил садафи гавҳар сочувчи, қамиш қалами шакар тўқувчидир.

У танҳолик гавҳарини қўлига олиб, узлат камарини белига боғлаган, маънонинг хосхонасини эгаллаган ҳам, сўз қизини турли тақинчоқларга фарқ этган ҳам у.

У фазилатнинг Тур тоғидаги Мусоси, қаноатнинг Қоф тоғидаги Анқоси, агар у Мусо бўлмаса, нега унинг қалами бағрига жоду сингдирилган?

Агар у Анқо бўлмаса, нега сўз Қофида узлатга чекинишни ўзига одат қилиб олган?

У назм аҳлининг энг ширин сўзи, сўз дурини тизувчи Низомийдир.

У Ганжада хазинадек яширинган-у, лекин беш хазинадан белги қўйиб кетган¹.

Унинг ҳар бир хазинасидан, яъни ҳар бир дostonидан ақлу идрок саррофи беҳад соф жавоҳирларни топган.

Ҳар бир жавҳари мулклар хирожига тенг, шоҳлар тожига зеб-зийнат бўлишга арзийди.

Бу хазина қисмлари маъно дуридан, сўз ва иборалари шу ганж тилсимидандир.

Темир қўрғонларни очадиган киши ҳам бу тилсимни очишга ожизлик қилади.

Ҳиндистоннинг афсунгарлик ишида моҳири, ҳинд сеҳргари² бу тилсимни кўриб, ўз қалами учидан саҳифага афсона ёза бошлади ва бу саҳифа оламга гавго солгудек бўлиб чиқди.

Унинг таҳрир этган ҳар бир шеърий саҳифаси фитнагарликда Кашмирнинг бир ўлкаси эди.

Саҳифадаги ҳар бир нуқта бир бало, юздаги дилкаш хол эди, ундаги ёзувлар Бобил мамлакатининг катта йўлидай, қамиш қаламининг ичи эса Бобил чоҳидир, унинг сеҳрли қалами ҳийлакор ҳам истеъдоди жодули, сеҳргардир.

Сеҳргар бу мўъжизани кўргач, нима ҳам қила оларди, зеро, бу тилсим уни ожиз қилиб қўйди.

Бироқ енгилганлар каби у қочишни ўзига эп кўрмай, ўша тилсим қаршисида ўз тилсимини тиклади, беш махфий хазинани ўз бағрига олган тошдан яратилган қалъа рўпарасида беш қаср тиклади.

Бу қасрларнинг ҳар бири шу аср зийнати эди, қасрларнинг ташқарисини дилкаш нақшлар билан беаб, ичларини ҳам мунаққаш этди.

Мўъжиза билан сеҳр орасидаги тафовут Каъба олдидаги бутчалик каттадир, бироқ бут бўлса-да, у жонсиз эмас, чунки уни бут ясовчи устод йўнган.

¹ Бу ерда гап Низомийнинг «Хамса» – «Беш хазина» дostonлари ҳақида бормоқда.

² Яъни Хусрав Деҳлавий.

У бут – гулюзли паривашдир, унинг иштиёқида юзлаб мутафаккирлар гангиб қолишган, унинг ишқи барчагининг бошига тушиб, ҳаммасининг қўл-оёғи типирчилаб қолган;

Бутнинг уларга тенг келишига гумон йўқ, чунки у яхшидир, ёмон эмасдир.

Бу базмга Ашраф етиб, ўз насибасига эга бўлди;

Менинг ҳам йўлим бу тарафга тушиб, шу азобни ўзимга лозим билдим.

Бу хаёл кўнглимга келмасдан олдин жуда кўп ўйладим: ахир Ганжада хазина яширган киши, ҳар бир хазинаси учун бир қўрғон ясади.

Ёки ҳинд наслидан бўлган Ҳиндистон фарзанди ҳам ўз қасрларини обод қилди.

Қалъа учун шаҳар, баҳраси учун эса боғ, кўкатзорлар лозим бўлади.

Қани энди менда ҳам ўшалар сарфлаган фурсатчалик вақт бўлса-ю, шаҳар ва боғ режасини чизиб чиқиб, боғини гуркираган чаманзорларга айлантирсам;

Шаҳрини улкан бир пойтахт ҳолига келтирсам, иккита аввалги дostonни ёзишга киришганим ва уларни ниҳоясига етказишга бел боғлаганимда доим хаёлим шу эди.

Энди эса учинчи дард dostonи мени ақлу ҳушимдан жудо қилди.

Умидим борки, бу ва яна ёзилажак икки doston ҳам аввалгиларидан қолишмайди.

Яъни Низомий ва Амир Ҳусравнинг «Беш хазина»ларига тенглашади, ўйлаб кўрсам, олдинги иккитасини чуқур мулоҳаза билан ёзмаганман.

Мақсадимга эришаман, бундан муродимга етарман, пирим ҳолимга лутф қилган экаилар, бу мақсадим амалга ошмай қолмас.

VI

Валийлик осмонининг жаҳонга нур таратувчи юлдузи, тўғри йўл кўрсатиш конининг соф гавқари, шеърийат авжи фалагининг қашамли қуёши ва маънолар жомининг тоза май ичувчи ринди, яъни мавлоно Нуриддин Абдурақмон Жомий ёнида нукта сурмоқ ва унинг жомидаги дурдни симирмоқ

Сўз гулшанининг очилган атиргули, илм оятини варақ-варақ кезувчи киши қадри шундай юк-сакликдаки, қуёш ундан қуйироқда юради.

Малак унинг икки кавушидан ҳал қилиб, бош огригини қолдирадиган сандал ёғочи ўрнида ишлатади.

Букулишдан ҳассаси бошида пайдо бўлган тоб, икки жаҳонни тортмоқ учун илмоқдир.

Учидаги найзаси ғазабга минса, дев билан шайтонларни кўр қилади.

Тасбеҳига тизилган юз дона юз файз қушларини овлайди.

Доналар белидаги торни жаҳон халқи учун маҳкам ип деб бил, унинг ювинадиган идиши фалак денгизидир.

Ундан томган ҳар қатра сув энг ноёб дур бўлади, поншаси теккан ер – муридлар йиғиладиган давра, бу давр аҳли учун саодат ҳалқасидир.

Унинг масжидидаги жойнамоз ва меҳроб Каъбага кирадиган эшиклардир.

Меҳробининг устига Аллоҳ деб ёзилган, уйнинг эгаси ҳамиша эшигида огоҳдир.

Унинг боши саждага эгилганида оёғи «ҳе» сингари буралади, балки саждага жисми эгилганида «ҳе» букиклигига ўхшаб кетади.

Ҳар бир сажда қилганида Ҳақ висолига эришади, унинг саждасини сажда деб эмас, Ҳақ висолига етмоқ, деган маъқул.

У фалаклар авжида юксаклик ногорасин чалиб, фаришталарга ҳимматдан дарс беради.

Лақаби ҳам жаҳонга нур таратади, зоти билан ҳам нуран ало нурдир¹.

Исми Абдурахмон билан танилган, аммо Жомий билан шуҳрат тутгандир.

Эй, илм юзига машғал тутган, файз кўзгусига сайқал берадиган зот, дарвешлик тариқатида шундай узлатга чекиндигки, Аллоҳнинг ўзи сенга мўл-кўл файзини ато этди.

Илминг денгизи тўлқинлашанида еттинчи осмондан ошиб кетди.

Қаламингдан маъно дурлари оқиб, нутқинг уни сўз шодасига тизди.

Маъно қаламинг бағрида сайр этиб, сўнг ўша нов орқали дурга айланиб қоғозга таралади.

Ўша йўлдан маъно карвони, балки маъно жаҳони келади, хавфдан ҳадиксирамай ёппа-ёлғиз оламда сайёҳлик қилади.

У маънолар жаҳон юзинигина эмас, балки осмон кенглиги юзини ҳам тутиб кетган, шеърийатинг наср сингари яхши, насринг эса назмдек кўнгилга туғён солувчидир.

Ушбу наср ва назм лашкари олам юзини бутунлай тутиб кетган, ҳали «Хамса»га қўл урмай турибоқ, қаламинг сўзга кири-шиб кетди.

Киши чуқур ўйлаб қараса, қаламингни йўниб, қатор номалар нақш этдигки, у хазиначарнинг ҳам саноғи бештадир.

«Силсила»ни яратиб, юзлаб ақлни унга шайдо қилдинг, «Тухфа»ни ғавғо учун элга манзур этганингда, кишилар ўз жонларини унга фидо қилдилар.

Қаламинг «Субҳа», яъни «Нуриддин» сўзига ишора қилиб, нур устига нур иборасини қўлламоқда.

¹ Шоир Нуриддин сўзига урғу бериб, нур устига нур иборасини қўлламоқда.

«Ҳа» талқинини тугаллаганида, фаришталар даврасида тасбеҳ зикри бошланди.

«Аҳсан ул-қисса»ни ёзганинг заҳоти, қисса халқнинг суюкли асарига айланди. «Девон»ни муҳайё қилганингда, Сурайё юлдузлари унинг бошига гавҳар сочди¹.

Шундай қилиб ғаму азоб тортмай, уларнинг «Беш хазина»ларига жавобан беш хазина намоён этдинг, назминг сифати мақтовдан юқори.

Насринг эса, ундан ҳам ортиқдир, халқ фикрий кашфиётлар ошиғи экан, улардан ҳамиша файз топади. Одам сенинг файзинг билан баҳраманддир, мен эса олам элининг поймолдирман.

VII

Ул шоҳ васфидаким, Хитой ва Ҳинд шоҳлари унинг базми майдонида шоҳмот шоҳларидек ҳаракатдан маҳрум ва фарзинтабиат фалак фили ўша филлардек бўсағасига юз қўйиб қайсарликдан холи ва Кўкбўз оти чопқир осмон ва Баҳром қамар ханжари билан унинг исми олдида бир пиёда навқар

Қутлуғ тахт мададкорим бўлгани учун кушойиш ва зафар ёр бўлди. Иккинчи Жунайднинг² қиммати ва инояти билан мазкур маънолар хазинасини очдим. Унга дадил кириб, олам-олам асил дуру жавоҳирларни кўрдим. Бу қимматбаҳо жавоҳирлардан, тоза гавҳар ва оловдай лаълу ёқутлардан истаганимча олдим. Қўйним ва қўнжимни тўлдирдим. Ҳатто кўтаришга ҳолим қолмади. Қўйним,

¹ Бу ерда гап Жомий томонидан «Силсилат ул-заҳаб», «Субҳат ул-аброр», «Тухфатул-аҳрор», «Юсуф ва Зулайҳо», ва «Девон» асарларининг яратилиши устида бормоқда.

² Иккинчи Жунайд, Навоий бу ўринда устози Жомийни назарда тутган. Айрим навоийшунослар эса бу ўринда Султон Ҳусайн Бойқаро назарда тутилган, деган тахминни илгари суради.

чўнтакларим ва этакларимни беармон тўлдириб, хазинадан шоду хуррам чиқдим.

Ён-атрофдаги одамлар бойлик илинжида менга талпиндилар. Мен эса мазкур жавоҳирларни тортиқ қилишга арзийдиган одамни ахтардим. Унинг базмига мушарраф бўлиш, бор-будимни тортиқ қилишни мўлжалладим. Мангу бахт ёр бўлгани учун мени айна бир маскан оҳанрабо каби ўзига тортар эди: бу шундай бир табаррук манзил эдики, орзу-умидлар у ерда рўёбга чиқарди. Бу манзилда жаннат каби каби базм давом этар, тахтда эса бахтиёр шоҳ ўтирарди.

Бахту иқбол менга айтдики: этагинг билан қўйнингни катта очгин, барча дуру жавоҳирларни шоҳнинг бошидан сочгин.

Мен дуру жавоҳирларни айтилгандек сочиб, бор давлатимнинг ҳаммасини шоҳга туҳфа қилдим. Бу қандай улуг даргоҳу, қандай мўътабар шоҳ эканини билишга ошиқдим. У шоҳ осмон каби улуг тамкинли, яъни давлат ва динни эъзозловчи – ислом дини зафарининг яловбардори, яъни Султон Ҳусайн Ғози эди.

Уни ҳам шарафлаб шариат ояти инган. Шароит қонун-қоидалари унинг адолатли ҳукмронлиги ҳимоясидадир. Натижада, дин илми ҳам тартиб-интизом топмоқда. Ислом динига унинг асилзода зоти ҳомий ҳисобланади. Ислом «алиф»и унинг байроғи, «син» кунгурасини эса қасри Арши аълога етадиган деб билгин¹. Ислом сўзи таркибидаги «лом» ҳарфи байроғига зулфи нафис попуқ, сўнгги «алиф» эса гўё қасрининг устунидир. «Мим» ҳарфи эса ҳассага ўхшаб, Мусо алайҳиссаломдек унга кўмакчидир.

У Ҳазрати Мусо сингари халқни турли ишларга буюрувчи, ислом динининг тахти эса унга Тур тоғи

¹ Ислом сўзининг арабча ҳарфлар билан ёзилиши назарда тутилган.

кабидир. Бу Тур тоғида тасалли топмоғи учун ҳар лаҳзада Парвардигори олам унинг қошида жилваланиб туради. Аксинча, унда тахтга нисбатан нафрат, Аллоҳнинг улуғ даргоҳигагина умидворлик ва ҳасратлари бор. Унинг асилзода зоти олам узра шоҳ, дардли кўнгли эса дарвешонадир.

Унинг шижоатидан фалак фили қўрқиб қочадию, бироқ пашшанинг қаноти синса, кўз ёши тўкади. Шер устида қиличи ярқирайди-ю, чумоли ўлиб қолса, ғамга ботиб, кўз ёшини тиёлмайди. Забардаст қиличи бутун бошли жаҳонни барбод қила олса ҳам феълу атвори бошқа бир жаҳонни бунёд этади. Шоҳлар орасида унинг ўрни фалак каби юксакдир. Дарвешлар олдида эса ўзини хоку тубдай камтарин тутати.

Такаббур кимсалар қошида ўзини Арши аъло каби тутса, фақир одамларнинг олдида ўзини зарра каби камсуқум тутати. Дарвеш дейин десам, у бутун бир халқнинг подишоҳидир. Бу дарвешлар шоҳини Аллоҳ ёрлақасин!

Саховат унинг одатидир, дейин десам, бу қуёшни мунаввар деб таърифлашдай оддий гап бўлади. Шоҳона даргоҳини улуғ десам, фалакни юксак деб беҳуда урғу берган бўламан, холос. Илм эгаллашга умр сарфламасдан вараққа битилган сўзларга ҳарафма-ҳарф тикилмасдан, зеҳни ҳамма илмларни ўзлаштиради. Бу Аллоҳ томонидан юборилган набийга ўхшайди. Ҳар бир илмда аллома бўлган одам унинг ҳузурида сўзлаш учун оғиз очолмай қолади. Оламдаги ҳақиқий илм – дин илми. Дин илми фикҳ экани ҳам аниқдир.

Унинг мажлисларида бирон бир фақиҳ муайян масалани ўртага қўйса, шоҳ бу борада юзлаб асосли шубҳаларни тизиб ташлайдики, масалани ўртага қўйган одам буларнинг биттасидан ҳам воқиф эмаслиги ойдинлашади. Фақиҳ шу тариқа бир чет-

га чиқиб қолгач, шоҳ ўзининг шубҳаларини бир-ма-бир ҳал қилиб беради.

Аллома китоблардан ўқиганларини сўраса, шоҳаншоҳ Аллоҳ кўнглига солган ҳақиқатларни айтади. Муайян масала хусусида шоҳ дур сочса, юз ақлли фақиҳ ҳайратга тушади. Шоҳ қаерда масалаларни айтиб, ҳал қилиб берса, фақиҳлар уларни шарҳлаб рисоалар ёзадилар. Унинг ақлу идрокига шунчалик кўп масалалар маълумки, уларни юз китобга ҳам сиғдириб бўлмайди.

Шоҳ бу билимларни заҳмат билан ўрганиб олган эмас, балки бир марта эшитганини унутмай эсда сақлаган. Ҳар бир фикрни изоҳлаганда, Абу Ҳанифа руҳини шод қиларди. Фақат фикрда эмас, ҳадис ва тафсир илмида ҳам, қайси бир масалага тўхталса, ҳаммасини теран мушоҳада қилган эди. Ҳар нарсага мурожаат этган бўлса – етди, шу керагича сўзлади.

Кўнгли ёмонликдан покиза, хайру саховати билан халқ роҳат-фароғатда. Ҳар гўшада масжидлар барпо қилинган бўлиб, бу масжидларда тақводорлар сонига тенг малаклар ҳам саждададирлар. Наинки масжидлар, балки фақиру дарвешлар учун хонақоҳлар ҳам бунёд этган. У тутган шарбат косалари Жамшид жомидай, ҳар бир садақа қилган патир нони Қуёш кулчаси билан тенгдир.

Унинг қўлидан очлар тотли таомлар ейди, яланғочлар янги кийимлар киядилар. Савдо қилиш мақсадида савдогар ўз мамлакатидан сафарга отланса, бирон тоғда тўхтаса ҳам, унинг учун боғ муҳайё, шунингдек тамға солиғидан озод, хавфу хатардан хавотири ҳам йўқ. Кўнглига маъқул нарх берадиган харидор топмаса, матоларини очиб кўрсатмайди. Матоларини ўраб, йиғиштирса, ҳеч ким унга, матоларингни қайта очгин, деб буйруқ беришга ҳаққи йўқ. Ўзи учун бегона шаҳар ичида хожалар каби бемалол юраверади. Унга хавфу хатару қўрқув ҳам бегона.

Савдогарлар учун шундай шароит яратилган.

Аҳоли ҳам фароғатда: барча ўз иши билан банд. Ҳалол меҳнати маҳсули билан яшайди. Юлдуз тўла осмон сингари жаҳон юзини дону дун, ғалла қоплаган. Буғдой билан арпа берилса, дуру гавҳар талаб гадо олмаслиги мумкин. Гадолар ҳам дону дунга мойил эмас. Аслида, шаҳарда тиланчининг ўзи йўқ.

Мазкур тинчлик-омонлик ва бениҳоят адолат шаҳар аҳолиси учун кифоя. Бирон бир зиён кўрмай топган даромадларидан одамлар иморатлар ва боғу роғлар барпо этадилар. Даштда яшайдиган турку арабу булуж ва бошқа элатлар лола каби ўз кўркларини намойиш этиб, чармдан тикилган бўркларини олифталардай бошларига эгри қўндириб юрадилар. Бўрилар қўйларга зиён етказмайди, зотан бўри қўйчивоннинг ити билан қоровуллик қилади. Бу гапларни ўну юз баравар кўпайтирсам ҳам, барча гапларнинг мингдан бирини ҳам айтмаган бўламан. Буларнинг барчасини чин, деб билгин.

Қизиги шундаки, бу жаҳонпаноҳ султоннинг юз мунча ободлигу фаровонликдан ҳам кўнгли тўлмайди.

Ё Аллоҳ, уни барча мақсадларига етказгин. Бутун дунёга ҳукмронликни унга насиб этгин. Зотан, адолати ва ҳукмфармолиги жаҳонни тутса ҳам қаноатланмайди, чунки унинг осмон каби катта орзу-умидлари бор. Барча орзу-умидларини унга муяссар қилгин. Сенинг лутфу марҳаматинг билан олам ҳукмдори бўлиш унга насиб этсин.

VIII

Ўринбосарлик тахтининг зебу зийнати ва салтанат шахсининг кўз қорачиги, яъни Султон Бадиуззамон Баҳодир ибн Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон ҳузурида арзи илтижо. Аллоҳ таоло у иккаласининг мулки ва салтанатини доимий қилсин ва уларнинг яхшилиги ва эҳсонини бутун оламга ёйсин

Ким унинг денгиз миқёсли фазилатларини англашга уринса, уни асил дур деб васф этса, ажаб эмас. Фалак жисмларини санашга киришган одам Куёшни албатта тилга олади. Гулшанни батафсил таърифлашга чоғланган одам эса гулни васф қилиши табиий ҳол.

Юқорида шоҳнинг шаънига мақтовлар айтилди. Ниҳоят шаҳзодани ҳам дуо қилиш керак. Дарвоқе, у наинки шаҳзода, балки шоҳу шаҳаншоҳдир. Шоҳлар унинг ҳузурида хоки пойи ҳисобланади. Унинг шахсияти эса адолат ўлкасининг янги боғидир, ҳам султонлик осмонининг чароғидир. У шоҳлик бўстони-нинг гулюзли сарвидир. Адолат ва эҳсон осмонининг қуёшидир. У одамлар орасидаги қаҳрамон, яъни Бадиуззамон у. Унинг исми замон нодири бўлганидек, зоти ҳам жамики инсу жонларнинг яғонасидир. Ҳай, ҳай, бу қанчалар ажойиб исм! Бу қанчалар покиза ва саодатли зотдир! Унинг зоти фариштасифат бўлгани каби барча сифатлари ҳам малакларга хосдир. Унинг саховати олдида тўққиз қават осмон – фалак қошидаги бир уюм тупроқдан фарқ қилмайди. Раъйи нури олдида мунаввар қуёшни тасаввур қилсак, бу қуёш олдидаги учқундай ёруғлик сингаридир.

Унинг адолати жаҳонни мунаввар қилади. Ўзи адолат сўзи бошидаги айн – қуёшдир¹. Қаҳрининг учқунлари самога ўрласа, Насри Воқий² юлдузи сингаридир. Самани жаҳон бўйлаб қушдай учадиган бўлса, янги ой отига тақа бўлади. Уруш ва қасос пайтида унинг жанг сиртмоғи каманди очилиб, сиртмоқ бўғови унга кушойиш фатҳу нусрат олиб келади. Камони ўқларининг парлари малаклар қанотидан бўлгани учун отилган пайтда, тўққиз фалақдан ҳам юқорига етади. Чавгон ўйнашга мойил бўлса, отла-

¹ Айн – қуёшдир – изоҳ: адолат сўзининг арабча «айн» ҳарфи билан бошланишига ишора қилинмоқда.

² Насри Воқий – самодаги юлдузларнинг энг порлоғи.

ниб майдонга тушса, чавгоннинг учи янги ой бўлиб, учар юлдуз унга даста бўлади. Унинг югуриб-елиши учун майдон – фалак сахни бўлиб, юлдузлар чавгонига тўп бўлиш учун талашадилар. Қайси юлдузга унинг чавгонининг таёғи тегса, ўша юлдузнинг қадри фалакдан ҳам юксалади. Жанг майдонида унинг қатл этиши жонга офат бўлиб, базм ичидаги жамоли оламни безайди. Унинг базмида осмон жангор дастурхон, у дастурхонда эса лимонлар юлдузлар каби жойлашади. Созандаю хонандалар Ноҳид¹ сайёраси бўлиб, унинг қўлидаги доира қуёшдир. Осмон эса тахтининг сояси бўлиб, унга чиқиш учун қуёш пилапоя бўлади. Ҳар бир зина – у қуёшми ёки тўлин ой бўлсин, унинг хоки пойини тавоф қилиб қадр топади. Бу пилапоялар билан у тахт ясалгач, тахт устида бахти навқирон шоҳ ўрин олгандир. У тожни бошига чиройли қилиб қиялатиб кийиб олган, юзлаб тож эгалари унинг итларига муҳтождирлар. Улар қўлларини қовуштириб, амру фармонига бир чеккада интизор бўлиб турадилар. Уларнинг ҳар бири «Ўтир!» деган фармон армонида яшайдилар. Улар таъзим қилганча ерга бош қўйиб, уни мақташ билан бошларини фалакдан юксалтирадилар. Соқийлари ҳур ёки фариштадек, ҳар бири Шарқ қуёшидек.

Бундай соқий кимга май узатса, унда асло ақлу хуш қолмайди. Уни май дема, оби ҳаёт, яъни ҳаётнинг зилол обидир. Соқийси эса – мангулик ҳаётидир. Бу руҳбахш майни ичган шоҳнинг базмда айтган сўзлари жон бахш этади. У гоҳ бир сўз билан жон бахш этади, гоҳ бир сўз билан жаҳон тортиқ қилади.

Бу жаҳон шоҳи токи бўлар экан, ҳамиша жаҳон офатларидан элни ҳимоясида асрайди. Бу шоҳ ҳам жаҳон паноҳи бўлсин, ҳам аҳли жаҳоннинг шоҳи бўлсин.

¹ Ноҳид юлдузи – қадимий талқинга кўра, созанда, хонандалар, яъни санъаткорлар ҳомийси ҳисобланади.

IX

У тун дагдагаси таърифидеки, савдойи ишқ аждаҳосининг дами ўтининг тутуни ва юлдузлари оламни ўртайдиган ўша оловнинг ёлқинлари эди; шундай тунда хаёл сайёҳи кўргиликларнинг қора отига миниб, ҳар томон йўл олмоғи ва ишқнинг кўз офатлик даштига етмоғи; офат ёгинларидан бало довулига қолмоғи ва бало яшинлари унинг жонига шавқ ва мухаббат ҳароратини солмоғи; ишқ дури шамчирогини ўша кеча топмоқ ва у йўлчи юзлдуз билан сўз майдони жавлонига чопмоқ; Лайли хаёли билан кўришмоқ ва Мажнун дардига тушмоқ

Ҳийлакор фалак ўтган кеча нур устига зулмат ёйганда, олам устидан эсаётган тун шамоли кўк бағрига қоронғилик сочар эди.

Мен зим-зиёлик гумбазига қамалгач, зулмат эшикни беркитган эди.

Замонни мумдай булут қоплаб, туннинг зулматига яна қоронғилик қўшилганди.

Вужудим шу зулматга асир бўлиб, кўнглимга фалак зулмати қўнган эди, кўнгил ўйноқи хаёл отига миниб, дуч келган томонга қараб чопар эди.

Тунранг хаёл оти жаҳонда кўп югурди-да, ниҳоят араб тупроғига етиб, тўхтади, ишқнинг ҳидини сезган ҳамоно у от чопишдан ҳам қолди.

Ишқ водийсига етгач, ундан нари ўтиб кетмоқ жуда мушкулдан мушкул эди, хаёл суворийси тайсалланиб, бу ерда от ҳам оқсоқланиб қолди.

Ҳаво оҳ сарсарини қўзғатар, булут эса тинмай ёш тўкарди, яъни, шамоал янада қаттиқроқ эсар, ёмғир эса ундан ҳам даҳшатлироқ эди.

Кеча кўзни юмиб, ёруғлик истагандай қоронғи эди.

Офтобдан Шарқ ёришгани каби, баъзан Тур тоғи устида яшин ярқирарди.

Ёхуд Мусонинг орзуси билан Тур тоғи устида
Худо жамоли жилалангандек бўларди.

У Тур тоғи ва тоғ эгаси Мусо, нур қаърида фарқ
бўлгандек кўринар эди.

Баъзан эса бу яшин суръат билан Мадина сари бо-
рар, шуъалари билан зулмат устига нур тўкар эди.

У яшин нури айрилиқда Парвардигорнинг дий-
дорини умид қилган Ҳошимий авлодидан бўлган
пайғамбарга ўхшар эди.

Меърож кечаси Пайғамбар осмонга чиқиб, юзи-
нинг шуъласи билан жаҳонни ёритди, яшиндай
кўкка юксалиб, Мадинага ёлқин ташлади.

Баъзан бу яшин Қуддусни ёритиб, тун зулмати-
га оқ нур тўкар, бу қора тутун орасида ловуллаб
кўринган Халил ўтига ўхшарди.

Халилнинг гулханга тушиши яшинга ўхшар,
Намруд¹ юзига нурлар сепарди.

Шу яшин ҳар лаҳзада Яман томондан кўриниб,
ўзининг ўтлик сиртмоғини ташлар, у – Суҳайл юл-
дузи балқиб, Яман тунини ярқиратганидек эди.

Йўқ, йўқ, балки Увайс қалби ёлқини қора тунни
ойдинлаштирмокда, гоҳ Абуқубайс тоғи узра тов-
ланиб, ундан Каъба равшан бўлиб турар ёки нур
ҳарамга тушиб, ундан тоғ бағридаги бинолар ҳам
ярқираб кўринарди.

Айман² анори ўз шохини ёритганидек, гоҳо
Изам водийсига шуъла сочарди.

Салам³ ёғочларига ўрнатилган дурлардек нур
билан зийнат берар, баъзан Нажд тоғи устида у
яшин чақнаб, осмонга нур сочар эди.

Бу – қоронғи ҳижрон кечасида ғамгин Мажнун-
нинг ўтлик оҳ чекканига ўхшарди, гоҳ мурасиз
фалак, шом устида субҳ кўрсатар эди.

¹ Намруд – Иброҳим (Халил) пайғамбарни ўтга ташлаган
подшоҳ.

² Айман – Арабистондаги водий номи.

³ Салам – дарахт номи.

Бу эса Лайли карашмага майл қилиб, қора кокиллари орасидан жамолини кўрсатишига ўхшарди.

У яшин тинимсиз ҳар томонга учар, шу равшанликда қабилаю уруғлар кўринарди.

Кетма-кет чақилаётган чақмоқ бир қабилани эмас, балки юзларча қабилаларни кул қилиб юборгудек, унинг нури ҳар ёққа учиб юрганда, йиртқич ҳайвонлар ҳам кўринишиб қоларди.

Йўлбарс, қоплон ва қонхўр шерлар қон тўкиш учун чангалларини ўткирлаштирар эдилар.

Шу водийда танлари тупроққа айланган ошиқларнинг суяклари унда-бунда оқариб турарди.

Бу суяклар чўллардаги чирик саксовулдек уюм-уюм бўлиб ётарди.

Қуёш хазинасини аждаҳолар йўқотиб, ўрнини тун аҳли қора балолари босди, ёмғир дема.

Булут ёвдек эл устига ўз ўқларини ёғдирмоқда, тунда булутларнинг ҳар томон қўзғалишлари қора девларнинг наъра тортишига ўхшаб кетарди.

Булутларнинг бир-бирига келиб тўқнашишлари, уларнинг гулдураш садоларидан фалак гумбази дарз кетгандек бўларди.

Буни оқшом дея кўрма, балки жонга юзларча офат келтирувчи кўрқинчли зулматдир.

Югурик сайёҳ бу ҳол ҳайратидан бир қадам ҳам босолмай қолди, унда қадам босгани мажол тугул, бунга умид ҳам йўқ эди.

Юзларча офат ичида жонни ҳовучлаган мусофир, мингларча таҳликалар туярди, унинг кўрқувдан мажоли қолмаган.

Унга на ақл йўлдош, на ҳуш, ўзи бежон, агар жони бўлса, ҳуши йўқ, у кўрқоқ жонидан юз марта воз кечган, жаҳондан ҳам кетмоққа шай.

Офат, балолар дастидан хаёл мусофири икки кўзини очолмай тонг оттирди.

Тонг тун кулини супуриб, азоб булутларини ҳам ҳайдади, хаста ва чўчиган мусофир бир лаҳза ором топиб, ўзига дерди:

«Бу тунми ё бало даштининг қора куними? Жаҳонда бунча ҳам бахтсизликлар бўладими, қаерга қадам қўймайин офат, бу қоронғи водий қандай водийки, унинг зулмати нафас йўлимни бўғаетир?»

У буни ҳали англаб етмай, ғойибдан нидо келди:

«Бу ишқ даштидир; саргузашти – жон офатидир. Сен кўрган ҳар яшин ишқнинг ўтидир, ўша яшиннинг ҳар шуъласи ишқнинг ханжаридан чиққан учқунлардир.

Зулматга чулғанган ҳар қора булут, ишқ ўтининг кўкка ўрлашган тутунидир.

Баҳор томчиларини ёмғир дема, у ишқнинг ўқ ёғдиришидир.

Бу ишқ даштида йиртқичлар ғавғо солади, шу даштнинг ҳар тарафи қурт-қумурсқага тўла.

Бу даштга келган аждарлар қамиш ичидаги қилтириқ тола каби, ҳайбатли шерлар эса кучсиз чумолилар каби ожизланиб қолади.

Бу ишқ водийсининг ғамлари қишда гаранг қилиб қўйса, ёздаги гармселлари элни илвиратиб кетади.

Бу дашт тиканлари офат алифи каби, лолаларида ишқ доғлари бор.

Бунда ҳеч ким яшай олмайди, яшаш қаерда, балки ўтишга ҳам имкон тополмайди.

Мозий дунё бир кишидан бошқа ҳеч кимнинг бу водийга қадам қўйганини билмайди.

Унинг вужуди ғам тупроғи ва сувидан ясалган, ишқ ўти ва ели унинг манглайига ёзилгандир.

Бундай кишининг қисмати доимо саргардонликда ва ғам чўлларида қуюндай кезишдан иборатдир.

Унинг жисми тупроғи дард кўчасининг чанг ва ғуборларидан, суви бўлса – дард булоғидан.

Жисмнинг ел қисми сарсаридек оҳидан ва ўт қисми жон ўртайдиган ишқ гармселидан эрур.

Унинг вайрон бўлган тани ғам қушининг мақони ва аламли боши ҳам қушлар уяси эди, сочи кўргиликлар тутунига ўхшар.

Унинг ҳар толаси телбалик оёғига кишан эди, муҳаббатдаги сифати девоналик бўлгандан, унинг номини жаҳонда Мажнун деб аташарди.

Ушбу дашт унинг турар жойи, ўти, гулшан тиканлари – унинг гулшани, у бир нодиранинг, нодира бўлганда ҳам жаҳон балосининг ишқига мубтало эди.

Арабистонда ва Ажамда мислсиз бўлган бу гўзадан Арабистон ҳам, Ажам ҳам аламда эди.

Мажнун муҳаббатда ягона бўлгани сингари, ҳуснда у қиз ҳам замон офати эди.

Буларнинг дунёга машҳур бўлган афсоналарини Хусрав билан Низомийлар дoston қилган, ишқдан сўз очиб, бу иккиси тўғрисида ҳикоя қилган эдилар.

Шеърят осмонининг юлдузи Суҳайлий ҳам Лайли, Мажнун ҳақида сўзлашга майл қилган, ҳозир ҳам у шеърятда ягона бўлиб, сўзлари сочилган дурлардекдир.

Суҳайлий Хусрав руҳини безовта қилса-да, лекин Низомийнинг кўз нури ҳисобланади, бирининг руҳини ранжитса-да, иккинчисини қувонтиради.

У дур сочувчи қаламини қўлга олиб, Лайли ва Мажнун достонини битгандир, унинг бундан муроди – олам саҳифасида бўлмаган ажойиб бир достон яратиш эди.

Низомий, Хусрав ва Суҳайлийлар бу қиссани назмга солган эсалар-да, улар бу даштдан ўтмаган, бу балолардан хабар топмаган эканлар.

Халқ ва ривоятчилардан бу қиссани чала-чулпа эшитиб, бунга шунчалик зеб бердиларки, васфида ҳеч сўз айтиб бўлмайди.

Сенга ҳам фалак ёр бўлиб, йўлинг шу ишқ саҳросига тушди.

Унинг ҳоли ва ғам-кулфати қандай эканлигини билдинг.

Бу ишқ даштига кимки келиб, яна қайтиб кетар экан, бу воқеаларни айтолмайди.

Айтса ҳам ҳеч ким ишонмайди, менинг ишқ йўлбошчиси деган номим бор.

Турар жойим ҳам ишқ саҳроси, сенга Мажнуннинг Лайли ғамида қандай куйганини бекаму кўст рост сўзлаб берай.

Ғойибдан овоз берган руҳ шундай деб бу қиссани бошлаб, маънавий нафосат билан баён этди, унинг ғам-ҳасрати, оғир кунлари шундай-шундай эди, деди.

«Энди бу қиссани англадингми, дадил бўлиб, қоғоз, қаламга қўл чўз, сендан бу ҳикояларни ёзмоқ, биздан сенга сўз билан тўғри йўл кўрсатмоқдир.

Уларча ранг-баранг сўзлай олмасанг-да, ширин тил, нозиклик билан бўлмаса-да, лекин сеникида дард ва ўртанишлар ортиқроқ.

Кўнгил ёқувчи ҳангомалари кўпроқ бўлади, у томонда гул ва сунбул бўлса, сен кишилар қалбига ўт ёқиб, дудини кўкка етказасан.

Улар қимматбаҳо дурлар сочса, сен кўз ёшини дона-дона қилиб оқизасан, уларда жозибали сарв унса, сеникида фиғон ва оҳ дарахти ўсади».

Хаёл мусофири ишқ кўргиликларини англаб, уларни чин кўнгил билан қабул қилди, жонига завқ асар этиб, бутун ғам ва малолликлар барта-раф бўлди.

Ижод учун белни маҳкам боғлади, хаёл отига чаққонлик билан сакраб минди, ҳужрага етиб келганда, тонг отиб, муаззин азон айтди.

Бутун фарзларни адо қилганимдан сўнг қўл да-вот ва қаламга борди, ғойибдан келган овоз тўғри йўл кўрсатганидек, мен ҳам афсонани бошладим.

Х

Қайсининг йўқлик мажлисидан қутулиб, вужуд бешигига тутилгани; қон ютмоқдан емиш ва ишқ доясидан парвариш топгани; ишқ зоти баҳрасидан эл кўзига ширин ва азалий дард ҳароратидан халойиқ назарига иссиқ кўрингани

Бу бўғовлар ҳалқасидаги ғамгин кишининг занжирлари шундай садо беради, араб ерида бадавлат бўлиб, Арабистонга ҳукмронлик қиларди.

Неча-неча қабиалар унинг ҳукмида эди, барча қабиалар унинг иқболини ўйлаб иш кўришарди.

У бечора халқнинг мушкулени осон қилувчи, ғамиша дастурхони ёзиғлик, меҳмондўст киши эди, осиглик қозони ўчоқдан тушмас, тун-кун гулханида ўти пасаймас, саҳрода йўлини йўқотганларга бу ўт қоронғи кечадаги ёруғ юлдуз бўлиб кўринарди.

Билимни касб қилиб, саховатни ҳунар қилиб олганди, билим билан саховат кўрсатар, от, туя, қўй-қўзилари сон-саноксиз эди.

У тез ўтувчи умридан куйган, боласи йўқлигидан жуда қайғурарди.

Моли кўп, ўзи кексайган, фарзанд орзусида эди, инсоннинг ҳаёт либоси эскиб, умр дарахти ҳам қулай деб қолганда, ёнида гўзаллиги санобарга ўхшаган ёш мевали ниҳол бўлса эди, шу азамат дарахти тубидан кўчиб кетса, бу ниҳол ўсиб соя соларди.

Яъни йўқолган садафдан бир дур қолса, унинг қабиласи шу дурдан нур оларди, агар бир меросхўри бўлса, унинг моли дунёда совирилишдан сақланарди.

Умр қуёши ботар экан, унинг ўрнига яна ёруғ қуёш – фарзанд керак, у қуёш юксалиб, бутун қабиаларни ёритар эди.

Билгилки, гулистон қуриганда булбул сайрамайди, дoston айтмайди, ҳа, ғам тунида нур таратувчи шам ўчиб қолса, парвона билан уй ёришмайди.

Бирор мақсадни кўзлаганда шуни ўйла, агар унга эриша олмаётган бўлсанг – сабр қил!

Қабила бошлиғи Аллоҳга кўп ёлвориб, истаган умидига етди, яъни унинг мақсади фарзанд эди, Худо унга ворис берди.

У ворисгина эмас, балки ишқ аҳлининг мурод қабиласидир, ишқнинг туғилиши бир башарий қатрадан экан, ўша модда маъно садафининг ишқ гавҳаридир.

Шу қатра тан хазинасининг яширин қимматбаҳо кумуши, жон гулшанининг ёруғ шабадасидир.

Муҳаббат ояти унинг ёноғида товланиб, вафо фармонлари эса юзида кўринарди.

Ишқ мулкининг шоҳи кўкдан ергача ҳукм қилдиким, шодмонлик билан осмон гумбазигача зийнат бериб, байрам қилсинлар.

Кўкдаги абадий дард бу хурсандчиликда нағмасини шодиёна чалсин, дунёдаги ғам лашкарлари талвасага тушиб, севги қўшини қўзғалиб, тошди.

Бало сел офатига йўл очаман деб, қўли билан унинг кўзини очди, бебош фироқ унинг бошини силаб, «бу бош устига тош ёғдираман», деди.

Дард ҳам унинг оғзини ювиб, «бу ердан оҳ ўтларини фалакка ўрлатаман» деди, ишқ эса «бундан бошқа пок манзил йўқ» дея унинг кўнглига мойил бўлди.

Алқисса, отаси бу дурни топганидан фахрланиб, кўп гавҳарлар сочиб, тортиқлар берди, ўғлининг номини Қайс қўйди.

Бу – ўз отасининг номи эди. Бир неча доялар уни боқиб асрадилар, улғайтиришга киришдилар.

Қимматбаҳо матолар билан йўрғаклаб, ғунча каби юзлаб либос билан ўрадилар.

Гул япроғи асалга тушгандек, уни бешикка боғладилар, уни бахт билан саодат доя сингари одат бўйича тарбияладилар;

Бир лаҳза ҳам ундан беҳабар қолмай, кўз қорачигидек сақладилар, уни кўз ёшини сақлагандек, кўздан асрадилар.

Бодомнинг ичида мағиз сақланганидек, бу бола ҳам кўз бешигида фароғатда яшарди.

Атрофини ўраб олган эл у томонга совуқ шамолни эсгани қўймасди, бўғзидан сут ўтиши биланоқ қонга айланар, шу важдан бағри ҳам қонга тўлиб борар, бешикка танғилиш билан тани қийналиб, азоблана бошлади.

Ерда юришга ўрганмаган жуда кичик чоғидан бошлаб эмаклашга ҳаракат қилар, ўтни кўрганда уни ишқ ўти гумон қилиб, унга яширинча майл қиларди.

Дард ва ғам бир лаҳза ҳам ундан ғофил бўлмай, ҳамиша уни улғайтириб борар, гўдак бешикда фиғонлар тортар, афғонида эса дарднинг нишонлари сезилар эди.

Унинг тили чиқиб гапирар экан, ҳар бир гапи таъсирли бўлиб, гаплашганда унинг сўзлари элнинг ҳушини йўқотар, юзида малоҳат шуълалари, нутқида фасоҳат нашълари бор.

Ҳар битга маъноли сўзи эл кўнглига таъсир қилар, фикрлари ақлга маъқул, бошдан-оёқ манзур эди.

Қабилалар ҳар томондан хабар топиб, Қайсни кўрмоққа ошиқар, атрофдан келган кишилар бу ажойиб болани талашиб томоша қилишар, баъзилар чехрасидан ҳайратда қолсалар, баъзилари сўзидан ўйга чўмиб қоларди.

Бенаволар уни жондан севар, ҳар ким кўрса дуо қилар, юзларча қарияларни ўз васфида лол қилган шундай ажойиб бола эди.

Ота-онаси уни бирдай севарди, гўё маъшуқ битта-ю, ошиқ иккита эди. Ундан беҳад ажойиб сўзлар эшитганлар «ёмон кўз тегмасин», дердилар.

Жон йўрагига ўраб, кўз қорачиқларини исириқ қилардилар. Тўрт ярим яшар бўлганида отаси уни ўқитиш ниятига тушди.

Қабилалар ичида тенги йўқ таълим берувчи устозни қидира бошлади – токи ўғли мактабда ўқиб, бахтли бўлсин, илм-маърифатдан баҳра олсин, илмлар билан азиз бўлиб, жаҳонда ном чиқарсин.

Эй одоб ўргатувчи устоз, ақл сенинг қошингда талаба бўлди, бу бола қўлига бир варақ тутқиз, менга бўлса, ишқдаи сабоқ бергин!

XI

Қайснинг донолик мактабида илмлар варақларини ўғиргани; ишқ изгирини етиб, у варақларни совиргани, яъни Лайли ҳусни гулшанидан хасталик хазони четлашиб, са-ломатлик бахори елидан латофат гуллари очилиб, мактабга йўл олгани ва у гуллардан Қайс кўнгли оёғига ошиқлик тиканлари санчилгани

Сўз дарсидан таълим берувчи киши афсонани шундай таҳдил қилди:

Қайсга одоб ва таълим берувчи кишини ҳар тарафдан изладилар, одамзод ичида малаксимон яратилган бир ҳунарманд устод топилди, бироқ у устод қабиладан ҳеч ерга жилмас, дарс беришда эса юксак камолот соҳиби эди.

У ажойиб киши қабилада иззат-ҳурматли бўлиб, ҳар ишда Ҳай аҳлига ёрдамлашувчи, зўр шаън-шавкатга эга, мартабасининг юксаклиги кўкка тенг бир шахс эди.

Қаҳри келганда нафаси гармселдек, метин тошлар қўлида юмшоқ мумга айланар, карам дастурхони олдида қуёш қора кулчадек қадрсиз; чексиз бўлган тун осмони унинг қабиласида эски бир отхона эди.

Ўт унинг қаҳрига тенг кела олмас, ел бўлса унинг қабиласидан битта гардни ҳам учуриб кетолмас, элига олам офатлари тушмас, чунки у ўз элининг паноҳ кўрғони эди.

Хазинасида дуру гавҳарлар кўп бўлиб, лекин бир дурдан алоҳида фахрланар; бўстонида юзларча чиройли гуллар бор бўлса-да, уларнинг биридангина димоғи хушбўй эди.

Бир машъалдан кўзи ёруғланган эдики, бир учқуни шарқ қуёши эди.

Турар жойи бир шам билан безанган; жаҳон уйи ҳам ўшандан равшан бўлган, уни шам дема, балки нурларнинг чашмасидир.

Унинг нури ёмон кўзлар макридан йироқдир, уни ниҳол дема, балки сарв каби хушқоматдир, сарв ҳам дема, балки шамшодга рашк солувчидир.

Уни ой дема, балки тўлган ойдир, тўлин ой ҳам эмас, балки порлоқ қуёшдир.

Икки лаби асал, лекин хурмо мазалик; икки юзи тўлган ойу, бироқ ниқобда, қора зулфлари тунда юзи қуёшдек, гажаклар эса шу қуёшнинг устидаги умид шоми эди.

Йўқ, шом эмас, балки кўнгилдан тонгнинг ёдини чиқарувчи қоронғиликнинг ёйилиши.

Туташган икки қоши ўзаро ҳусн талашиб, можаро бошлаган чоқда, қора холи воқиср бўлиб орага кирган, ўсма уларга зийнат берганда, янги ойга ўхшаган қора қоши кўкимтир бўлиб товланар ёхуд янги ўсиб чиққан икки сарв ниҳоли шабададан икки тарафга эгилиб тургандек туюларди.

Шўх, раҳмсиз икки кўзи эса маст кофирлардек уйқусираб, ҳалиги сарвлар остида уйқу умиди билан чўзилиб ётгандек.

Киприк сафлари қора балодек, қора кўзлар устидаги қора соядек, соя ҳам эмас, балки тўрт қатор саф тортган сурма ранг кийиган занги қўшинларидир

Кўз очиб юмгунча киприклар икки қўшиндек қон тўкмоқ учун бир-бирига ташланади.

Буларни Ҳинд лашкари дема, балки Чин дашти-нинг кийикларига қўйилган қатор қопқонлардир.

Чин кийиклари шу қадар мушк сочдики, у қоп-қонларни ҳам муаттар қилиб юборди, юзи жаннат боғларидан нишона бўлиб, ундаги хол фириб учун донадир.

Жаннат донасига биргина Одам Ато илинган бўлса, бу юзадаги хол донасига бутун жаҳон аҳли овлангандир.

Лабининг болидан оғзи ширин бўлгани учун сўзлари ҳам ширин эди, лабига жон заҳиралари йиғилган, оғзининг суви жон шираларидир.

Ўпган киши ундан жон топади, шунинг учун уни оби ҳаёт дейилган, икки қизил лаби жон бўлса, ияк остидаги бақбақалари «жон» сўзининг «нун» ҳарфидир.

У шундай сарвқомат, нозик ниҳолки, жилва-си қиёмат қўпоради. Уни кўрган киши ўзга бир оламга ўтиб қолар экан, у ҳар дам бир қиёмат қўпорса нима айб?

Белининг нозиклиги жон пардасидаги ингичка торларсимон, либосидаги ўриш-арқоқлар жон пардасидаги яширин нозик иплардандир.

Унинг пок гавҳари ҳали ипга тизилмаган, лаъли эса заргар қўлидан зарар кўрмаган; тўғри даъво каби тоза, очилмаган маънодек оҳорли эди.

Икки қора сочининг узунлиги интиҳосиз икки қоронғи кеча.

Шунинг учун исми барот¹ ва қадр² кечасидаги тўлин ойдек жилваланар, кимки исмини айтишни истаса, Лайлидан бошқа сўзни тилга олмас эди, бу тоза гулшан – Лайли гулдек юзи билан отасининг кўзини равшан қилган эди.

Отаси Лайлига мактаб бўлсин деб, бир уйни жиҳозлаган эди, у хона нафосатда ой доирасига

¹ Б а р о т – ҳижрий йил ҳисобида саккизинчи ой бўлган шаъбоннинг ўртаси, байрам куни.

² Қ а д р – рамазон ойининг «Лайлат ул-қадр» (Қадр кечаси) деб аталадиган 27-қутлуғ тун.

ўхшар, Лайли шу уйда ойдек ўтирар, боя айтилган устоз шу мактабнинг муаллими бўлиб, фариштадан ҳур таълим оларди.

Қўк юзини юлдузлар қоплаганидек, у хона болалар билан лиқ тўлган эди. Йиғин гули Лайли эса талабалар орасида юлдузлар ичида ойдек ўтирарди.

Қайсга келсак, отаси уни бир устозга топширса-ю, устоз унга илм ўргатса, деган фикрга келган эди.

Қабилаларида Лайлининг мактабидан бошқа муносиб мактаб бўлмаганидан, арабларда бўлган расм-русмларга мувофиқ, гавҳарни чексиз денгизга ташлагандек, Қайсни ҳам билимдонга топширди.

Бундай пок гавҳарни топган денгиз жуда завқланди. Шу соатда унинг таълим тахтасига сабоғини ёзиб берди, яъни олдига кумуш лавҳ қўйиб, дарҳол унга таълим берди.

Ўқитувчи таълимга қаттиқ бел боғлади, Қайс унинг айтганларини яхшилаб бажарди, унга қанча кўп сабоқ берилса, гўё илгари билгандек ўқир, ҳамдарс болалар ўз ҳолатларига хижолат тортар эдилар.

Қайс бир кун шериклари билан сабоқдош бўлса, иккинчи кун албатта ўзиб кетарди.

Шундай кунлар ҳам бўлардики, беш-ўн сабоқни ўқиб, англаб, янги варақлар очар, шу йўсинда замона уни тез вақтда ҳамма илмлар бўйича ягона қилиб қўйди.

Замона ягонаси – Қайс мактабга кела бошлаган вақтда, Лайли демайин, ул санамдек паризод бир касалга чалинган эди.

Табиатига тушган қуёш каби ҳарорат унинг осойишини барбод қилганди, ҳар кўнгилки, аслан куйган бўлса, озгина ҳарорат ҳам унинг танини азоблайди, чироғи ўчаётган бечора чироғига ёғ қуйилса, яна ёнаверади.

Қуёш қумни қаичалик қизитмасин, унга ўт ёқилса, яна ҳам алангаланади.

У қуёш – Лайлининг мизожи иссиқ бўлиб, қумларнинг ҳам иссиқ нафаси уриб турар, хурмо ва асални яхши кўрар, май ичишга ҳам ошиқарди.

Асал, май ва ўз иссиқ табиати ҳамда ҳавонинг ҳарорати – тўртталаси шуълаланиб унга ўт солдилар.

Оқ гулга ўхшаган жисмини иситма қизил гулга ўхшатиб юборган эдилар.

Гул юзидан оққан терлар уйни гулобхона қилиб юборар, у бўлса, гунча каби ҳарир пардаларга ўралган, иситма унга гул зарраларидек ўт солган, мизожидан ҳарорат кам бўлса, уни иситма қалтиратарди.

Тонг елидан тераклар титраганидек, унинг шамшод қадди безгакдан титрар, зилзила бўлган чоқда қоя тошлар бир нафасда пора-пора бўлиб кетса, нозикликда гулдай мулойим бадани шамол титратишига қандай дош беради?

Унинг бошида дўстлари йиғилишиб, табиблар ҳозирлашар эдилар, қон тўқувчи кўзларига чидаш қандай қийин бўлса, унинг учун парҳез қилиш ҳам шундай мушкул эди.

Шу аҳволда у гул юзли сарвнинг касали узоққа чўзилди. Фалак қанча ҳасад қилмасин, унинг табиати ҳам шунча ёрдам берар эди.

Касалликда табиат меҳрибонлиги юзта тажрибали табибдан яхшироқ, мизожи тузалишга кўмаклашмай, жон берса, Исодан элга нима фойда? Кишининг ўз табиати касалликларни қувиб чиқаради.

Лайлига табиат мурувват қилгач, хасталик йўқолиб, қувватга кирди. Ҳакимнинг кўрган чоралари кор қилиб, унинг мизожи тузалишга юз тутди, мизожига саломатлик киргач, табиатида ҳам тинчлик туғилди.

Лаъли лаби жилмайиб, қоматининг ниҳоли юксалди, ман таъбига хурсандлик бағишлади, баданига қон югуртирмоқ учун парҳезни ушатди, яна ўша гул юзли гўзалликда бурунгидан ҳам зиёда бўлди.

У одобли ой бир кун зерикиб, мактабга бориш ҳавасига тушди.

Оламга зеб бергучи гўзаллик пардозчиси уни безантирди.

Оламнинг зеб-зийнати бўлган ҳусн яна зеб устига зеб берди, сочи «хад» ёнидаги долга¹; «фам», калимасидаги нуқта оғзи устидаги холга ўхшайдир².

Юзининг ўтини ёқмоқ учун гугурд – қора қошлар нидек ҳар томонга тортилган, чеҳраси гулистонида очилган олов ранг гуллар билан жаҳонга ўт солади.

Унинг бошидаги анбар ҳидли қора зулфлари – гул ранг «юзида қора тутун, манглайдаги тилла қоши гўё ўтдан чиққан алангалардир».

Унинг лаблари пешонаси, юзига ёққан ўтнинг чўғлари эди, ундаги ҳинду хол жодугарлик билан ўт ичига сувни беркитгандек ёки оби ҳаёт лаби сув ичига ўт яширгандек эди.

У лаъланинг ўтидан жаҳон, йўқ, йўқ, балки жон куяди, ўтли икки кўзи сурма юқи, у сурма эса – ўтнинг тутунидир.

Бу ўтлар орасида фарқ бўлган юзи жаҳонни куйдирмоқ учун чақин эди.

Қандай чақин, офат чақини ёки у юз, гўзаллик равшанлигидир.

Юзи атрофидаги гавҳарлар қандай бўлса, юлдузлар ой билан шундай бўлади, сочлари устидаги дурраси васл шомидаги ойдинликка ўхшар, гўзалликда бошдан оёғигача чиройли, севимлидир.

Бу абадий балони кўрган вақтда, замона қўзғалмай не қилсин!

Жаҳон офати шу суратда саккиз осмонга шўришлар солиб, гул юзли, арғувон чеҳрали бир неча бўйдош канизларни орқасига эргаштирди.

¹ Навоий бу ерда «хад», яъни яноқ сўзининг арабча ёзилишига асосланиб сўз ўйини ишлатган.

² Бу ерда «фам» сўзидаги нуқта лаб устидаги холга ўхшатилади.

Ҳамдарсларига ҳамдам бўлиб сайру саёҳат билан кўнглини хурсанд қилсин учун бошдан оёғига-ча ҳусн ва нозга тўлиб, мактаб томон жилва солиб жўнади.

Муборақ устоз уни қувноқ кўриб, барча ўқувчиларни озод қилиб юборди – токи у қизлар билан боққа бориб, гулшанни ўз жамоли билан равшан қилсин.

Кўк гумбазини қуёш ёритгандек, мактабни ҳам у паричеҳра ёритди, барчалари уни ҳурмат қилиб, юқорига ўтказдилар.

Баҳордан гулистонлар хурсанд бўлганидек, мактаб ҳам унинг жамолидан шод бўлди, лекин ҳаёт баҳор – Лайли бир ниҳолни хазон қилди, йўқ, йўқ, буткул ўт туташиб, у дарахт бошдан оёғигача куйди, кулга айланди.

Бир-бирига ўралиб кетган шуълаларни эл хазон барги деб тасаввур қилди, ҳазин Қайс уни кўриб, юзи қаҳрабодек бўлди, чеҳраси ҳам қаҳрабо ранг, кўнглида ҳам сабодек тугён.

Ҳар дам йиқилишга мойил бўлиб, ҳар нафас ҳушидан кетай дер, вужуди заифланиб, кўнглида ҳам борган сари хасталик ортар, Қайснинг аҳволи кўзга ўзгариб тургандек кўринар, кўринаргина эмас, ҳоли ҳам нафаси ўзгача эди.

Раҳмсиз ишқ зўрлик қилгани учун биринчи қадаҳдаёқ ҳушидан айрилди, балки у май иси билан маст бўлиб, ғам тўдасидан енгилди: ғам лашкарларига бўйсунди.

Кўп уринишлар туфайли соядек ерга йиқилмай ўзини зўрға ушлаб қолди.

Уни кўргач, зебо нигори ҳам ўз кўнглини сабр-сиз топди.

Мулойимлик билан унинг ким эканини яхшилаб фаҳмлаб олди, унинг ишқида қарори қолмай, бечора жони шавқ ўтида ёнар, Қайснинг ҳам ўз ишқида ўтга тушиб, изтиробга қолганини;

Шу ишга чора қилмаса, бу ҳолнинг элга ошкор бўлишини билди, эл бу аҳволни пайқаб, ўртага изтироб солар, орага бир парда тушиб қолар, у пайтда Қайс бу ерда туролмайди, ундан кейин дийдор кўришиш ҳам мумкин бўлмайди, шўх қўғирчоқ – Лайли тезлик билан туриб, «Боққа борамиз» деган ҳавасга тушди.

Болалар ҳам бу вақтни ғанимат билиб, у билан бирга боққа жўнадилар.

У шакарлаб санам таклиф қилдики, кимки мактаб ўқувчиси бўлса, бир кунгина даштни қўйиб, боғда гуллар билан гашт қилсинлар.

Шундай таклиф бўлгач, Қайснинг ҳам улар билан бориши зарур бўлиб қолди, уларга йўлдош бўлгач, барчалари бақамти гулшанга бориб етдилар.

Эй, ишқ гулшанининг боғбони, бир нафас гулранг қадаҳингни келтир!

Бу гулшанга қандай гуллар сочишингни, қандан гуллар очилишини маълум қилайин.

ХII

Баҳор фарроши нафас-нафас эсган шабадаларни пуфламоғи билан лола чирогини ёритганда ва булут найрангбози лаҳза-лаҳза тушган чақин чучкурмогидан тоғ димоғини қурутганда, ўша кўзини ҳусн чирогини ёритган ва димоғини ишқ савдоси қурутган одамнинг гулюзликлар билан боғ сайрига боргани ва Лайли ҳусни гулининг шабадаси димоғига етиб, бир йўла ўзидан кетгани

Қуёш ҳамалдан қутулганда, даштда қўзиқулоқлар унади, гул шамъи гулшанга талпинади ва унинг нури гулшанини тобора равшан қилади. Фа-лак эса тўти бўлиш ҳавасига тушиб, бўйнига найкамалакдан ҳалқа солади.

Агар фалак тўти бўлишни орзу қилмас экан, нега ерни кўк рангга бўяди? Ё яшил фалак тўти бўлиб, ер куррасини жўжа қилиб очганда, ер юзини тутган майсалар унинг аъзосидаги янги патларга ўхшар эди.

Олам наққоши кунни оқ ва тунни қора ранг ила бўяб, кофур билан мушқдан, оқ билан қорадан гўё зағизгон ясабди.

Сариқ гул устига тушган тонг ёмғири олтин табақ ичига тўлдирилган инжуларга ўхшар ёхуд ярақон¹ касали унинг ҳароратини ошириб, сариқ юзига тер доналари тепчитар эди.

Ер юзи себаргалардан совут кияркан, савсан бошига гурзи кўтарди, ғунча бошида жез қалпоқ кўрган чоғ муз тиғи чаманни тарк этади.

Мевали дарахт кумуш гул билан безанганда, тангалар ичига кўмилгандек кўринар, чинорнинг ичдан куйиши ҳам қўлида гул тангаларининг йўқлигидандир.

Тоғ бағрида сел эмас, балки тошлар ҳам Фарҳод фироғидан ёш тўкадилар, саҳрода учган лола япроқлари Хусрав Парвез кулоҳини эслатарди.

Лола ғунчаси лаъл қутичасига менгзар, очилганлари эса алвон лаълдир, лола барглари тўкила бошлаганда, даштга бағри қора қушлар ёйилади.

Дашт устида шамол сайр қилганда, бағри қоралар кўкка учиб кетади, сув ичидаги бинафша ҳар замон турна бошидек кўринади.

Ёш ғунчаларга иш орттириб ёғилган дўл уларнинг оғзига тиш бўлиб қадалади ёхуд ғунчалар кулар экан, даврон тоши уларнинг оғзини қонатади.

Май шишаларига тушган гул барглари турна кўзига ёхуд тустовуқ қонига ўхшайди.

Наргис майдан баҳра олмоқчи бўлса, пўртахол² терисидан пиёла ясайди, насрин барги тўкилгач, май

¹ Я р а қ о н – сариқ касаллиги.

² П ў р т а х о л – апельсин.

кува ёғини эслатар, занбақ гулининг баргига тўкилган мушкнинг ҳиди унинг димоғини қуритарди.

Гўё ўша мушкнинг бўйи билан боғ ичидаги бинафшаларнинг димоғи тутилиб қолгандек бўлар, бинафша димоғини даволаш учун унга шабнам томизиб туриларди.

Чаманга ёғилган шудринг кўкнор гули япроғига кўкнор доналаридек доғлар сепар, қушчалар ҳам жуфти билан жўшиб, бирлашиб учишар ва дарахтларга ёнма-ён қўнар, япроқлар ёғочларга либос, қушларга хилват жой бўлар эди.

Одамлар кўнгил очиш учун сахро сари қадам қўйсалар, тоза шароблар ичиб, кайф-сафо қилмоқчи бўлганларида, жайрон боласини кабоб қиладилар, шу фаслда Лайли ва унинг ўртоқлари қувнашиб гулшанга ёйилган эдилар.

Ул гулшан жаннатга ўхшагап бўлиб, Шом аҳли уни шодлик макони қилиб олган эдилар, бу боғда ўсган ҳар бир дарахт шундай юксалган эдики, Хулкар юлдузи унинг мевасидек кўринарди.

Нажд тоғининг этагидан чиққан булоқ бу боғни яшнатар, энди эса даврон тоши у чашмани кўмиб, кўзини ёпиб қўйибди.

Суҳбатдошлар боғ ва лола томошасига тушган бўлсалар, уларнинг ҳар иккаласишг ичи лоладек доғ эди, бошқалар ғунчага интилсалар, булар ғунча каби қисилган эдилар.

Лайлининг севги изтироби қанчалик ошган бўлса-да, лекин ўзини тутишга уринар, мафтун йигитга ишқ изтиробидан сақланиш қийин бўдганидан, ақду ҳуши бегона бўлиб турарди.

У шериклари бирор нарсани сўрасалар фаҳм этмас, агар англаса ҳам жавобида нима дейишни билмас, қайс ишқини билдирмасликка ҳаракат қилса-да, ажойиб ишлар рўй берарди.

Гоҳ тўсатдан кўзидан ёш оқар, гоҳо ихтиёрсиз оҳ чекар, аҳволидаги бундай ўзгаришлар кўнгли-

даги ғамни элга айтиб турар, ўзидаги бу ҳолатга даво деб, ёрига бир назар солишни орзу қиларди;

Лекин ёрга боқайин деганда, кўнгил ўти ловулаб кетар, боқай деса қуввати йўқ, боқмай деса тоқати ҳам қолмаган, гоҳо кўз қирида қараганида шундай ўтлик оҳ тортиб юборар эди.

Боғнинг юзини хазон рангига чулғаб, яшнаб турган япроқларни сарғайтириб юборар эди.

У ой юзли гўзал ҳам Қайсни куйдирган ўтидан хабардор бўлиш учун ногоҳ бир назар ташламоқчи бўлди.

Шунда жисмидаги ўртанишларни ва кўнгилнинг изтиробларини англаб, ўз кўнглида унинг муҳаббатидан асарлар ва унинг ишқи ўтидан алангалар топиб, бошқалар хабардор бўлмасалар экан, деб бир фурсат топмоқ истарди.

Қурбони – Қайсга ҳаёт бағишламоқ учун бир илтифот қилиб, ҳолин сўрамоқчи, ўзининг бетоқатлиги ва ишқининг алангаларини ҳам билдирмоқчи бўларди.

Боғ жуда кенг бўлиб, бошқалар сайр қилиб юришар, дарахтлар уларнинг кўзини тўсарди.

Бу чаман гулларининг бир-бирига чирмашиб кетганлиги ишқ аҳлига васл пардаси бўлар, болалар ўйинга маҳлиё бўлишиб, сарв ва гул билан улфатчилик қилишарди.

Сайр чоғи Лайли бир туп гул ичига кириб қолди, бу ернинг тўрт тарафи гул шохлари билан ўралган бўлиб, кирган кишини кимса тополмас, Лайли очилган гулдек гулзор ичига киргач, тиканзор ичида булбули зорини кўрди.

У ерга ғамли Қайс кирган ва гул каби ёқаларини чок қилиб, ўз ҳолига зор ва бесабуру қарор йиғлар, фироқ қўшиғини куйлаб турган пайтда бирдан ёри етишди.

Лайли ўз булбули – Қайсни ёлғиз топди.

Сўзлашга тоби келмай, кўнглида изтироби кўп бўлса-да, бир неча сўз айтмасликнинг иложи йўқ эди, бироқ сўзлай дегунча, ўзидан кетиб қолгудай бўларди.

Кўп хижолатлар тортиб, охири пардали қилиб шундай сўз бошлади:

– Эй йигит, ҳолинг қалай, қандай ғаму қайғуларинг бор?

Нега ўзгалар каби на шодлигинг ва на ободлигинг бор?!

Дўстлар боғу гулзор томошасида экан, сенинг танинг яраланиб, кўнглинг қайғу билан тўлибдир.

Ҳозир Наврўз еллари эсиб, йиғинларга гул ҳидларини уфурган, боғ баҳордан гулларга тўлган, сунбул эса гул устига кокилларини ёйган, бу фаслда гулзорга кириб, бўстон саҳнини маскан қилган киши шод бўлиб, ҳар мушкули осон бўлиши керак.

Нега сен бундай ноалар чекиб, ғамли кўз ёшларини тўкасан? Ишрат чоғида азоб тортишинг ва ҳасратли кўз ёши тўкишинг нимаси?!

Ажабо, бундай ғам сенга қаердан йўлиқди? Бу офир ўртанишларинг сабабчиси ким?

Дилдор сабабчисини сўраганида Қайс жон ўртовчи бир оҳ чекди, унинг ширин сўзларидан лол бўлиб, юзига қонли кўз ёшлари билан ўз ҳолини ёзди.

Йўқ, йўқ, ҳол тили билан эмас, қуйидаги сўзлар билан ўз ҳолига шарҳ қилди: эй жонимга ҳайрат ўтини солган, кўнглимни биринчи қарашда олган!

Аввал, жамолидан чақин ташлаб, вужудимни ўт ичига солган!

Зулф ёймоқ билан қароримни олиб, жаҳонни ҳаётим кўзига қорайтирган! Аввал афсона бошлаб сўнг кўнглимни хароб қилган!

Қилғиликни қилиб, яширишинг, яна мендан сўрашинг не? Эл фаҳмламасин, деб нағални тескари қоқишинг нимаси?

Бу изтиробларнинг ҳаммасига сабабчи ўзинг-ку, бу ишни кимдан кўрайин ахир?

Яширинча кўнглимни олгансан, энди уни сендан ўзим ололмайман, сен эса ўзингни билмасликка солиб, яна шундай сўзларни сўзлайсан – жонимни ўрташинг кифоя, бундан тонмоқлик нега?

Ўт устига ёғ қуйишинг, куюк устига доғ қуйишинг нимаси?

Шу зайлда тутақиб сўзлагандан сўнг, Қайс заифлашиб ҳушидан кетди ва тупроққа шундай тушдики, ердаги нарсаларга тенг бўлди.

Нигори унинг бошини тиззасига олиб, юзига кўз ёши тўка бошлади, беҳушнинг ҳолидан изтиробга тушиб, ҳар дам юзига гулоблар сепар эди.

Ўз қурбонига ғам еб, йиғлаб мотам тутарди. Лайлини излаб юрган бир-икки дилором шу воқеа устидан чиқиб қолдилар, улар ҳам сочларидан мушк сочувчи бўлсалар-да, Лайлининг канизи эдилар.

Уларнинг кўзларига дунё қоронғи бўлди, қўрқиб: «Бу қандай ҳол?» дедилар.

Ой юзлининг қилмиши ошкор бўлгач, у икки канизи олдида ер ўпди.

Беҳосдан воқе бўлган бу ишнинг ростини ҳар иккаласига бир-бир айтиб берди. Олам сирларини ошкор этгани учун, Лайли йиғлаб улардан ғамига чора тилади.

Улардан бириси шундай дардли эдики, дарҳол Лайлига ҳамдард бўлди: ғам ема, ҳечқиси йўқ, ишқ ўтидан кимлар ҳалок бўлмаган?

Сен тургин, буни бизга топшириб, тездан қабилага жўна, эл яна бу ишдан хабардор бўлиб қолмасин, биз бўлсак, сен истаганча чора топайлик.

Ушбу гўзал санам уларнинг айтганини қилиб кўнглини қолдириб, ўзи уйига кетди.

Қизлар эса Қайсга қарашли кишини топиб, ёрдамлашдилар.

Қайснинг дўсти уни қабул қилгач, у икки каниз ҳам уйга жўнадилар.

– Эй, соф кўнгилли дўст, мен ожизман, ишқ қўлида зору мубтало бўлиб қолганман.

Мен беҳудман, бу офатлар мени ўлдирмоқда, бир лаҳза ҳам бошимдан кетма!

XIII

Қайснинг айрилиқ тунида шабнам гулоби юзига сочилганидан кўзи очилгани; уйқусиз булбул билан ишқ дostonлари ифодасида нола қилгани ва булбул соясидек тупроққа йиқилгани; отаси унинг булбулдек фигонларини эшитиб, қошига етиб келгани ва кажавага солганча олиб кетгани

Олам гулшанининг гул юзли қуёши ғарбга ботгандан сўнг тун юлдуз чечаклари билан олам юзини гулистон қилди.

Илк баҳор таннози ўз дардлари билан ичини ғунчадек қон қилиб, мафтуни – Қайс ғамидан кўнгли ўртаниб, қабила сари жўнади, ғам устига ғам ютиб, қабиласига беҳол етди.

Ҳушсиз Қайс гулшанда ердаги чангга ўхшаб ётарди: на бошида ҳуши, на жисмида жондан асар бор, ярим кечада эсаётган гул ҳидли шабада чаманга гуллар тўкар экан, гуллар ҳидидан ҳушсиз ётган бояқиш ўзига келиб, кўзини очди-да, ўзини чамандаги гул, сарв ва ёсуманлар ичида кўрди.

Булбул боши узра сайраб, аҳволига йиғлар, қизил гул Қайс ҳолига назар ташлаб, ўз ёқасини пора-пора қилар эди.

Наргис унинг аҳволини кўриб, ўзидаги шабнам томчиларини кўз ёшидек тинмай тўкар, бу аламзаданинг кўксигаги айрилиқ доғини кўрган лола ҳам ўз кўксини куйдириб доғлаган эди.

Бинафша бу ғамзаданинг захми кўксини кўриб, азаси учун мотам либосига ўралибдир, бу таъзия-

дан хабардор бўлган дарахтлар ҳавога байроқ кўтаришган, сумбул юзини қора қилиб, қопқора хушбўй зулфларини ёзган эди.

Оқар сувлар ҳам мотам тутганлардек товуш чиқариб зор-зор йиғлар, сарв Қайснинг бошига тушган кулфатдан холи эмасди.

Шамшод ҳам унинг дардидан ношод эди, уни ишқ ўлдириб қўйди, деб печак гул ҳам ўз-ўзига чирмашган, сабза бутун борлиқни тил қилиб; ҳар бир тили унинг ғамидан ҳикоя сўзлар эди.

Бу мотам манзараларни кўриб Қайс ўлимдан бошқа чора тополмасди.

Ҳар томонга боқиб ёрини тополмас, аламлири ўти пасаймас, на атрофида дўстлари бор, на олдида гул юзли ёр, қуёш кетиб, қоронғи келган ёки айрилиқ куни-ю, қора тусда эди – балки айрилиқ ўти тутун бурқситиб, дунё хонумонини қора қилгандир.

Унинг кўнглига ғам тоғи йиқилган, ғамлари эса, тоғ-тоғ йиғилган, ёрини соғиниб унга назар ташлаган вақтда, осмон бошига қулагандек бўлди, дардининг чекини тополмай, дардли кўз ёшларин равона қилди.

Ёқасини тортқилаб йиртиб, танидаги саломатлик либосини ечди, йўқ, балки бу либосни ўз жисмидан олиб ўтга ташлади, кийими оловга айланиб, унинг тутунлари ўз оҳидек фалакка етди.

Йўқ, йўқ, бу тутунлар унинг оҳи эди, сомон каби заиф жисми ёнарди. Бу сомондан гоҳ тутун, гоҳ шуъла чиқиб, сомоннинг аччиқ тутуни жаҳонни тутиб кетган, сомон тутатқиси фалакка етиб, фалакнинг кўзига ёш келтирарди.

У сарғайган юзини шунчалик шапатиладики, бундан юзлари кўкариб кетди.

Гарчи унинг юзи заъфарон бўлса-да, қўлининг зарбидан кўкарган ерлар пайдо бўлганди, бу заҳилликдан кўнгли озор топар, кулмоқ ўрнига зор-зор йиғларди.

Фироқдан кўксига тош урар, иштиёқ зўридан ерга бош урар, кўксида фироқ шуъласи, иштиёқи бўлса, яна шу ўт билан аланга оларди.

Аламлар қўшини кўнглига саф тортиб, оҳининг ўти байроқ кўтарар, шу алам лашкари унинг ичига ғавғо солиб, кўнгил мулкани оёқости қилар, булар ўтиб кетмасдан туриб, унинг бошига яна янги бало аскари ёғиларди.

Ҳар жафо тўдаси қўлни чўзиб, унинг кўнгил мулкани ер билан тенг қилар, унинг кўнглида тўпланган турли-туман ғамлар сон-саноқсиз, қанча десам ундан ҳам ортиқ.

Айрилиқ азоблари шу зайлда кечаётганида, тонг ўз байроғини кўтариб чиқди, тун ўзининг кўмирларини йиққанда, тонг ҳам қуёш ўтини дамлаб пуфлади.

Осмон гулзорининг гуллари тўкилиб, ғунчалар жилмайди, кўк чаманининг гуллари йўқолиб, ер боғида гуллар пайдо бўлди.

Кўк боғида сочилиб кетган бор нарса гўё бу боғда очилгандек бўлди.

Маҳлиё йигит бу ёруғ жаҳонни кўриб, яна оҳ ва фиғонлар торта бошлади.

Гулларнинг бошидан у тонг елидек айланар, зеро, гуллар севгилисидек кўринарди ва йигит айтар эдики:

«У ширин табассумли гул қаердаки, бу гул унинг юзига ўхшайди? Буларнинг ёнида тиканлари бўлмаганда, ўша юз ёдгори ҳисобланарди...»

Ғунчага тўймасдан қараб, бу ғунчани Лайлининг оғзига ҳеч ўхшатолмас, гоҳо сарв тупининг остига юзини қўйиб, оҳини шу сарвдек юксалтирар эди:

«Бу сарвда, гарчи унинг хушрафтор қомати бўлмаса ҳам, Лайлининг қаддидан нишондир», дерди.

Гоҳ бир лаҳза ҳам бошини кўтармасдан бинафшага меҳрини билдирар ва бу бинафшанинг атри-

дан Лайлининг хушбўй зулфини ҳидлагандек муроди ҳосил бўлар, гоҳ юзини сабзага суртиб, оҳу фиғоншш кўкка чиқарар:

– Бу гулшанда сайри боғ қилиб юрганда ёримнинг оёғи сенга теккан, – дерди.

Наргиснинг кўзи айнан ёрининг кўзига ўхшаб, Қайсни мафтун этган, кўп қийноқлар тортиб йиғлаган Қайс касал кишидек заифлашган, тупрокда оёқ изини кўрар экан, юзтубан тушиб:

«Бу ерга ёр оёғи текканга ўхшайди, тупроғини сурма қилиб кетипти», дерди.

Гоҳ сувдан нишона сўраб, кўз ёшларини сувдек оқизар эди:

«У суман ҳидли жилва қилганда, зора, акси бу сувга тушган бўлса», дерди.

Қайс булбул билан жўровоз наво қилар, фиғони булбулникидан ҳам ошиб тушарди. У булбулга қараб: сенинг бундай нола қилишинг ўринсиздир, чунки ёринг билан биргасан.

Жойинг тоза гулшан, қўнадиган еринг эса гуллар шоҳида, сен гулшанда ҳарам маҳрамисан, гуллар орасидаги суҳбатнинг азизисан, гўё сен ўз мавқеингни писанд қилмайсан ёки ёр васлидан тўйдингми?

Минг тил билан сайраб, ҳар шом ва саҳар ғавғо қилиб, овозинг билан элга озор бериб, ўзингни ошиқи зор қилиб кўрсатасан.

Киши сен каби ишқдан сўзласа, ошиқлар бунга ишонарми?

Сен висолга эришганлардансан, шунинг учун ҳажр аҳли қошида гапирма, мен – танида руҳдан асар қолмаган бир дардманд, мажруҳ, мискинман, яъни жисмим ғам ўтида куйган, жонимдай ширин гул юзлигим ҳам йўқ, нола қилишга мен ҳақлиман.

Сен мубталолик ноласини чекмасанг ҳам бўлади, сенинг олдингда висол боғи бўлса, менинг бағримда фироқ доғи бор.

Сенинг ёнингда баҳор гули бўлса, менинг кўнглимда фироқ тикани бор, – дерди.

Ғаму ноласи шу ерга етганда, Қайс яна ақду ҳушидан жудо бўлди ва шундай оқ тортиб йиқилдики, худди ногоҳ жони чиқиб кетди, десанг бўлади.

Унга қараб туришга келган киши бир гул тагига энгашиб, унинг аҳволини кузатиб турар, Қайснинг бу ҳолини кўргач, ўрнидан туриб, қабилага жўнади.

Қабилага жадал етиб борганда, Қайснинг уйида ҳамма саросимада эди.

Ўша кеча Қайснинг қабилада тунамаганини би-лишгандан сўнг, уни топиш учун ҳар томонга ки-шилар жўнатилган.

Қайснинг бу иши одатга хилоф бўлганидан, қа-била аҳлининг ғами борган сари ортарди.

Хушхабар даракчининг хабаридан сўнг, ҳамма-ларининг ҳам кўнгли жойига тушди.

Бундан воқиф бўлган гуруҳ ўз Юсуфларини то-пиш учун шошилдилар.

Даракчи кўрган-билганларининг ҳаммасини бирма-бир айта бошлади.

Ҳар на кўрган, эшитган бўлса, яширмасдан ҳи-коя килиб берди, бу можаролар аён бўлгач, Қайс-нинг ота-онаси беҳол бўлиб, уни келтириш учун жўнадилар.

Бутун қабила аҳли ҳам уларга эргашди, хабарчи қабила аҳлини бошлаб, ўша алам чекаётган Қайс ётган ерга олиб борди.

У ерга боргач, уни қўйлаклари эмас, балки кўк-си пора-пора бўлган бир ҳолда кўрдилар.

Унинг ҳушини ишқ ғами ўғирлаб кетганидан тупроққа кўксини бериб ётар, ҳаммалари уни олиб кетиш учун фиғон-зор билан безатилган маҳмил¹ тайёрладилар ва Қайсни шу маҳмилга жойлашти-риб, манзилга қараб йўл олдилар.

¹ М а ҳ м и л – кажава.

Эй, ишқ сафарчилари карвонбошиси, дард карвони йўлга чиқди, қабила томонга бир қадам ҳам босма, шу дард карвонидан ҳаргиз ажралма!

XIV

Қайснинг ҳажр шомиди андуҳи, уйидан чиқиб висол қабиласи томон юргани; у қабила ўти билан тилдошлик қилиб ва ити билан достон айтишиб, қабила яқинига етгани; Лайли унинг товушидан уйидан чиқиб, бир-бирларини кўргач, у ҳам, бу ҳам ҳушидан кетгани.

Бу дард достони устида қалам тебратган киши ўз қаламини бундай юритди:

Ҳушдан кетиб, беҳол бўлиб қолган Қайс, бошига қандай ҳол тушганидан беҳабар эди.

Ҳушига келгандан сўнг, заиф шайдо кўзини очиб атрофга қараса, шўрлик ота-онаси ғам устига ғам чекибгина қолмай, балки мотам тутар эдилар.

Отаси меҳр билан Қайснинг манглайини ўпар, онаси бўлса бошидан ўргилар, Қайс бу ҳолни сезгач, хижолатдан аъзойи бадани сув олмас бўлди.

Отасидан хижолат тортар ва онасининг оёғидан бошини олмас эди, яъни Қайс уялганидан ўзидан кетиб, бошини кўтаролмасди.

Ота-онаси, бу ҳаёдан унинг ҳалок бўлиши эҳтимоли бор, деб ўйладилар

Қайснинг аҳволига ачиниб, насиҳат йўсинида ҳеч нарсга демадилар.

Қайснинг бошига тушган бу воқеаларни фавқуллодда ҳолат билдилар.

«Агар аҳволини суриштира берсак, хижолат уни ҳалок қилиб қўяди, энди бу воқеани қайта такрорламас, бундай васвасани эсдан чиқаргандир. Унинг табиати софлашиб, бундан сўнг бундай ишларга бормас. Ўзининг номусини сақлаб, тақво ва зуҳд йўлини тутар», дедилар.

Шундай андишани маъқул топиб, туриб кетдилар. Бири: «Қайс қизиқ ҳолга тушибди» деса, бошқаси: «Ажаб хаёлга ботибди», дерди.

Уни пари йўлдан уриб кетганини билмасдан, кишилар, «Дев уриб кетибди», дердилар.

Ҳар ким уй-уйига кетгандан сўнг, Қайс ўз ғам ҳужрасида қолди.

Уни хаёл енгиб қўйганидан, ўз ҳолатидан ҳайратда қолар, ўз ишига қараб туриб, бу машаққатига чора тополмас, ишқни деб тоғу тошларга чиқиб кетишга ота-онасининг ёди тўсқинлик қилиб турар, севги кўнгли мулкига ғавго солиб, тўғри йўл тутишга қўймас эди.

Ўзбошимча фалак, дунё юзига шом пардасини ёйганга қадар, аҳволи шундай эди, оқлик юзини туйилган қора мушк ёпиб, кўк шамъи – ой жаҳонни ўзининг қорақуялари билан бўяди.

Ғамга ботган Қайс қоронғи уй ичида тутундек тўлғанар, ишқ ўти яна оловланиб, вужудидан нишона ҳам қолдирмади, ғам тўдаси кўнгил қўрғонини забт этиб, ишқ ихтиёрини кўлидан олди.

Лайлининг ғаму ҳасрати шунча зулм ўтказдики, ота-онасини ҳам эсидан чиқарди.

Ошиқлари ҳолини унутди, маъшуқа уйининг йўлини тутди, бало қабиласига, яъни у ой юзли гўзал қабиласига юз тутди.

Қайснинг на қадам ташлашда ҳуши, на юришда ихтиёри бор. Дам инқилаб, дам туриб қадам босарди.

На сайр этар ва на ором оларди, йиқила-тура юриши мастлардек, ҳушсизлиги май-парастлардек, қабила ўти кўрингач, бу зору шайдо ўша ўт ичра куйди.

Кўнглини алангалар қоплаб, шу алангалардек қарори қолмади. Оловли оҳи кўкка ўрлаб, тутун каби ўша ўтга юз урди.

У ўт аланга чиқаргандек, Қайс ҳам куйлаш учун тилини ростлади.

Ўтли иафас билан ўтга қараб шундай сўз дурларини соча бошлади:

«Эй, айрилиқ тунидаги ишқ ахтари, чақмоқдай ярқираган ишқ гавҳари!

Эркинлик машъали ёки шамчироқ гавҳари.

Тутунлар аро алангаларнинг ҳужуми, ғам шомидаги юлдузларнинг ғужуми, ҳар томонни қоплаб олган тун зулматида шуъла бахт йўлини кўрсатади.

Тутунинг билан анбарга бурканди, у тутун эмас, балки мақсад манзилининг белгисидир.

Кулинг ичига қўмилган ҳар бир патир кўк дастурхонидаги нурли ойга ўхшайди.

Тутунинг кўзларни ёшлатиб, учган куллари унга сурма тортади. Агар куллари кўзларни ёриштирмаса, кўзлар нега сурмаранг бўлди?!

Ёки ўшандай кўзни очмоқ учун сурма ўзини кулга ўхшатдимикан? Чўғларнинг ҳар бири, ўтли ёқутдай, кўзларни куйдиради, бу лаъл анорга ўхшаб, ранги ҳам, табиати ҳам ўтдай.

Тож устидаги лаъдан-ку шод бўлишади, бу лаълнинг устига тилла тож қўйиш нимаси энди?!

Қайғу оқшомлари қўлимдан тутиб, айрилиқ тунларимда кўзимни ёритдинг.

Эй олов!

Сенинг яхшилигинг ва мақтовингни қайси тил билан изҳор этайин? Ой билан кун иккиси сен учун ёниб турадиган, ўчоқ – манқал; уд, сандал ёғочлари сенга тутантириқ бўлсин.

Доим шу ҳунарингни тут, ёрга ҳам, жаҳонга ҳам ёруғлик соч».

Қайс шундай оҳу зор чекиб, ўт билан сўзлашиб улгурмасдан қабила томондан ит фиғони эшитилди.

Йигитнинг кўнглига изтироб тушиб, баданлари ҳам жимиллаб, қалтираб кетди.

Дарҳол ўша итга жўр бўлиб фарёд қилди, юз хил фиғону зор чекди, фалак бахтсизлигига йўлиқиб, кечаси карвондан адашиб қолган кишилар мадад излаб, бир-бирларини қандай чақирган бўлсалар, булар ҳам шу аҳволда эди.

Чунки адашган кишилар бир-бирларининг овози келган томонга интилиб, мақсад манзилига етиб оладилар.

Қайс ўзини билмай, итга бундай муножот қиларди:

«Эй, мунгли ноланг жонимга хушхабарчи, эй, ғамгин овозинг руҳимга озиқ берувчи!

Ғам тунининг вафодори, адашганларнинг раҳнамоси!

Сен у манзилдан ўргилиб, бошингни қўйибсан, кошки мен ҳам сенинг бошингдан ўргилсам.

Кимки у манзилга ёмон ният билан кирса, панжанг ва тишларинг билан баданларини юмдалаб ташлайсан.

Эл қони оёқларингга хино, ўша оёқларга жоним бўлсин фидо, сен у ернинг посбонисан, мен эса бу бахтга эришмадим, иккимиз ҳамдам бўлсак-да, мен – хор, сен – азизсан.

Сен ёр эшигида шодсан, мен айрилиқда маҳрум ва ғарибман.

Сен ёр маконида урарсан жавлон, мен биёбонларда зор-нолон.

Сен ёр манзилида ётарсан тошга қўйиб бош, менинг бошимга фироқ ёғдирар тош.

Сен вафода ҳам, тўғрилиқ ва покликда ҳам менидан баландсан.

Йўқса, фалакнинг гардиши нима учун мени хор этиб, сенинг мартабангни оширди?

Қонхўр дунё сени яхшилик билан ҳурматлагани, мени эса хор қилгани учун, менинг фиғонимни эсда тутиб, гоҳо ўша даргоҳни менинг учун ўпиб, тавоф қил!»

Ит билан шундай можаролар тузгандан сўнг қабила жойлашган ер кўринди.

Паришон Қайснинг кўнглига беадад ғавғо тушиб, юришга ҳам мажоли қолмади, юрай-юрай деб шунча тиришса ҳам, оёғи чалишиб йиқилди, неча марта йиқилса ҳам яна турар, ер ўпмоқ унинг баҳонаси эди.

Йиқила-тура қабилага етган чоқда, жони оғзига келиб, ҳушидан кетди.

У гоҳ ҳуш, гоҳ беҳуш ҳай қабиласи кўрғони атрофида айланар, бу кўрғон, ғам лашкарларининг жуда баланд пояси ва фитна қўшинининг ниҳоясидир.

Қайснинг ҳар лаҳза чеккан фиғони жонни куйдирса, ўтли нафаси жаҳонни куйдиради.

Лайли арабнинг офати бўлса-да, Қайснинг мубталоси эди, ўз дардини кўнглига яшириб, уйқу ва овқатни унутган, кеча-кундуз Қайсни ўйлаб, унинг васлига етиш орзуси билан банд эди.

Ўша кеча шу вақтга қадар қайғу Лайлининг кўзига уйқу йўлатмаган, ҳамиша зулфидек буралар, оғзи каби сабру қарори ҳам йўқ эди.

Ёруғ кун қора тунга айланган чоқда, бирдан бир мунгли овоз эшитилди. У товушдан Лайлининг ичига ўт тушди, кўнглини изтироб босди.

Кўнглидан қарор ва ороми йўқолиб, туриб у овоз томон юриб кетди. Бу пайтда ишқ асири Лайлидан ўзга бутун қабила маст уйқуда эди.

Беғам халқнинг мақсади – уйқу; ишқ аҳлига уйқу ҳаром, унинг ишқ офати билан тортган азобларидан воқиф дояси Қайсга ҳам меҳрибон; унинг орзусида жонни фидо қилгудек эди.

Мактабда ҳам бу меҳрибон кампир унинг аҳволдан хабардор бўлиб турар, кампир ўзини Қайсга нисбатан ҳам доядек тутарди.

Қайс җам унинг фарзандидек бўлиб қолган, у ой ташқарига чиққанда, кампир җам соядек унинг орқасидан борди.

Раҳмсиз ишқ Лайлини ғамли Қайс турган ергача тортар эди.

Кўнгил беришганлар бир-бирларини кўргач, шундай ўтли оҳ чекдиларки, уларнинг ўтидан жаҳон ёришиб, хирмонларига шуъла тушгандек бўлди.

Уларнинг хирмони ёниб кул бўлгандан сўнг, иккиси беҳуш бўлиб йиқилди. Доя бу пок ишқни ва куйдирувчи шуълани кўрди.

Бу икки ишқ ўтида куйганларнинг оғизлари ноладан садаф сингари очиқ эди. Шундай висол муяссар бўлган чоқда, сўзламоқ учун мадорлари қолмаган эди.

На буниси дард-ҳасратини айта олар, на униси жонни ачитган аламини сўзлай оларди.

Бу ҳол кечаси бўлмасдан қуёш ботгандек ёки сел келмасдан девор йиқилгандек эди, доя ҳасрат-надомат билан ҳар иккисининг аҳволига мотамзадалардек зор-зор йиғлади.

То ўзларига келгунча, биров билиб қолмасмикан, деган ваҳимага тушди – акс ҳолда, бу шўрликларнинг жони хавф-хатарда қолган бўларди.

Балки ҳар иккиси нобуд бўларди.

Кекса осмон қуёшни орқалагандек, бу җам бирини орқасига астагина кўтарди.

Кампирнинг юк кўтаришдаги букчайиши, қари фалакнинг эгилишига ўхшар, уни келтирибоқ тўшакка ётқизди-ю, яна дарҳол қайтиб, мафтун Қайснинг ҳушсиз тупроққа ботиб ётган еригача борди.

Унинг ғамида оналарча куйиб, уни дам кўтариб, дам судраб, элнинг ваҳм ва гумонидан чеккароққа, қабиладан узоқроққа элтиб қўйди.

Бу ёқимсиз ҳолни биров кўриб, тағин унинг жонига зарар бермасин деб, у девонани йироқроққа қўйиб, ўзи пари ёнига қайтиб кетди.

Икки ошиқни ётқизди-ю, доя бечора ўзи ётди – ким билади, замона эртага қандай ўйинлар чиқарар экан?

Эй, замона, золим дастингдан дод!

Болаларингга токайгача зулм қиласан?! Булар-
нн ҳалок этиш билан ўз бағрингни чок этасан-ку!

XV

Қайснинг гойиб бўлганидан қабила аҳли хабардор бўлиб, елдек тоғ ва водийга етиб, унинг бир қум ичиде беҳуш ётганини кўриб, ел хашакни учирганидек уйга келтирганлар; Қайснинг у пари ишқида ақлу ҳушини йўқотиб, Мажнунлик билан шуҳрат топгани

Алам тунидан афсоналар келтирувчи бу қиссага шундай зебу зийнатлар тақди:

Ўша кеча кўнгли яраланган Қайс Лайли қабила-
си томон жўнади, Лайли даргоҳига яқинлашганда,
бошига турли кулфатлар тушган эди.

Кундузи Қайснинг йўқлигини кўрган эл, яна мусибатга тушдилар. Отаси ғоят қайғу-ҳасратдан йиғлаб, онаси дод-фарёд бошлади, ундан хабар топиш учун ҳар томонга кишилар жўнатилади.

Изловчилар Қайснинг Лайли уйи томон кетган изини топишгач, ўша ёққа равона бўлдилар;

Ўша из ҳай қабиласи чегарасига етгач, қабиладан яна икки из чиқиб қўшилганини кўрдилар, ҳар учала из бирлашгач, қум устида иккитасининг узалиб ётганлигидан қумда белги қолган эди.

Бундан воқиф бўлган қидирувчилар:

«Бу икки беҳуш ким экан?» деган ўйга толдилар.

Бу қолган изларнинг қайтиши эса, мастларнинг қадами сингари чалама-чатти эди.

Бири девона каби тез биёбон томон судралиб, қайтиб кетган бўлса, бири наридек ёки тунда қуёш ботгандек ғойиб бўлган эди.

Қабиладан чиққан яна бир из қабила томонга қайтган.

Қидирувчилар учун бу аҳвол, уларнинг нима қилишлари кераклигига далолат берарди.

Улар қумда судралиб кетган излар орқасидан йўл олдилар.

Қайсни қумлар орасида кўмилган ҳолда топдилар; шамол учирган қумлар унинг жисмини кўмиб юборган экан.

У бошдан оёғигача тупроққа кўмилганидан, у билан ўликнинг фарқи қолмаган эди, қум ичига кўмилган ва азобланган жисми тупроқ каби жонсиз эди.

Қидирувчилар унинг қошида ёқаларини чок қилиб зор-зор йиғлардилар.

Улар гўё Қайсни бировлар яширинча ўлдириб кўмганмикинлар, деб ўйладилар.

Уни тортиб олаётиб, тупроқларни очиб бошларига сочар эканлар, бир дард асири унинг гоҳ-гоҳ нафас олишини сезиб қолди.

Шукр қилиб яна шод бўлдилар, девона кўнгиллари обод қилдилар.

Қайсни бир кишининг устига танғиб, қабила сари жадал жўнадилар.

Унинг бундай аҳволини кўрган ота йиғлади ва маъюслиги кучайди, онаси ҳам фиғонлар тортиб, кўзидан юзларига қонлар оқизди.

Қайс ҳушига келгач, турди-да, бошини қуйи солиб, жим ўтирди, ўз ҳолида яхшилик йўқлигини билар, эл эса ҳар ёқдан уни маломат қилар эди.

Бири: «Бу сенга не ҳавас?» деса, яна бири: «Ҳавас бўлса, шунчаси ҳам басдир-да», деярди.

Ҳар томонда айтилган насиҳатлар унга қон тўқувчи найзадек ботар, насиҳат тариқасида айтилган қаттиқ сўзлар девонанинг бошига тошдек ёғиларди.

Кўзга кўринмасдан отилган бу тошлар, таниги-на эмас, ҳатто суякларини ҳам майдаларди.

Баъзилар: «Қулоғига панду насиҳат қилиш керак» десалар, баъзилар: «Оёғига кишан солиш керак», дерди.

Ўша куни шундай сўзлар билан кеч бўлди, лекин паришон йигитнинг бу сўзлардан хабари ҳам йўқ эди.

На унинг руҳига қийналиш малол келар, на табиатига хурсандчилик ёқарди.

Олам қуёши чироғини яширгач, тун ҳам чуқур ғамгинликка тушди.

Эл уйқуга берилганида унинг бошига тушган савдо, уйда кўнглини сиқа бошлади, қабиладан тез югуриб чиқиб, дилбарининг уйига қараб чопди.

Тонг отгач, яна у изловчи бечоралар фигонлар билан ҳар тарафга югурдилар.

Уни яна дард ичида, аввалгидан ортиқ зор ва ғамгин ҳолда топдилар.

Ҳар кеча унинг шиори шу зайлда қочиш, оналарининг иши уни қидириш бўлиб қолди.

Бошига тушган балолар ҳаддан ошиб, бу можарони тузатиш қийинлашиб қолди.

Ҳушёр одамларнинг девонага қилган насиҳатлари, девонанинг оқил кишиларга сўзлаганидек кўринар, ҳар кун унинг давосини ахтарардилар, лекин унинг балоси ҳар лаҳза ошар эди.

Тузатиш учун қанча сеҳр ва «куф-суф»лар ишлатсалар-да, у дам билан ўти бадтар туташар, бу аҳволдан ота-онаси ва барча қариндош-уруғлари ожиз эдилар.

Насиҳатчилари ҳамиша ундан енгилар, кулфати эса борган сари ортарди.

Эл унинг дардига даво топишда кучсиз бўлса, унинг жунуни шу қадар зўрайди.

Бу савдолар уни турли ҳолларга солганидан, болалар ҳам унинг кетидан тинмай югуришиб, уни Мажнун деб аташар, у ҳам ким нима деса жавоб қайтарарди.

Одамлар жигари қон у бечорани кўрганда: «Мажнун келди. Мажнун келди», дердилар.

Мажнун ўз отини ҳам унутган, балки от ўзи нима эканини ҳам билмасди.

Лайлининг отидан бошқа ўз ва қавми қариндошларининг номи ҳам ёдига келмасди.

Қайс «Лайли», деб фарёд чекса, эл уни «Мажнундир, ушбу Мажнун», дердилар.

Шу зайлда ҳар тонг ва шомда у Лайли уйи томон йўлга тушар, қабиласи атрофидан айланиб, кўксига тош уриб, ўзини жабрлар эди.

Ҳар қадамда кўксига тош уриб, қадам ўрнига бошини қўярди.

Ҳар айланишда: «Агар қоним тўкилса, қабиласига жоним фидо бўлсин», дерди.

Шундан сўнг кўз ёшларини селдек оқизиб, саҳрога майл этар, ўзига манзур бўлган дилором қабиласидан аста-аста орқасига тисарилиб кетарди.

Агар ўртада бирор тўсиқ пайдо бўлса, дашт сари ўгирилиб кетарди.

Эй, ишқ даштини ватан қилган!

Йўлимдан адашдим, бир лаҳза воқиф бўл.

Чарчадим, мадад қилиб қўлимдан тутгин ва менга йўл кўрсатиб қарам қилгин.

XVI

Мажнуннинг хабарсиз ошиқлигидан Лайлининг отаси хабар топиб, Мажнуннинг отасига тил найзаси, балки найза тили билан захми забонлар¹ юборгани; бу ҳалокатли заҳарни ичиб, сингдириб, Мажнуннинг отаси ўғлини кишанга солгани

Бу саҳифани безатувчи ўз афсонасини шундай баён этади:

Замона гардиши Мажнун ҳақидаги сўзни эл ичида афсонага айлантирди, унинг қилмишлари тилдан тилга кўчиб, бутун Арабистонга ёйилиб кетди.

Бу сирларни меҳрибон бир-икки дўстлари Лайлининг отасига етказдилар:

«Омир қабиласидаги бахти қаро Қайс бу қабилага келиб, илм ўрганиб, илм-ҳунарга эга бўлиб, ҳам олим, мутафаккир бўлган эди.

У ҳозир ақлдан озиб, гўё ҳамма нарсадан воз кечибди.

Дашту саҳроларда ҳамиша фиғон тортиб кезиш унга одат бўлибди.

Паришонлиги чексиз, девоналиги ҳам беҳад зўрайибди, бироқ эл орасида шундай гап тарқалганки, унинг ақли ва ҳушига талон солган, бир ҳурсифат гўзал ишқининг ғами балосидан эмиш».

Лайлининг отаси бу сўзларни эшитгач, ҳайрат бармоқларини тишлаб, деди:

«Ҳей бечора! Уни кўп мақташар эдилар, гўё унга кўз тегиздилар, у қобил, ювош, назокатли, кўнгли очиқ бечорапарвар эди, унинг ақли расолиги, ширин сўзлиги менга ҳам жуда маъқул тушган.

Энди отасининг ҳоли нима кечиб, бечора онаси қандай азоблар тортаётган экан?

Унинг бунчалик тобланиши қайси ўтдан ва кўнглидаги изтироби нимадан бўлсайкин?

¹ Заҳми забон – тилдан (гапдан) етган озор.

Қайси гулнинг иштиёқи уни бу «ҳолга солиб, қайси сарвқомат унинг кўз ёшларини сувдек оқизган экан?

Унинг бу ҳолига сабабчи ким ва унинг сиғинадигани қайси қабила экан?».

Сўзловчи деди: «Эй, азиз муҳтарам! Модомики сен сўрар экансан, жавоб бериш ҳам бурчимиздир, унинг ишқи ёмонми, яхшими, ҳар ҳолда, халқ бизнинг қабилага нисбат бермоқдалар, элнинг гумони тўғри бўлса ажаб эмас, бунинг учун далил ҳамдир.

Бу даштда қабила жуда кўп, унинг кўнгли бирортасига чопмайди.

Лекин унинг ҳар тун ва саҳар бу қабилага келмасдан тинчи йўқ.

Ҳам жоннинг қабиласи, ҳам жаҳони жони шу қабилага бўлиб қолган.

Бу қабила иффат ҳарами эди, бунга нафрат насимидан бўлак нарса аралашмасди.

Унинг атрофига пардалар тортилган бўлиб, унинг ўриш ва арқоғи поклик ва зуҳддан эди.

Бироқ унинг қўрқмас оҳи етса кўк пардаларини ҳам парчалаб юборар, ҳамма фиғонлари беҳабарларча, сўзлари буткул сир очганликдан иборат.

Таъбининг яхшилиги, назмининг равонлиги сенга ҳам маълумдир.

Унинг шеърларида бир исм такрорланади, уни сенга айтиш учун бизнинг кучимиз етмайди.

Биз билганимизни айтдик, бу ёғи сенинг ихтиёрингдадир».

Бу сўзларни эшитувчи бу аҳволдан беҳузур бўлиб, қамиш ичидаги нозик қилтириқдек тўлғанди.

Бошини қуйи солиб турди, бирор яхши-ёмон сўз айтмади. Бир оз сабр этгач, шўр пешоналардек сўзлай бошлади. Уларга шундай деди:

Омир қабиласининг бошлиғига шуни тездан бориб айт:

бундай сўзлар сенга ҳам, бизга ҳам номуносиб. Эл оғзида тарқалган бу ғалати ҳолларнинг сендан бўлиши қизиқ туюлди.

Шундай ишнинг ошкора ҳолда эканини билсанг ҳам шу чоққача мурося қилиб келяпсан.

Кимки жиннилик билан иш қилар экан, ундай одамни кишанлаш даркор!

Билмасмисан молу давлатим, араблар орасида шаъну шавкатим?

Ўғлингни ҳам, сени ҳам нима қиламан десам – қиламан. Лекин сен буни билмасдан, нодонларча рафлатда қолибсан.

Бу сўзларимни эшитгач, ўғлингни албатта қўлга олгин! Бундан кейингисини худо кўрсатмасин!

Агар шундай ҳолат яна такрорланса, аввал унинг ишини тугатаман. Ўзингни ҳам қаҳримга учратиб, бутун авлодинг билан бу даштдан йўқотаман!

У шундай қаҳрли сўз ўқларини сочиб, элчиларни жўнатди.

Элчилар унинг сўзларини Мажнуннинг отасига битталаб айтиб бердилар. Тингловчи унинг сўзларини англаб, жавоб қайтариш учун сўз тополмади.

Бу ишдан унинг кўнгли ранжиди, бироқ чора йўқ эди, қабул қилди. Элчилар туриб йўлга тушганларида, бу қабила саросимага тушди.

Бутун қабила аҳли, Мажнунни излаб, тоғ-тошга югурдилар: уни қароқчи талаган кишидек бир қумлоқ ичида нола қилиб ётган ҳолда топдилар.

Унинг даштда қолишига йўл бермай, ўз ихтиёрига қўймасдан уйига келтирдилар. Мажнунни беҳуд ҳолича занжирга солиб, бир уйга қамаб қўйдилар.

Унинг бутун вужуди занжирбанд этилган, занжир ҳалқалари ҳам ўралган ва эгилган эдилар.

Эй, жунон занжирига боғланган зот, бу занжирда шод бўлгин. Кимки бу занжирда хурсанд бўлса, озодликка юз маротаба сазовор бўлади.

XVII

*Мажнуннинг фироқ чогида тандир ичидаги ўт-
дек ўртаниши; айрилиқ кишианида тузоққа тушган
қушдек изтироби: табиб афсунидан телбалигининг
туғёни ва табиб парҳезидан иситмасининг галаёни;
ўз бахтсизлигига тўжкан аччиқ кўз ёшлари ва бу
ёшлардан оғзида аччиқ-аччиқ хунобаси; кўнгил ўти-
дан темир банди сув бўлгани ва сувдек саҳро томон
юриб, кўз ёшларидан водийлар тўлгани*

Бу ҳалқага илиниб асир бўлган киши, сўз ипла-
рининг чигалларини шундай ечади:

Занжирбанд этилган телба юз хил офат ва бах-
тсизликларнинг асири бўлган эди. Бир неча кун
уйда оёқлари боғлиқ ётди; у гоҳ баланд, гоҳ секин
фарёд чекарди.

Кеча-кундуз на овқат ер, на ухларди, гўё тузоқ-
қа тушган қушдек изтиробда эди. Кўзидан уйқу
қочиб, ҳар киприги уйқуга қарши бир ханжар бўл-
ган эди.

Кўз ёши бир лаҳза тўхтамаган кўзда қандай қи-
либ уйқу тура олсин! Кўнглида ҳушдан хабар йўқ,
фақат ҳуш эмас, унда кўнглидан ҳам асар йўқ эди.

Бало ўтини шиддатидан танида кўнгли ва кўн-
лида ҳуши қолмаганди. Лайли савдосининг ўтидан
чироғи ёниб, унинг тутунлари эса Мажнуннинг ҳу-
шини ўраб олган эди.

Бу тутунларнинг тобора зўрайиши ундаги тақво
ва ақл юзини ҳам қорайтирарди. Ақл билан тақво
юкини ташиб кетгандан сўнг, унинг ўрнида телба-
лик шоҳи тахт қуриб олди.

Савдо ўтининг тутунлари қўшин тортиб, ҳар
дам ғавғо соларди. Шу тарзда унинг фикри ғавғо-
ларга тўлиб, кўнгли топталганди.

Кўнгли ғам ханжари билан яралгангина эмас,
балки парча-парча бўлган эди. Унинг ғам ва балола-

ри ана шу зайлда ҳаддан ошганда отаси умидворлик билан ўғлининг бошига ҳаким-табиб келтирди.

Бироқ у ҳаким на ишқ офатидан хабардор ва на кўнглида ишқ алангасининг учқунлари бор эди.

Мажнуннинг изтиробини англамаган табиб, тобора унга азоб берарди: гоҳ насиҳатомуз сўзлар билан унинг ўтини шу нафасдан яна овдирар, гоҳ Мажнунни шарбат ичшига даъват қилиб, унинг қон ютишини оширар эди.

Мажнунга баҳра олсин учун берилган овқатлар унга зарарли луқмалардай бўларди.

Қонли кўз ёш оқизишини ман этиб, унинг оҳ ва фиғонларини яна ҳам орттирар эди. «Кўп фиғон тортма!» деса, унинг қонли ёшлари борган сари ортарди.

Табиб унинг жинини қувмоқчи бўлиб калтаклар, лекин ҳуркак вужуд кулги билан ҳолдан кетарди. Унинг кулгисидан хижолатда қолган табиб, йиғисидан ҳам ташвишга тушарди.

Унга тинимсиз жафолар берганидан табиб Мажнунга балодек кўринар эди.

Бедард ҳаким Мажнуннинг қандай ўтда ёнаётгани ва қандай дарддан жафо чекаётганини англамасди.

Мажнун танини ишқ найзаларидан халос этаман, деб табиб унинг жисмини яна чок-чок этарди.

Бу чокларни тикадиган меҳрибонлар, игна билан эмас, балки найза билан тикардилар. Ўқ учларини топаман, деб табиб бемор баданини ёрган бўлса, бу кишилар уни тикмоқ учун ўқ келтирдилар.

Булар ўқ ахтариб, овора бўладилар, ҳолбуки ғам ўтида ўқ эриб сув бўлган эди. У сувларнинг бариси унинг кўзидан оқар, у бечора ҳам шу кўз ёшларидек ўзидан кетиб борарди.

У гоҳ ўзига келар, гоҳ ҳушидан кетар; кўзларидан эса гоҳ сув, гоҳ қон оқарди. Неча вақтгача

унинг аҳволи шу тарзда бўлиб, лаҳза сайин азоби ортарди.

Зулмат сочувчи фалак бир кеча кун варағини қорайтирарди. Бу тун эмас, балки қора бало кундуз хазинасини босиб ётган аждаҳодир.

Ғам дўзахининг қоп-қора тутуни айрилиқ оловхонасининг қуруми эди. Бу тутундан малак қанотлари қорайиб, кеча узунлигидан осмон ҳам қартайган эди.

Шу узун кеча тонг булбулининг тумшуғини боғлар, кўршапалакларнинг ҳам қанотларини сустантирарди. Бу кеча аввалини унутгандек, охирини ҳам соғинмасди.

Бу кеча эмас, балки ошиқ ва дардманларни азо-блаб ўлдирувчи жаллоддир. Севги билан телбаланган ҳар бир шўрликка бу кеча бир кўргилик жаҳони эди.

Бу кеча бедардларни маст уйқуга солиб, дард аҳлининг ишини хароб қилганди. Бу кечада, дардли маҳзун, яъни ҳижрон тунига асир тушган Мажнун, ўз аҳволини ўйлади, ғам чақини тегиб унинг вужудини кул қилди.

Ўз ҳолига йиғлаб, ҳар бир дардини шундай нола билан тасвирлади:

«Борлиғим бўлмаса нима бўларди ёки вужудим йўқ бўлуб кетса бўлмасмиди? Мен хастани яратиб, балоларга дучор этишдан қисмат мақсади нима экан?

Жисмимга руҳ бериб қўйибди, шуни бермаса нима қиларди? Жисмимга жон кирган чоқ, туғилгаи вақтдаёқ кошки ўлсам эди.

Ўлганимни кўришгач, танимни ит олдиға ташлаб, жонимни бу машаққатлардан халос этиб, бу балолардан қутқарсалар нима бўларди?

Танимни итлар талашиб, қонимни ялашсалар эди. Қон ва томирларимдан баҳра олиб, суякларимни чайнаб, ютсалар эди.

Бу таомнинг устида улишиб ва уриш-талаш билан есалар эди. Балки бу овқатга ит ҳам хайр, уни ҳам балога дучор этишнинг нима кераги бор?

Ит танимни тишлаганда, шу ондаёқ қутуриб, телба бўлар, жаҳонга ва юзларча хаста нотавонларга ўт солар. У вақт халқ, ит нафсининг чироғини қорайтириб, уни ҳам тутиб ўлдиради.

Энг яхшиси мени тўполон бошлаб, ўтга ташлаб куйдириш эди. У ўт ичида таним буралиб, қийналиб куйса яхши бўларди.

Ўтдан нишона бўлиб қолган қулни ҳам кўкка со-
вирсалар эди. У қулар кўкка ҳам касофат етказиб, балки у ерда ҳам бирор бахтсизлик рўй берарди.

Энди эса, у ҳам бўлмади, бу ҳам. Аттанг, вужудим тириклик сари йўл солди. Ишқ азобини тортмасдан бурун, икки кўзим кошки кўр бўлса эди.

Ўз бечоралигимни изҳор қилиб, бир парча нон учун тиланчилик қилсайдим. Кишиларнинг қўлларига муҳтож бўлиб, эшикма-эшик юрсам эди.

Бир луқмани деб мен бало чексам, яна бир луқмахўр ҳассамни тутиб, мени етаклаб юрса эди. Бу ҳалокат ҳодисалари ичида, етакчисиз бир қоп-қоронғи чуқурга йиқилганимда, шундай машаққат ва балоларни тортардим бу хилда ишқ аламлирига мубтало бўлмасдим.

Кўзим туфайли шунча қайғу ва юзларча дарду балоларга учрадим.

Мотам кийимидаги шу икки кўз бошимга битган икки қон тўқувчи бало бўлмаганда, бировга қарармидим ва кишини манзур қилармидим?!

Назар ишига мағлуб бўлиб бировга кўнгил берган бўлармидим? Хуллас, у жон офати, йўқ, жоннинг ҳам эмас, бутун жаҳоннинг балоси бўлди.

Агар ел унинг юзидаги ниқобини очиб, офтобдек жамолини кўрсатса эди, бир ярқирашидан бутун жаҳон, балки тўққиз осмонга ўт тушарди.

У ўт ичида қуёш бир патирдек, ойни айтиб ҳам ўтирмайман, чунки у қуйган кулчадек бўлиб қоларди.

Мен дунёда бир заиф хасман, жисман шу хас-чалик ҳам эмасман. Кўз кўриб ҳавас йиғди ва ўша ўтга бу хасни ўлжа қилди.

Бунчалик шафқатсиз ишқ, яъни минг яшин – унинг қаршисида хас-хашакдир. Мен мубталони ишқ зўрлаб, катта-катта балоларга йўлиқтиради.

У ўтга тушгач, унга хос бўлолмагандек ўртаниш билан ҳам халос бўлолмайди. Унга ҳижрон ўти на-сиб бўлиб қуйиб-ёниши минг чандон ортиқ бўлади.

Шу айрилиқ ўтида ҳам телбаликка солиб, хил-ма-хил азоб-уқубатларга гирифтор этади. Бу ба-лолар билан қоникмай, яна кишини занжирбанд қилиб зиндонга ҳам солади.

Ҳуш ва ақлини йўқотгач, қизиқки, бошига та-биб ҳам келтиради. Юз хил азоб-уқубат бир ёқда, бедард табибнинг дарди бир ёқда.

Ҳаким жонни яралашга киришади, насиҳат қи-лувчилар эса, бу ярага туз сепеди. Юз шунча умр-ни кемирувчи ғам бўлса ҳам майли, тоғ-даштларда кезувчи бўлсайдим.

Гоҳ тоғларда нола қилиб, гоҳ чўлу биёбонларга югурсам эди. Шу вақтдагина кўнглини бир лаҳза ғамлардан бўшатиш эҳтимоли бўлар эди.

Агар бир уй ўтга жой бўлиб, эшик-туйнуклари беркитилса, у уй албатта ёрилади, балки ҳар та-рафдан тешилади.

Ўт ҳар тарафини тешиб кетгач, у уй албатта кулашга юз тутар. Қайғу кўнглим уйини зиндон этди, вужуд уйи ундан бадтар қоронғи зиндондир.

Эшик-туйнуклари маҳкам парчинланган ўша зиндонда таним маҳбусдир. Ичкари унда ғуссадан ўртанишлар, балки айрилиқ ўтининг ёлқинлари бўларкан, уйларнинг ёрилишидан, бир-бири усти-га йиқилишидан ажабланмаса ҳам бўлади.

У ўтнинг тобига икки-уч уй нима деган, унга етти-саккиз юксак кўк ҳам бардош беролмайди.

У ўтнинг ҳарорати билан ларзага тушган уйлarning ҳар бири юзларча дарз кетади.

Э воҳ, бу ўтдан тобу тоқатим қолмади, йўқ-йўқ, унинг ичида изтиробларим ҳам ошиб кетди.

Кулбамда ва жойимда шу ўт, ҳатто жону танимда ҳам шу ўтнинг ўзи. Одатда бировни ўт ичига ташлаганда оёғидан кишанни оладилар.

Турар жойим кишан билан ўтда бўлди, менинг гуноҳим шундай катта эканми? Ўти-ку унча эмас, унинг қора тутуни, балки мудҳиш қорага бўялган шоми, жонимга қора бало бўлиб, кўнглимни шу балоларга дучор этди.

Мени тун эмас, қора босган ёки ғам тоғининг балолари босган.

Агар у офир юк танимни босмаган бўлса, нега бундай беҳаракат бўлиб қолдим?

Ё жон қуши хасдек жисмимдан учдими? Қафасини ташлаб ватан йўлини олдими?»

Мажнуннинг қимирлашга ҳам ихтиёри йўқ эди: ўлган тан ҳаракатсиз бўлади. Унинг жисмини ҳар хил гумонлар тинчитган бўлса-да, лекин унинг иши ҳадеб талпинмоқ эди.

Жисми ғоятда заиф, оёқ-қўли ғоятда кучсизланган эди.

Оёқ-қўлларини ёзиб жон ипига ҳаракат келтириб чиранганда, боғланган ёғоч синиб, оёқларидан темир кишанлар чиқиб кетди.

Бу қийноқлардан ором олиб, ул ғариб бечора оёғини қимирлатар экан, оёғи, ҳам қўлини ва бўйнининг ҳам бўшалганини кўргач, юз шукрлар билан, кўзларидан ёшлар тўкиб юзини ерга суртди.

Шундан сўнг у оҳисталик билан туриб эшикни очди-да, кучсиз оёғи етганича узоқларга қочиб кетди.

Ниҳоят бир даштга етдики, у ерга бориш гумондан ҳам йироқ эди.

Эй, замона занжирига боғланиб шод бўлган, ўз-лигинг оғир кишан туюлган киши! Ўз-лигингдан ўзингни қутқаргин, токи фано даштига шодлик билан киргайсан.

XVIII

Лайлининг хиромон сарви гулишандан уйи сарига юрганда Ибн Салом кўнгли қуши у сарв томон парвоз қилгани, у парвозда баҳор шабадаси гул япрогини туккандек танга сочиб умид ниҳолидан мақсад гули очилгани ва ўша шабада титрашидан гул юзли сарв соядек шикаст тупрогига йиқилгани

Бу сўз инжуларини сочувчи ўз ноёб фикрини шундай баён қилади:

Гул танли суманбар шом пайтида боғдан уйи сари қайтар экан, ўз чехрасидан оламга гул очиб, юздаги тер билан ерга гулоб сочиб, шу гул ва гулобни намоёиш этар, ишқ ўтидан юзлари жуда бошқача бўлиб кетган эди.

Ҳар қадам босишида юзларча латофат, йўқ-йўқ, балки жаҳонга офат сочар эди. У сарв тепасида очилган гул ёки гул кўтариб келаётган сарвнинг ўзгинаси эди.

Жамоли таъриф қилингандан юз мартаба ортиқ бўлса, сифатлашга сазовор бўлган юз мингча назокати бор эди. Лекин ишқ ғамидан паришон париваш уйга қайтар чоғда, араб элидаги бир бадавлат ёш йигит уни йўлда кўриб қолди.

Зотида ҳеч қандай нуқсони йўқ, соғлом бу кишини бахт Ибн Салом деб атаган эди. Унинг отлари беҳисоб, қўй сурувлари ҳам чексиз эди.

Саҳрони тоғдек туялари тутиб кетган, беҳисоб мол-давлат эгаси бўлиб, ҳар қандай мушкул ишни осонлик билан ҳал этар эди.

Меҳнат тунида йўл йўқотган киши ғам емас, чунки у тангада юлдузлар кўрар. Ибн Салом Лайлини кўргач, хаста жони шавқ ўтига тушди.

У Лайлига етишмоқ хаёлига ва бу ишнинг чорасига тездан киришди. Дарҳол қабиласига қайтиб бориб, бутун мол-давлатни йиғиштира бошлади.

Юз хил қимматбаҳо ҳадя ва нодир тухфаларни тайёрлаб, бир неча сўзамол, шайхсимон оқил кишиларни атрофига тўплаб, бу ҳақдаги барча орзуларини бирин-бирин сўзлаб берди.

Ибн Салом ҳам мақсадни айтгач, йиғилган кишилар унинг ҳамма сўзини маъқуладилар. Совчилар бутун хазина ва тортиқларни юклаб, Лайли уйи томон равона бўлдилар.

Лайлининг отаси эса бу хушxabарни эшитгач, жуда хурсайд бўлди. У Ибн Саломни илгари ҳам барчадан яхшироқ танир эди: оқил ва фаросатли йиғит эканини, ҳисобсиз мол ва ашёга эгаллиги.

Бани асад қабиласига бошлиқ бўлиб, моли Бани асад қабиласига нисбатан юз баравар кўшилганини биларди.

Бундай бахтга эришгани учун у Иби Салом меҳмонларини меҳр билан қарши олди. Меҳмонлар уни бу қадар иссиқ ва очиқ юз билан кўргач, тортинмасдан сўзлай бошладилар.

Бутун қимматли тортиқларни беришгач, бирин-кетин сўзга тутдилар.

Обрў билан оёққа туриб, балогат ва фасоҳат билан маъноли сўзлар сўзладилар. Лойиқ таърифларини изҳор этишгач, ўз муддаоларини билдирдилар!

Мақсадларини билдиришгач, бошларини қуйи солиб жавоб кутдилар. Тингловчи уларнинг муддаоларини англаб шундай деди:

Аллоҳ мадад берсин. Агар у менга ўғил бўлиш тилагида экан, мен ҳам унинг отаси бўлайин.

Менинг дурим унинг бошидаги тожнинг зебу зийнати бўлсин. Иншааллоҳ мартабаси ҳам баланд бўлғусидир.

Лекин унинг бир оз сабр қилиши ҳам керак. Чунки гулимнинг шохи синикроқ. Ҳали бу умид ниҳоли ёш, яъни бу қуёшим ҳали ҳилолдир.

Кўнглидан дардлари кетиб, соғайсин ва ҳам бўйга етсин. Ана ўшандан кейин бу азиз фарзанд қандай орзу-ҳавасда бўлса, келсин-да, висол жомидан ичиб, сарв бўлиб гул билан қовушсин.

Барчалари умидворлик билан хурсанд бўлиб, уйларига қараб жўнадилар.

Лайли гулшандаги гуллар ичида товланиб, боғнинг ҳар тарафини тез-тез кезар, қон тўқувчи ишқ эса гуллар очар эди.

Шу вақт гулларнинг ҳар бири роз бошлади, уларнинг ҳар биридан қон ҳиди анқирди.

Яъни, улар раҳмсиз тигин қиндан суғуриб, унинг кўнглини чок-чок этдилар.

Лайли кўнгли ғунчадек пора-пора бўлгач, ишқ ичида унга гуллар очилди.

Йўқ, йўқ, балки чамандаги дард ғунчаси чок бўларкан, олов ранг гуллар очилди. Ишқ бу қизил гулини очгач, гул барглари каби учқунлар сочди.

Бу ўт билан Лайлининг жони, балки ожиз тани ҳам куйишга тушди. Ишқ ўтида куйиш етмасмидики, бунинг устига ҳажр ғамининг босқинчиси ҳам келиб етди.

Жаннатга ўхшаган бўстонда фариштасиймо ошиқ кўнгли паришон Лайли, кўзига уйқу келмай, иштаҳаси бўғилиб, шу томон йўл олган эди.

Борган сари мадорсизланиб, ҳар нафасда но-чорланиб борар эди. Бу можаро уни ҳам ҳамиша машғул қилар, сайр ва томошада экан, ҳар қадамда малоли ошиб кетар эди.

Унинг танига иситма қасд қилиб келар, хасталик унга ҳамроҳ бўларди. Ўзларини дўст, қўмакдош ҳисоблаб келганлар, унга ҳамдард эдилар.

Лекин уларнинг баъзилари унда яширин бир сир борлигини билар эдилар.

Дояси билан бир неча сирдошлари унинг кўнглини овутар эдилар:

Лайли ранжидан ғамгин бўлиб, дардига кўнгила берардилар.

У жигари куйган доя, ҳам бир неча ғамхўр маҳрамларига агар Ибн Саломнинг совчи юборганини бу ҳур фаҳмлаб қолса, кўнгли ранжир, ҳам аҳволи бадтар оғирлашуви, ҳам дарди зўрайиши маълум эди.

Бу аҳволни гул юзли Лайли билмасин дейишиб, ундан беҳад яширар эдилар.

Қиз ишқ ўтидан ташвишли, ишқ ўти унинг ичида алангаланар эди.

Кунлардан бир кун бир неча ошна ва қариндош-уруғлари Лайлини кўришга, янада тўғрироғи, унинг ғам-кулфатларини ошириш учун келган эдилар.

Жирканч, ақли паст, эсини еган, бемаъни, лақма бир кампир кўнгилисиз Лайлининг кўнглини хуш қиламан, деб сўзга тушди.

Унинг сўзлари сўз эмас, жаллод тиғига ўхшар эди. У кампир, яширин тутилган ғамни ошкор этиб, орага бу можарони солди:

– Эй сочлари юзига анбар сочган суманбар қиз, ғам емагин!

Эрта-индин баданларинг соғайиб, саломатликка юз тутгач, бахтинг очилади ва бутун муродинг ҳосил бўлади.

Ўзинг дунёда тенгсиз бўлганингдек, ёрликка ҳам жуда кўнгилга ёқадиган киши тўғри келади.

Ой юзлар орасида сенинг бахтинг ҳақида сўз юрибди; улар иқболингни орзу қиладилар. Лекин

уларнинг орзуси рўёбга чиқмайди, чунки бахт ҳаракат билангина қўлга кирмайди.

Аллоҳга шукрлар бўлсинки, бахтинг очилиб, шундай фаройиб ишлар бўлди.

У кампир юқоридаги дostonни айтганидек, Ибн Саломнинг отини ва сифатларини таърифлаб берди.

Бу сўзларни эшитган Лайли нима ишлар бўлаётганини англаб олди. Бундай мусибатлар Лайли кўнглини бузиб, уни беҳуш қилиб, ўзидан кетказиб қўйди.

Эй, ўзи кўринмай зоҳир бўлган, кўзга кўринмасдан кўнглида ҳозир бўлган!

Кўнгил чироғини ёқар экансан, менинг кўзларим олдида ҳам жилва қилгин.

XIX

Мушкбўй оҳу овига Бани асад аҳлининг қасди маълум бўлиб, қуёшнинг олтин жайрони мағрибнинг овлоқ гўшасида саргайиб-титраб, шафақ хунобин тўқканидек у оҳунинг хилват уйида тунроқ ва қон аро изтироб чеккани; фалак Золидек онаси ишдан воқиф бўлиб, унинг ҳолига дод-фарёд солгани

Сўз булоғини ўйган киши бу чашмадан чиққан сувни шундай таради:

Сидра¹ шохидек мустаҳкам бу сарв дард зўридан соядек ётар эди. У ҳушига келгач, ўзини хафа қилган ўша сўзларни яна эслади.

Хафалиги дам-бадам ортар, кўнглини ундан бўшатоламас эди.

Бу кулфатлар ичида ўзининг ҳалок бўлишини ва умр тўнининг чок бўлиши аниқлигини кўриб, доясига қараб шикоят қилди, ожиз-лик билан сўз бошлади:

¹ С и д р а – диний эътиқодга кўра, еттинчи осмондаги дарахт.

– Эй ҳолимга айлагучи чора, сирларим сенга ошкора. Сендан ҳеч сирни яширганим йўқ, бутун дардимдан хабардорсан.

Шундай бир сўз эшитдимки, унинг шуъласидан димоғим куймоқда. Афтидан сен ҳам буни биласану, лекин мендан яширасан.

Агар сен уни даф эта олганингда, ҳаракат қилган бўлуи эдинг. Агар даф этишга қодир бўлмасанг, у чоқ сени кечирим аниқ.

Бироқ сендан илтимосим шуки, бир нафас эшик олдида пойлаб турсанг. Чунки кўнглим ғамдан бе-ниҳоя ўксиган, ғавғолардан ҳам жуда безган.

Бир лаҳзагина эл менинг олдимга кирмаса-ю, мен ўз дардларимни тортсам.

Доя қўлини кўз устига қўйиб, таъзия қилиб чиқди-да, эшикни занжирлади.

У одамларга: «Уй яқинига келманг, ой кўзига уйқу келди», деди. Лайли уйни кишилардан холи кўриб, ёқасини чок-чок этиб, фарёд кўтарди.

Гоҳ бахти кўзига, гоҳ бошига тупроқ сочди. Кўксини уриб яралади, тирноғи билан тирнаб момата-лоқ қилди. Кўз ёш қатраларини сочавериби, танининг тупроғига ғам уруғларини экди.

Қонли ёшлар тўкиб, юзининг саҳифаларидан боблар очди. Бало китобининг ҳар бобида ғам дарсининг ҳисоби ёзилди.

Ҳасрат чапакларини уриб, жон ўртовчи фиғонлар чекарди. Унинг чеккан фиғонидан тобора иқбол ва шодлик қушлари ҳурка бошлар эдилар.

Гўё қуёш чашмасига нилуфар гули эккандек, юзига шапалоқ уриб кўкартирар эди: у юзга ёт кишининг маҳрам бўлиши сезилганидан унга мотам либосини кийдирарди.

«Эй, золим фалак! Менинг ҳолимга шикаст етказишдан муродинг нима?

Сенинг қўл остингдаги ёш жонимга шикаст етказиб нима қилмоқчисан? Мендай ёш новдани осонгина синдирдинг, қаддимни тупроқ билан тенг қилдинг. Яна жафо тешасини тортиб, уни юзпарча қилганинг нимаси?!

Оғир жафони раво кўриб, зулминг билан қаддимни банд-бандидан айирдинг-ку. Уни майда-майда қилиб, бало ўтхонасига солмоғинг яна нимаси?!

Мен ёш, янги ниҳол эдим, шохимда эса тиканлар, атрофимда хаслар ҳам йўқ эди. Яйраган шохларимда ва бошларим устида топ-тоза янги гуллар очила бошлаган, ҳали ниҳолим мева кўрмаган, баргларимга офат ели тегмаган эди.

Мен кимнинг кўксига тикан урибман, кўкка қандай бош кўтардим экан? Ишқ ели билан уни букиб, даҳшатли қуюнинг билан яралаб, вужудини пора-пора қилиб ташладинг.

Уни титиб ташладингу, лекин бундан хурсанд ҳам бўлмадинг.

Куйдириш учуи ҳар бир парчасини олдинг-да, уларни ғам дўзахига ташладинг. У хабар менга дўзах бўлди, жонимга эса ўтидан учқунлар сочилди.

Йўқ, йўқ, у учқун эмас, офат яшинидир. Унга бутун олам ғарқ бўлади. Агар бу офат олови оламга туташса, унинг тутунлари фалакдан ҳам ошса, ундан менга бир учқун тегса, кул бўлишдан бошқа чора йўқ...

Айниқса, бу нотапонга туташиб, ундан жаҳонга учқунлар тушиб, ҳам дунёни оловга қориштиради, ҳам тутунлари кўкка чўзилади.

Ўша ўт орасида мен кучсизу, ғамгин, ғамгин нимаси, балки бир хашак; хашакка ўхшаган; хашак ҳам эмас, балки жонини ҳам кўтаришга мажоли қолмаган бир ожиз чумолиман.

Шу чумолининг бошига бундай дўзах азоби тушса, эвоҳ, қандай тоқат қила олар экан?

Ўша дўзахга тушган чўлоқ чумоли – мен мубталоман.

Эй фалак, бир чумоли нима ҳам қила оларди? Нима қилишини билармиди? Унинг қасдига жадаллаб, мингларча яшинларинг билан қасос олмақчимисан.

Мен бу зайл бало тутқини, юз хил жафога мубталоман. У зор, ожиз, чорасиз Қайс менинг асиримдир. Ажабо, менинг ғамимдан нозик қилтириқ тани қандоқ экан? Ишқим ўтида ёнармикан, ҳажрим ғамига қандай чидар экан?

Шавқим унинг оҳини чиқарармикан, тортган оҳи жисмини сомондек учирармикан? Сочимнинг ғамида ишқ кўргилигини тортиб, ҳар замон телбалиги қандай авж оларкин?

Қоматимни деб наво тузганида, фиғони қай ҳолда юксаларкин? Жамолимни тилаб йиғлаганида, кўзларидан гул япроқларидек ёш тўқармикан?

Гажакларимни эслаб, буралиб қайрилса, жисмига қандай тоблар тушаркин... Нозу карашмаларимни ўйлаганда, кўксига ниш санчилармикан?

Лабларимни деб кўз ёшлар тўқканда, ўзи ҳам сувдек эриб кетармикан?

Менинг оғзим ҳақида сўзлаганда, йўқлик¹ дунёсида йўқолармикан? Хаёли белимга тушганида, вужудининг омон қолиш эҳтимоли бормикан?

Эгма қошим ғамида оҳ-воҳ тортганида қомати ёйдек эгилармикан? Фикри ёди киприкларимда

¹ Мумтоз адабиётда маъшуқа оғзини кичрайтиб тасвирлаш ҳодисаси кучлидир. Оғзини пистага, мим ҳарфига, нуқтага ўхшатиш билан чекланмай гоҳо оғзи йўқ эди, деб юборар эдилар. Бу ерда йўқликка ишорадан мақсад оғиз кичиклигига ишорадир.

бўлганида, кўнгли юзлаб тиканлар орасида қолиб, холи не кечар экан?

Оғзини пистага, мим ҳарфига, нуқтага ўхшатиш билан чекланмай гоҳо оғзи йўқ эди деб юборар эдилар.

Дудоқларим унинг кўз ёшларини Жайхун қилса, кўзидан қизил майдек ёшлар оқармикан?

Ҳолим ғамини еб тўярмикан, аламидан ўз кўз қорачиғини ўярмикан? Қирғовул юришларимни ўйлаб, тузоғимга тушармикан?

Ҳар кун юзларимни истаб, ҳар тун сочларимни йўқлармикан?

Менинг дарду алашимни ўзига одат қилдимикан ё ҳажримдан харобмикан? Бунчалик ғаму ғуссалар устига бу воқеани ҳам эшитса нима қилар экан?

Бу иш – ҳўжаста фоли эмас, бўлиши эҳтимолдан йироқмас.

Бутун дунё аҳли бир томон бўлсалар ҳам, бу ишга эриша олмайдилар! Лекин у машаққатлар дўсти: «Бу ишга у рози бўлган, деб ўйлайди.

Ҳамма ғамга чидасам ҳам, бу ғамга ҳеч тоқат қилолмайман. Фарёдки, ўладиган ҳолатда ғамим бор, шунинг учун ўзимга мотам тутсам ажабланарли эмас».

Хилватда унинг иши шундай фарёдлардан иборат эди, онаси эса эшикда пайт пойлаб турарди. Қизини бу бахтсизликка учраганини билган она, ғамдан изтиробга тушди.

Она кеча-кундуз шу ой парчасининг ўй-хаёли билан бўлиб, дард ва ғамига чора излар эди.

Эй чорагар! Бу ишдан қўлингни торт, менинг дардимга чора излаш мушкул. Чора топиш умиддан чекин, билгинки, бечоралик бизга чорадир!

XX

Мажнуннинг отаси уни ишқ биёбонидан келтириб, Каъба зиёратига олиб боргани ва у муножот баҳонаси билан кўнглидаги яраларни ёргани ва дуо қилмоқ оҳанги билан кўнглидаги махфий мақсадини тилидан чиқаргани ва Арафот¹ аҳлидан арасот² кўтаргани

Маънолар нақллари бу нафис сўзларни шундай баён қилади:

Ўша кеча Мажнун ўз ўйидан ҳурккандек қочиб кетган эди. Тонг отганда, бутун қариндошлар унинг уйда йўқлигини билиб, яна дод-фарёд кўтардилар.

Улар яёву отлиқ ҳар томонни қидириб, уни тополмай, хижолат чекиб қайтдилар. Ғам отасиининг қаддини яна букиб, онасини мунгли ва беҳол қилиб қўйди.

Ҳар иккала шўрлик турли ўйларга бордилар, лекин ўз гумонларини ўзлари рад қилдилар.

Кўп гап-сўздан кейин, охири шундай қарорга кёлдилар:

Кўрган чоралари натижа бермагач, умидни узиб, охир Аллоҳгагина ёлвориб, ҳар иккалалари ҳам йўқолган ўғилнинг топилишини ҳақдан тилаб, муҳтож кишилари хушнуд қилиб, дард аҳлининг эса кўпини тинчитиб, таркидунё қилган сўфилардан, бечоралардан Мажнун учун дуолар олсалар, бу икки бечорага Худонинг раҳми келиб, уни топиб ота-онасига бергай...

Иттифоқо, ҳаж мавсуми эди, Каъбага бориш тарадудини кўрдилар.

Бир неча кун ўзлари ва бегоналар ҳўб қидириб, ниҳоят Мажнунни топиб келтирдилар. Унга ҳажга

¹ А р а ф о т – Макка шаҳри атрофидаги тоғ.

² А р а с о т – ғавғо, тўполон, қиёмат.

бориш ниятини билдиришди, унинг кўнглига ҳам бу маъқул эди.

Худди ўтни манқалга солгандек, уни кажава ичига ўтиргиздилар. Ҳамма фурсатни ганимат биллиб, Каъбага қараб равона бўлдилар.

Каъбага, йўқ, йўқ, Каъбага эмас, арши аъзамга яқинлашдилар. Каъба ер устида фалакдан нишона берар ёки тупроқ устидаги осмондай эди.

Каъбанинг шарофатидан ер осмонга, у ер осмонининг устидаги аршга ўхшарди. Ер юзининг барча улуг ва кичик одамлари бу манзилга келиб, зиёрат қилдилар.

Ёки кўнглида Аллоҳдан бошқа ҳеч кими бўлмаган сўфига ўхшарди.

Ёки ўша сўфининг чопон кийиб, ерда чўккалаб ўтирганига ўхшарди. Ўрнида қимирламай туриши қутб юлдузи атрофидаги майда тошлар, майда юлдузлардир.

Бу қутб юлдузи эмас, балки зўр авлиёдирки, кўп авлиёлар киприклари билан унинг эшигини супурганлар.

Ҳеч ким у ердан қийинчилик хашагини топмайди, чунки уларни фаришталар қанотининг шамоли учуриб кетган.

Фаришталар, унинг тепасида худди кечалари чарх урган кўршапалаклардек учиб юрадилар.

Унинг пойдевори сўздан маҳкам, кўзга ўхшаб қора мотам либоси кийган. Унинг зиёрати элга подшоҳлик сояси каби, атрофи эса, фалакнинг саждагоҳидир.

Каъбанинг бундай салобатини кўриб, Мажнуннинг кўнглига ваҳималар тушди.

Ишқ уни ташвишларга солиб, ҳавас-шавқ кўнглига ўт ёқди. Кўз ёшларини ёғдириб, оҳ уриб чақиндек сакради.

У Каъбанинг теварагида, ер атрофида фалак айлангандек айлана бошлади. Юзи билан тошлар-

га зарҳал бериб, ҳалқа-ҳалқа кўз ёшларини оқизди; юзи билан у эшикни супурса, қўллари билан эшик ҳалқасини маҳкам ушлади.

Мажнун бу тутун билан фалак либосини ҳам Каъба тунидек қорайтириб юборди. У мотам тутган кишидек фарёд кўтариб, Каъбани азахонага айлантирди. Ундан сўнг, шундай деди:

– Эй, ҳукмига ҳоким бўлган доно ва қудратли ҳаким!

– Эй ишқ ўти билан жаҳонни ёндирган ва бу ишқ ўти билан мендек бечоранинг ҳам жонини куйдирган!

– Эй, у ўтни хирмонимга, хирмон ҳам эмас, балки жоним ва танимга урган!

– Эй, ишқни кимсага ҳамроҳ қилиб, айрилиқ ўтини лойиқ кўрган!

– Эй, бировни ишққа кишанлаб, панд-насиҳатларни унга аччиқ қилган!

– Эй, ишқ билан унинг донғини чиқариб, болалар тошбўронига қолдирган!

– Эй, бировни паричеҳра этиб, уни девонасига бемеҳр қилган! Эй, жонга ишқ оловини солиб, кўнгил садафига ишқ гавҳарини тўлдирган!

Мен ишқ дардидан шикаст еб, бугун қўл-оёғи боғланган бир асир бўлиб келдим.

Танимнинг ҳар бир томири ишққа банд, жонимнинг иплари эса ишқнинг каманди бўлибди. Баданимдаги асаб ва томирларнинг бўғинлари ишқ чилвирларининг тутунларидир.

Вужудимдаги чексиз доғлар ишқ ўтлари белгиларидир. Унинг ўти билан жоним тўла, жон нима-си – илик суякларим тўла.

Бу ишқ ўтини баён қилиш билан ҳалокат келтирувчи ғамни ҳам аён этаман. Ишқ ғамидан қутқариб, мени шодлантир, демайман!

Аксинча, бу ўтни ҳар дам кўпайтирсангу сира кам қилмасанг, дейман! Кўзимга ишқ тўтиёсини сур, юрагимга ишқ кимиёсинисини¹ ур!

Кўнглим жилвагоҳи ишқ саҳнаси бўлсин, ишқ насимидан жонимни яйрат! Ишқ бўйидан нафасимни хушбўй эт, ишқ ўтидан юзимга ранг бер!

«Ишқ» сўзининг «айн» ҳарфини² бўйнимга ҳалқа ва «шин»ини кўнглимга шавқ шуъласи деб кирит.

«Коф»ини менга ғам тоғи эт-да, ғамини эса кўнглимта тоғ-тоғ қилиб орт.

Уч нуқтасини учқун айлаб, икки нуқтасини қаттиқ тошга айлантир.

У шуъллага ҳар учқун керак бўлгани каби, бу ғам тоғига ҳам тош парчалари лозим.

Ўша учқунларни ҳам жонимга сол, тош парчаларини эса, бошимга ёғдир!

Эл менга юз шунча азоб берса ҳам қайтарма, минг шунча азобларга мени қондирма!

Кўнглимни ғам билан тўқ этгил, раббим: ишқ ичида мени йўқ этгил, Раббим!

Менга «Ишқни унутиб, Лайли ғамидан узоқлаш», деб ҳам айтадилар.

Ажабо, бу Нима деган сўз, Аллоҳ у кишиларни афв қилсин.

Ё раббим, бу лаззатли бодани талабим жомига кўпроқ қуй!

Вафо майидан менга қўша-қўша тут, токи ҳушимга ҳаргиз келмайин!

Лайлининг ишқини танимда жон этиб, Лайлига бўлган ўтли эҳтиросимни юрагимда қон қил!

¹ К и м и ё – алкимёгарлар тасаввурига кўра, мўъжизали тош.

² Араб ҳарфлари билан ёзилган «ишқ» сўзидаги ҳарф номлари ҳалқа, шуъла ва тоққа ўхшатилган.

Эй, Аллоҳ, Лайли дардини нажотим айла, ёдини эса ҳаётим айла! Бир лаҳза ҳам унинг ҳаёлини кўнглим уйидан чиқарма!

Ишқ ўти бўлмаган оловни менга насиб этма! «Ёху»ларим унинг ғамидан бўлмаса, ундай оҳни мен девонанинг дамидан чиқарма!

Унинг ҳаёлини дардимга табиб эт! Васлини жонимга насиб эт!

Кўзимни Лайлидан ўзгасига туширма, унинг меҳрини менга абадий эт! Мен ҳаёт эканман, унинг ишқ савдосини танимда жондай сақла!

Бу нотагон танимдан жон чиқса, унинг ёди билангина жаҳондан чиқар! Марҳумлар тирила бошласа, менинг танимни Лайли маконининг ели билан тирилтир.

Абадий дўзахга тушиш менинг қисматим бўлса, уни Лайли ишқи ўтидан қизит! Манглайимда жаннатга тушиш битилган бўлса, унинг васл ҳарамини беҳиштим эт!

Усиз мени бир нафас ҳам яшатма, унингсиз тирик бўлсам нобуд қил!

Бу муножот уни шундай қизитиб юбордики, атрофдаги ҳожат аҳллари ҳайрон бўлиб қолдилар.

У сўйлар экан, теварагидаги ғам асирлари: «Омин!» дердилар.

Бечора отаси ҳушидан кетиб, қариндош-уруғлари ҳайрон бўлиб қолдилар. Мажнуннинг бу фарёди, кўз ёши ва нолишини кўрган кишилар, ундан умид уздилар.

У ҳам дардли йиғисини тугатгач, яна ақл ва ҳушидан жудо бўлди. Охири бир неча бағри эзилганлар Мажнунни кўтариб, манзиллари талабида бўлдилар.

Эй, саодатли Каъбанинг зиёратчиси, марҳаматингдан бебаҳра қолмайин! Дуода бизни ҳам ёд этиб, бу ишқ ўтининг шуъласини яна ҳам ошир!

XXI

Мажнуннинг ваҳшатли элдан улфатлик ипини узгани биёбон ваҳший ҳайвонлари билан дўстлик йўлини тутган кийиклар билан Навфал ови оралигида қолгани; Навфалнинг висол ваъдаси сиртмогини унинг бўйнига солгани ва кийикларни озод қилиб, уни тутгани ва кўнглини овлагани

Бу ривоятни суриштирган баёнчи қиссани бундай давом эттирди:

Ҳаж зиёратидан ҳар ким ўз ватанига қараб қайта бошлади.

Мажнуннинг отасини абадий ғам босиб, ўғлидан буткул умидини узди. Мажнунни сақлаш мумкин эмаслигини ва бу йўлдаги уринишларнинг натижа бермаслигини билгач, ҳамма уруғ-аймоқлари ва отаси ҳам маъюс ҳолда жаҳонни кўз ёшлари билан тўлдириб қайтдилар.

Девона Мажнун ҳам жадал қайтиб, тоғу биёбонларни кезиб юрди.

У ҳар кун бир тарафга кетиб, ҳар тун бир тоғ этагини макон тутар эди.

На туришга қарори ва на юришга ихтиёри бор эди. «Лайли» деган сўздан бошқа сўз айтишга майлсиз.

Тилдаги зикри ҳам Лайли, кўнглидаги фикри ҳам Лайли эди.

Қаёққа боқмасин, унинг кўзига Лайли жилваланарди.

Юзини хаёлида тасаввур этар, кўз олдида эса қомати гавдаланарди.

Бу иккисини у гўё сарв устидаги гул деб тасаввур қиларди.

Мажнуи ҳам сарв олдида бошини қўяр, ҳам гул учун кўз ёши тўкарди.

У Лайли хаёлида ўйга чўмиб, юзларча дурдона байт ва ғазаллар айтар, уларнинг қофияси Лайлининг сифати бўлса, барча радифлари унинг исмидан иборат эди.

Ғамгин ва шод кишилар унинг ғазалларини юз завқ ва севинчга тўлиб ёд олардилар.

Байтларнинг мазмуни оловли, назми димоғдан тутун чиқарар эди.

Унинг ҳар бир сўзи ичига шавқ ҳарфлари яширинган, ҳар ҳарфида ишқ сирлари сингдирилганди.

Мажнун назмлардан наво тузиб, эл орасига ҳайҳу ҳайқириқларини соларди.

Сўлғинларга жон киргизиб, маъюсларни ошиқу зор этарди.

У ҳушига келганда тоза дур сингари байтлар айтар, аммо ҳушидан кетганида телбалардек беҳуда сўзлар айтиш унинг одати эди.

Элнинг сўзига тушунмас ва ўзи ҳам нима деганини билмас эди. Кўнгли жунун ғамида қолиб куйганидан, ўзи турли ҳолатларга тушарди.

Бир нафас ҳам ҳуши ўзига келмас, саҳро ваҳшийлари каби хуруш қила бошларди. Юзлари шапалоқ зарбидан кўкарган, аъзосида руҳдан асар қолмаганди. Гоҳо бу ҳолатидан ўзи ҳам ваҳимага тушиб, «Лаҳавла» дуосини ўқир эди.

Бу қўрқув изларини қўрқмас ишқ кўнглидан дарҳол ювиб, топ-тоза қиларди. Овози тоғларда сабодек таралар, тани эса қумдаги қуруқ гиёҳдек бўлиб қолган эди.

Ёш болалардек фарёд кўтариб йиғлар, лекин ота-онасини эсламасди. Балони ёру ошно қилиб, ёру ошнони соғинмас эди. Ичмоқ ва емоқни ҳам унутиб, ғамдан озиқланар, жафо майини ичарди.

У кўз ёшларидек тинмас, жайрон каби одамлардан ҳуркиб қочарди. У нафс итлигидан кечиб, даштдаги кийиклар билан улфатлашди.

У қайси қумга қадам босмасин, бир дашт кийиги унга эргашар эди. Чор атрофини кийиклар ўраб олишар, бу бўлса ўртада чўпондек юрарди. Баъзиларининг пешонасини ўпар, баъзиларининг сағрисини силарди.

Ҳар томонда қўриқчи итдек, йўқ-йўқ, янглишдим, чўпон итидек бўрилар кезар: уларнинг йўли бу даштга тушганида фиғону зорлари кўкка етгудек улишарди.

Араб мамлакатида нодир, тиф ва ўқ отмоққа моҳир бўлган Навфал исмли бир баҳодир бор эди. Араблар орасида яхшилик билан доврўқ таратган бўлиб, бу ерлар ҳам унга қарарди.

Навфал ўша куни катта ҳавас билан овга чиқиш тараддудини кўрган; барча қабиалардан кишилар тўплаб, саҳрога от сурган эди. Мажнун бир пайт овчилар қуршовида қолди, унинг атрофига кийиклар ғуж бўлди.

Кийиклар Навфал йигитларини кўриб, туш-тушдан Мажнун томонга югурдилар. Улар Мажнунга ялиниб, иложи борича унинг паноҳига сифиндилар.

Навфал ғайритабиий бу ҳолни кўргач, ҳайратда қолиб, мадори кетди. У йигитларидан сўради: «Бу фаройиб, кўнглимга ваҳм солаётган манзарани сиз ҳам кўряпсизми ё йўқми ёки менинг кўзимга шундай бўлиб кўриняптими?»

У кишиларнинг баъзилари Мажнун ишидан тўла воқиф эдилар. Улар Навфалга Мажнун ҳикоясини бошдан-оёқ сўзлаб бердилар.

Навфал ҳам бир вақтлар ишқ можаросини бошидан кечирган ва ғам даштида юрган эди. У эса бу воқеадан хабардор бўлгач, зор йиғлади ва ов қилишдан воз кечди.

У деди: «Ишқ – гавҳар, у кўз қамаштирувчи порлоқ нур. Ишқ кимни ғамга солса, унинг қалбини кирдан пок этади.

Шунинг учун ҳам одам билан дўстлашмайдиган ёввойи ҳайвонлар унингсиз саҳрода ором ололмайдилар. Ишқ унинг вужудини шундай эритибдики, унинг инсонлиги шунчалик йўқолибдики, ваҳшийлар ундан қўрқмайдилар.

Чунки ундан инсонлик кетганида, ваҳшат ҳам кетади».

Навфал кийикларга озор беришдан воз кечиб, йигитларга:

– Ўқ-ёйни ташланг! Итлингизни дарҳол йўқотинг, итларингизни эса маҳкам боғланг! – деди.

Одамларига шундай деб буюриб, отдан тушди ва Мажнун тарафга қараб юрди. Мажнун Навфални қадрдонсимон кўриб, келганига хурсанд бўлди.

Навфални кўриб, ҳалиги ёввойи ва хонаки ҳайвонлар қочсалар-да, ҳуркак Мажнун қочмади. Навфал бориб салом берди. Мажнун унга эҳтиром кўрсатди. Мажнун деди:

– Эй муборақ сиймо, чеҳрангда поклик нурини кўраман. Юзингда меҳр балқийди, эгнингда вафо нури жилваланади.

Сен бутун мақсадларингга эришгансан. Лекин бир нарса қизиқ кўриндики, гофил кишилар каби ўқ отиб, ов гўшти билан қорин тўйғазиш истагига тушибсан.

Нафс севинчи учун шунча элни бошлаб, қон тўкишга кўнглинг майл этади. Бу озуққа эҳтиёжманд эмассан-ку? Нечун уларга озор берасан?

Шундай зулм билан уларни овқат қилишни сен ўзингга раво кўрасанми? Агар оёғингга тикан санчилса, оёғинг учун кўнглинг эзилади-ку.

Зулм ёйини тўғрилаб, ўқ отиб, жониворларни уришдан нима фойда?! Ҳақ буларга ҳам жон бериб, ҳаётнинг гўзал нишонларини бағишлади.

Энди бу ҳуркак ожизларнинг жонидан кеч, бу бегуноҳ галанинг қонини тўкма!

Навфал Мажнуннинг бундай дур сочувчи сўзларини эшитиб, унинг олдида бош эгиб, ер ўпди ва деди:

– Эй фариштага ўхшаб, сифатинг одамга ўхшамаган! Бу сўзларингдан муродинг нималигини билдим; ҳар нима деган бўлсанг, барини қабул қилдим. Бу ҳуркак кийик сурувига урадиган қилич ва ўқларни ўз жонимга раво кўрайин. Энди сен ҳикояларингни айтиб бердинг, мендан ҳам бир ҳикоя эшит.

Мажнун унга қулоқ солиб: «Эй соҳибжамол, айтгин», деди.

Навфал деди:

– Бу қўрқоқ ҳайвонларни азоблама, деб менга тўғри йўл кўрсатдинг. Бу сўзларинг ҳаловатини билдим; уларга бўлган адоватни тарк қилдим.

Сен элдан айрилиб, булар билан ошна бўлибсан. Эл билан ортиқ улфатчилигинг йўқ: бу ахир одатга хилоф иш-ку?

Инсон ақл чироғи, қолаверса бутун коинот кўзининг нуридан. Одамлардан қочиб, ҳайвонлар билан улфатдош бўлишинг ақл олдида сабабсиз кўринди; бу ҳолат менга жуда қизиқ туюлди.

Менга, бир гул юзли бунинг юрагига иштиёқ солган, деб айтдилар. Агар шундай ҳодиса юз берган бўлса ва бу ишнинг сабаби шу бўлса, бу ҳуркак ҳайвонлардан қутулиб, мен билан кезиб, кунларингни шод кечир.

Бу ерда зору мубтало бўлиб, ғам тузоғига илинган экансан, мен қўлимдан келганча уриниб, уни сенга ёстиқдош қилайин. Агар пулу молга кўнмаса, аскар кучи билан ҳал этайин.

Ё тухфа, молу дунё билан, ёхуд роса зарб-зўрлик билан ишни тўғрилай.

Агар фалак менга мадад берса, бу иш қайси йўл билан бўлса ҳам, бу чигал тугунлардан сени қутқариб, мурод-мақсадинга етказай. Агар унга муяссар бўлинмаса, унинг ўрнига бошқаси ҳам бор:

сени ўзимга фарзанд этайин, миннатингни кўзим устига қўяйин.

Лекин сен бу ҳайвонлардан узоқлашиб, мен билан бирга бўл. Одам билан ҳайвонларнинг жинсдошлиги оз, фақат одам билан одам ҳамжинсдир.

Агар мақсадинг ёрга етишмоқ бўлса, ғайрат керак.

Мажнун висол сўзини эшитгач, шавқи бурунгидан ҳам зиёд бўлди. Шодлигидан беҳол бўлди, беҳолликдан эса тили сўзга келмай қолди.

Юз ҳаракат билан кўзида ёш, оғзида табассум билан деди:

– Сенинг айтган ҳамма сўзларингга жавобим бор эди. Висол сўзини айтишинг билан ўзимни унутдим, уларнинг барчасидан йироқлашдим.

Бу берган ваъдаларингга вафо қилмасанг ҳам, юзим кўк отингнинг туёғи, бошим эса оёғи бўлсин.

Икки томон шундай меҳрибончилик билан қизгин қадрдонлашдилар. Буларнинг қадрдонлиги кўп хурсандчиликка сабаб бўлди.

Навфал висолдан хушхабар бериб, Мажнунни ўз уйига олиб кетди.

Эй, айрилиқда жисми нотавон бўлган одам, жонинг васлнинг хушхабарларини топди! Ёрга етиш гарчи мушкул иш бўлса ҳам, ҳар ҳолда бу хушхабар яхшидир.

XXII

Навфалнинг Лайли гавҳарни Мажнун шодаси тизимига тизиш учун гавҳардек сўзларни назм ипига тизиб Лайли отасига юборгани; унинг сўз гавҳарини синдириб, алоқа ипини узгани; Навфал лашкар тортиб, у ҳам адоват қўшинини тузгани ва ўч майдонига от суриб дов тилашганлари; фалак тадбири билан бир-бирига баравар келмоқлари ва хилват жойларни истеҳком қилиб тушганлари

Бу даштни босиб ўтган сайёҳ шундай афсона сўзлади: Навфал билан Мажнун бир-бирларига ёр бўлиб уйга равона бўдилар.

Навфал ҳар қандай мушкул иш тушса, тўғри кенгаш берувчи бир неча доно кишиларни уйига чорлади. Бўлган ҳодисани бирма-бир айтиб, уларни Лайлининг отасиникига жўнатди.

Лайли отасига юборилган дарак шундай эди:

«Эй, бахт ва толенинг ўйноқи отини ром қилган! Араблар ичида мислсиз ва илму ҳунарлари эл офзига кўчиб, шуҳрат топган Қайс Лайлига пок ишқ боғлаб, унинг орзусида юрган эмиш.

Унинг ҳаддан зиёд ҳаё ва хижолати ўз дардини айтишга қўймаганидан, у қавм-қариндошларини унутиб, ишқ кўйида даштни ўзига макон қилган эмиш. Ишқда шундай шайдо эканки, эл уни «Мажнун» дер эмиш.

У сенинг қабилангда ўқиб, оламдаги бутун илму ҳунарни ўрганган эмиш. Ўзинг ҳам унинг ишларидан хабардор бўлиб, доим уни мақтар экансан.

Унинг ишққа мубтало бўлганини кўрган отасинима фикр қилди экан? У сенинг фарзандинг бўлмаса ҳам фарзандингга монанд эди-ку?

Сен яна кишилардан унинг аҳволини сўрамасдан, бепарволик қилиб, уни ғамга асир этибсан; у бўлса гоҳ дашт, гоҳ тоғларга чиқиб кетибди. Ахир мурувват, одамгарчилик ва саховат ҳам шунақа бўладими?

Ўтган ишга пушаймон қилмаслик керак, чунки у энди қайтиб келмайди. Мен даштда кезиб, уни топдим-да, ўзим билан уйимга олиб келдим.

Уни ўзимга дўст ва фарзанд этдим. Унинг аввалги комил ақл-ҳуши ўзига келди.

Энди илтимос ва талабим шуки, икковининг никоҳини қилиб, тўйини ўтказсак. Расм-одатларни кўз устига қўйиб, маҳрига жонни тиксак.

Тож устида дур – ҳар қандай нуқсондан холи. Унинг ёнида лаъл бўлса, яна ҳам яхши.

Агар бу ишдан бўйин товласанг, кўнгил қолишдан қўрқилишнинг керак».

Навфал шу сўзларни тушунтириб, кўп тортиқлар билан элчиларни жўнатди. Лайлининг отаси бундан огоҳ бўлгач, яқин кишиларини тўплаб, кўнгилдагидек маслаҳат қилди.

Хабар элтувчиларни ҳурмат билан қарши олди. Улар Навфалнинг юборган дарагини айтишди.

Бу хабар Лайли отасининг қулоғига ғоят қаттиқ текканидан ғазабидан бениҳоя тўлғанди. Ранжиб, шундай сўз бошлади:

– Тақдири азал шундай экан. Бу Чин санами ва Фархор¹ ойи боғимнинг гулими, тиканими, ҳар ҳолда ўзга бир киши унинг маҳбуби ва дўсти бўлиб, унга насиб этади.

Алқисса, тақдир уни бошқа бировга раво кўрди. Борди-ю, бундай бўлмаганда ҳам, менинг Навфал сўзига итоат этиб, амр қилган ишини бажаришга унча зарурат йўқ.

Айниқса, сўзининг бир қисмини умидворлик билан, бир қисмини ваҳима билан тўлдириб, умид билан кўнглимни хурсанд қилмоқчи-ю, ваҳимаси билан хотиримни паришон қилмоқчи бўлгани-я! Ҳисобсиз кишиларни ўзига асир этган у ой, ҳозир бировга номзод этилган.

Агар у айтган сўзидан пушаймонлик тортса, у нари-ю, биз бери – тинч қолаверамиз. Агар борди-ю, у бу сўзларимдан қаноатланмаса, лутф-кўрғазадими ёки қасд оладими, ихтиёри: лутф кўрсатса хотир-жам ўтирармиз, ўч олмоқчи бўлса ҳам тайёرمىз.

У мабодо бизни «ўчимдан қўрқади» деб ўйла-масин. У уруш очса, биз юриш бошлаймиз, юриш бошласа – уруш очамиз!

¹ Ф а р х о р – қадимда гўзал қизлари билан машҳур Ўрта Осиёдаги шаҳар.

Гапни шу жойда тугатгач: «Боринг, сўзим шу эди», деди. Келган кишилар хижолат тортиб, Навфалга Лайли отасидан малоллик хабарини етказдилар.

Навфалга бу қисса маълум бўлгач, бу хабардан жуда ғамга ботди. Мажнунга ваъда берган чоғида шундай бўлишини билган эди. Бутун қабилаалардан одамлар тўплаб, дарҳол урушга майл этди.

Мажнунни ҳам ўз ёнига олиб, у ўтни шамолдек чопқир отга миндирди. Унга яхши тўнлар кийгизиб, бошига салла ўратди.

Лекин Мажнун бу ишларнинг тагига етолмай, гоҳ нола қилар, гоҳ оҳ тортар эди. От қаёққа борса ҳам индамас, тўхтаса юришга қистамайди.

Тайёр қилинган каллакесар аскарларнинг ҳаммаси ҳам қонга ташна эдилар. Мажнуннинг ишини ҳал қилиш учун Навфал бутун кучни Лайли қабиласига сурди.

Улар ҳам бу воқеадан хабардор бўлишгач, дарҳол қаршилиқ кўрсатишга қарор қилигади. Ҳар томонга одам чоптириб, эл тўпадилар, ғазаб билан маҳкам бел боғладилар.

Ўша ондаёқ душман билан юзма-юз бўлиб, ғайрат билан саф тортдилар. Буларнинг бундай қаҳр ва ғазабларини фалак ҳам англаб ҳар дам офаринлар ўқиди.

Навфалнинг аскарлари ҳам саф чекиб, маст туялар каби оғзидан кўпиклар сочарди.

Бу икки қон тўкувчи қўшин, шу тарзда даҳшат билан ўлим бозорини қизитиш учун бир-бирларига яқинлашдилар. Отлар шамоли жанг майдонини супуриб, шавқат ва марҳамат гиёҳларини совирди.

Худди баҳор ёмғири қуйгандек, майдонга ўқлар ёғилди. Даштдаги барча от ва туялар ҳам қуюн каби тўс-тўполон ичида қолди.

Айлантириб урилган найзалар боши янчилган илон каби буралиб кўринарди. Найзаларнинг дастаси офтоб доирасидек эгилиб кетди.

Учи бўлса, тол баргидек эди. Кескир қиличлар элни ҳалок этар, устарадек бош олар. Бу ўткир қиличлар покидек тез бўлиб, соч ўрнига бош қирқарди.

Ўқ қушлари ҳавога учиб, балого йўл кўрсатиб борар эди. Ўқ қушлари қанотини ёзганда, ёвнинг танидан ҳаёти учиб кетар эди.

Кўкка қараб учган камон ўқлари бахтсизлик келтирувчи юзларча юлдузлардек барчани ўлди-рар эди. Ҳар танага ажал ўтини ёққанда умр юл-дузи бардош беролмай ботар эди.

Ҳар томондан кўтарилган учар юлдузга ўхша-ган ёлқинли қилич ва ханжарлар зарб билан ури-лар. Бу қилич ва ханжарлар совут кўйлақлардан худди ҳарир шоҳидан ўтган игналардай ўтарди.

Ханжар доимо ўзини тилга ўхшатса-да, қон тўкиш уни қизил тилга айлантиради. Унинг иши доимо эл бағрини тешиб, ярадор қилмоқ ва зиён етказмоқдир.

Гурзи халқнинг бошини чақади, ҳар вақт элнинг миясида ўшанинг ғазвоси. Ногоҳ у бошга тушса, бош косалари унинг ғилофи бўлар эди.

Қўшни булути наъра тортиб кирди; бу булут-нинг чақмоғи эса кескир тиглар эди. У бало булути бўлса, бу офат чақмоғидир; бутун олам шулардан офатга ғарқ бўлади.

Шамол булутларни ҳайдаганидек, буларни остла-ридаги ваҳшатли отлар суришарди. Тезликда яшин-дек, қайтишда эса отлари чақиндек ялтирайди.

Отлиқлар жанг кундаги Рустамдек ўлдиришга киришганлар. Ҳар бир мутаассиб араб душманлик ўтини қизитиб, ўч шуъласини равшан ёндирган.

Унинг алангаси кўкка туташ; дарё суви ҳам уни пасайтиролмас эди. Мана шу зайлдаги икки қотил қўшин бир-бирига дуч келишди.

Навфал аскарлари кўпроқ ва қаҳрининг ўти ёлқинроқ эди.

Душманлари бу шуъла иссиқлигини кўриб, ярашиш йўлини истардилар. Бу ишдан элга офат кўрқинчи бўлгани учун, бир-бирларига тездан мойил бўлдилар.

Ўша куни кун кеч бўлиб, бирор томонга шикаст ҳам етмади. Навфал ҳам хурсандчилик билан қайтиб, аскарларини маҳкам бир жойга туширди.

Ҳар икки қўшин тинчланди, улар орасидаги адоват ҳам тўхтади. Қоронғилик соя солгач, юлдузлар шу қўшиннинг кузатувчиси бўлиб чиқа бошлади.

Чин шоҳи – қуёш ўз тахтини тарк этди. Ер юзини эса қоронғилик босди. Ҳар икки томоннинг келишуви маълум бўлди ва бир қарорга келдилар.

Кузатувчилар: «Эртага нима бўлар экан?» деб айланиб юрар эдилар.

Эй, ишқ элининг қиличбозлари, менга ҳам ҳам қўшинининг зўри тушди. Менга май тут, бир нафас хурсанд бўлайин-да, у қўшин томон бошяланг чопайин.

XXIII

Лайлининг отаси ўз кишиларини Навфал лашкари қошида кучсиз кўриб, душманга тортгаи тигини ўз жигарига урмоқчи бўлгани; яъни Лайли қонини оқизай дегани; у қуёшни Мажнун тушида кўриб, ботишдан сақлагани ва мотамзада тундек Навфал олдида кўз ёшлари юлдузларини оқизгани ва Навфалнинг ўти пасайиб қайтгани

Тил найзаларини узатган ёзувчи, қалам жиловини шундай бурди:

Ўша куни уруш тўхтатилгач, аскарлар бир жойга қўниб, ётишга тутиндилар.

Урушқоқ Навфалнинг ғолиб келишидан душмани ваҳимага тушар эди. Лайлининг отаси ўз эли-

нинг кучсизлигини кўриб, чора ахтариш учун белини маҳкам боғлади.

Тездан ўз уруғининг бошлиқларини чақириб, улар билан кенгаш ясади. Кўп гап-сўзлар билан бу можаро жуда чўзилди.

Охири гапни қисқа қилиб, бундай деди:

– Худо кўрсатмасин, бизнинг одамлар қочиб, Навфалга фатҳ кўмак бериб, у саройимга от солдирса, амирлардек ҳукмини юргизиб, Лайлини асир этиб, қўлга олади.

Бундай ачинарли ҳол қабилам бошига тушаркан, ору номусим қаро ер билан яксон бўлади. У вақтда ишим бир бало бўлиб ё ўлишга, ё ватандан кетишга тўғри келади.

У чоқ араблар ичида бош кўтаргандан кўра, қаро ерга кирмоқ афзалроқ бўлади. Бундай кўнгилсиз, аянч аҳволга тушгандан кўра, шундай фикрни қилмоқ яхшироқдир: эртага Лайлини топиб, бир дамда ишини тамомлай; ўқ игнаси билан либосини тикиб, ханжар сувидан хиносини эзайин. Унинг ниҳол қаддини тупроққа кўмайин-да, ҳилолдек қошини ерга киргизай!

Гарчи, у кўзимнинг чироғи бўлиб, жоним гуркираган боғи бўлса ҳам, офат елидан чироғим ўчиб, боғим хазон ва торож этилса, душман мақсадига етиб, номусим барбод бўлгандан кўра, бу яхшироқ!

У шундай деб сўзини тамомлагач, барчалари таҳсин айтишиб, хурсанд бўлдилар. Навфалнинг қўли баланд келган эди. Аскарлари ҳам юрак ютиб турарди.

Мажнун эса ажойиб бир ҳолда қолиб, гоҳ завққа тўлар, гоҳ мусибат тортар эди. У ёрининг васлини эслаб: кўнгли умидворлик билан шодланар эди.

Лекин ёри томонининг мағлуб бўлиши унинг кўнглини тобора бузар эди. Ошиқлик иши ожизлик, кулфат чоҳига бош тубан тушишдан иборатдир.

Бу қайғулар бедил Мажнунни талвасага туширгач, бахт келиб унинг кўзига уйқу солди.

У тушида нигори зебони бошдан оёғигача ғоят ҳарир ипак кийимларга ўралган ҳолда келаётганини кўрди. Йўқ, у нигори эмас, гул юзли сарв, сарв ҳам эмас, гул ҳам эмас, балки қуёшнинг ҳам рашкини қелтирувчи париваш эди.

У кўз чашмасининг беғубор суви эди. Жон гулшанида етилган ниҳолга ўхшар эди. Латофат саҳросининг лоласи, йўқ, балки хуш исли кийигидир.

Малоҳат дарёсининг гавҳари, гавҳар ҳам эмас, балки қуёшнинг аксидир. Кўз қорачиғидек кўнгилга ёқимлидирки, доимо ёши тўкилар.

Ҳажр ўтида оламни ёндирувчи бир шамдирки, ҳамма вақт иши куйиш ва ёнишдан иборат. Кўз ёшини яширган тонгга ўхшашдирки, меҳр гулидан дам ураб.

Унинг сабрини кўз ёшининг сели оқизган: яъни у ою куннинг рашкини келтирган Лайли эди. Унинг оғзида иштиёқ оҳи, товушида фироқ нола-си бор эди.

Лайли яқинлашгач, алифдек қоматини эгиб, дол қилиб, дарҳол Мажнун оёғини ўпди. Сўнгра қучоқлашга мойил бўлиб, қўлини Мажнуннинг бўйнига солди.

Деди: «Эй жондан азиз дўстим, йўқ-йўқ, балки абадий қадрдоним. Сенинг ишқингдан отам мени ажратмоқчи бўлди, барча эл ҳам у билан иттифоқ бўлиб, эртага мени ўлдирмоқчи ва қоним билан ерни бўймоқчилар.

Қуёшимга завола келтириб, қонимни эса шафақ мисол қилмоқчилар. Қоним билан қуёшим шафақранг бўлса, мени ерга кўмадилар.

Сенинг ишқингда қурбон бўлиш менинг мақсадим эди. Даврон мақсадимга етказди.

Барча истакларимни муҳайё қилди. Ишқингда ҳарна орзу қилган бўлсам: ҳаммасига ҳам эришдим.

Менинг олдимга ажаб йўл тўғри келди, энди сен яхши қол ва омон бўл!»

Шу сўзлар билан кўзидан дарёдек ёш оқизиб, девонаси билан видолашди. У ой Мажнунга бу сўзларни айтгач:

Мажнун ҳам «Вой!» деб сесканди. Бу товушдан эл кўзидан уйқу ўчиб: «Нима бўлди экан?» деб, ҳайратга тушдилар.

Мажнун мотамзадалар каби ҳўнграб: кўз ёшла-ридек Навфал томон югурди. Етгач ер ўпиб, сўзга тушди:

– Эй душманга ғолиб келиб, устунлик қозонган: Аллоҳ ҳаққи ортиқ тиф тортмагин.

Гинани қўй, уруш қилмагин тайёр!

Тифинг кўнглини тешиб, унинг уруши эса, жонимга қасд этади. Эртага яна уруш бошлама, ҳаётим пайвандини узмагин ахир!

Ўч ёйини қўлингдан йўқот, токи жонимга ўқ тегмасин!

Навфал бу ишининг одатга хилоф эканини билиб, ҳайратга тушиб суриштирди. Мажнун ўз аҳволини билдиргач, Навфал эшитиб ғамга тушди. «Бу воқеа балки чиндир:

Мажнуннинг туши шубҳасиз тўғридир», деб ўйлади. Навфал Мажнун кўнглининг поклигини, балки ойнаи жаҳоннамо эканлигини англаган эди.

У ойнаи жаҳоннамода фақат тўғрилиқ жамол-ниинг жилвасигина кўринади.

Араб туни мусофирларча отларини хайлхоналарга туширди. Кўк сабзазорига юлдузлар гўзал, яъни куёш бемалол чодирини тикди.

Бу хабарни эшитган барча эл, унинг сўзини маъкул деб билдилар. У санамга зиён-заҳмат етмасин, деб Навфал ўз саройига тезликда жўнаб кетди.

Уруш ғалаба билан тугагач, Мажнун ҳам дашт томон жўнади.

Эй менинг яқин ҳамдамим! Юз минг офаринларга сазоворсан.

Агар мени бошинг ҳаққи учун шу ғамлардан кутқариб, севинтирсанг, банданг бўлар эдим.

XXIV

Мажнуннинг Навфалдан айрилгани ва елоёқ отини шамолдек суриб, биёбонга йўл олгани; Зайдга йўлиқиб, аҳволини маълум қилгани ва унга етган бедодликдан бунинг ҳам кўнглига алам етгани; унга таскин бермоқ учун ўзининг ҳамма нарсасини топшириб, Лайли қабилиси кўчган ерга кетгани

Бу саҳифаларга нақш берувчи наққош сўзни бундай ёзади:

Вафодор Навфал қайтиб кетгандан сўнг, Лайлининг эли ўйга тушиб қолди. Чунки Навфалнинг бу иши уларга қизиқ туюлди.

Қайтишининг сабабини билолмадилар. «У ҳийла қилаётир. Бизни ғафлатда қолдириб бошимизга етади», деган ваҳимага тугадилар.

Ҳажга кетаётган кўчли карвонлардек, улар ҳам даштдан кўча бошладилар. Бутун мол-давлатларини ортишиб, бошқа бир манзилга жойлашдилар.

У – толеи баланд, душманига ғолиб келган, бахтининг шамъи ўта шўълаланган, уй ва рўзгорлари-

ни куйдирган, иқбол оти чаққонлик билан сакраган, лекин ўзини тупроққа ташлаган.

Бахтининг чаманида битган гул ҳидидан бошига дардлар йиғилган, яъни кўнгли ҳурккан Мажнун оромсиз кетиб борар эди. Замонасидан бахтсизликка учраган бир дардмандга ногоҳ йўлиқди.

Мажнун унинг юзидан ғам белгиларини кўргач, қайғуга тушиб сўради:

– Фалак бошингга нималар солди? Сени ким бундай мушкул аҳволга мубтало қилди? Нима учун сен мендек ғамга ботгансан, худо ҳаққи, аҳволингга нима бўлди? Айт!

У, дард билан тўлган ғамгин киши, оҳ тортиб, бундай деди:

– Эй жўмард! Мен араблар ичида ҳўрланган, бедават бир бахти қаро одамман.

Менинг ожиз ва бенаволигим шу даражадаки, кунларимни тиланчилик билан ўтказаман.

Лайли саройи – менинг паноҳим. Ҳай тупроғи эса – менинг суянчигимдир. У қабила одамлари мени «Зайд» деб чақирадилар.

Ўзим эса аёлманд бир кишиман. Шу вақт Навфал деган жафокор, Мажнунга дўст бўлиб, унинг хизматиини бажариб, яраш йўлини тўсди-да, Лайли элига қўшин тортди.

Орадан ҳеч иш бўлмай, яна манзилига қайтди. Лайли эли эса, элни ғафлатда қолдириб, ногоҳ етиб келар-да, яна истаганича ўлдирар, ёндирар, деб ваҳимага тушдилар.

Иш қўлдан кетгандан кейин юз тадбир қилсанг ҳам фойда бермайди.

Душман олдида шодлик қилиш журъатдандир. Шундай бўлса ҳам эҳтиёт бўлмоқ керак.

Бу сўзга маҳлиё бўлишиб, халқни бир пана жойга кўчиришга тушдилар. Қабила аҳли кечаси йўлга тушдилар, тун эса оламга зулмат сочар эди.

Мен эсам кўчувчи эдан кўзимни олдим, натижада кўз очиб-юмгунча адашиб қолдим. Улар манзилга жойланибдилар; мен эса бошқа томонга кетибман.

Қуёш тонг йўлини ёритган чоғда, икки туя минган киши йўлимни тўсди. Навфал қўшинларини тарқатиб юборганидан сўнг, булар ҳам ўз уйларига қайтиб кетишаётган экан.

Улардан бирор пана ерга қочиб қутулмоқ менга қийин эди. Халтамда бўлган озиқ-овқатларимни ва икки-уч танга пулимни ҳам, бошқа бор-йўғимни ҳам тортиб олдилар.

Буниси ҳам унчалик эмас эди-я, улар мени қамчиладилар! «Пулингни нима қилдинг, айт, кўмган жойингни кўрсат!» деб урдилар.

Баданларимни тилка-тилка қилиб юбордилар. Охири ҳеч нарса тополмагач, мени қўйиб, улар ўз йўлларига жўнадилар.

Мен эса фурсатни ғанимат билиб, бу тарафга юришга ошиқдим; энди эса сенга йўлиқдим. Сен ҳам агар ўшалардан – саҳрода одам таловчилардан бўлсанг, билки, киссамда пулдан дарак ҳам йўқ; керак бўлса фақат жоним бор.

Мажнун бу можарони эшитиб, отдан тушиб, уни қучоқлади.

Йиғлаб, деди:

– Эй мажруҳ дўст! Сенга жонимни фидо қилсам бўлмайдими?

Жоним баданингга шифо бўлсин. Бошим қадамингга фидо бўлсин.

Навфал эли томонидан шундай ҳодисалар қилиниб, бунга сабабчи Мажнун бўлса, ўша сен айтган бахти қаро Мажнун мен бўламан; қўлингга тиф олда, қўнглинг тилаганини қил.

Жисмимни истаганингча яралаб, қўнглимни ҳам пора-пора эт. Бу ишдан қўрқма; мен хижолатдаман, ҳар нарса қилсанг ҳам розиман.

Олам элидан номусга қоламан деб мени ўлдирмасанг, ўғирлатган пулларинг эвазига отимни ол, олдирган нарсаларинг ўрнига, мана бу нарсаларимни ол, – деб барча кийган кийимларини ечди.

Ва ҳаммасини унинг олдига қўйди; учқур отини, қалқон, қилич ва ўқ-ёйини ҳам унинг олдига қўйди.

Сўнг унинг кўнглини кўтариб ва кечиримлар сўраб, оёғини ўпди. Деди:

– Агар қайтишинг-да яна Лайли саройига борсанг, саломимни етказгин, деб қайси тил билан айтигин; ёхуд шундай-шундай хабаримни айт, деб қандай айта оламан.

Мен шундай қаттиқ хижолатда ва шу даражада қийин аҳволда қолдимки, буни сўз билан айтиш эмас, ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмас.

Бу бало даштида сен йўл кўрсатувчи бўлдинг, сенга шундай илтимосларим бор: Ёр қабиласини излаб қайси томонга кетган бўлса ҳам етиб олгин, у макондан ҳаргиз юзингни ўгирма; бошингни ҳам у остонадан олма.

Жисмингни унинг эшигида гард этиб, шукронасига жонингни ҳам садақа қил. Жон беришга кўнглинг кўнмаса, менда жон билан кўнгиб бор.

Ҳар иккисини сенга топшириб, танимни тупроққа яширайин. Сен эса жонимни эшиги тагида оёқости қил, кўнглимни ити олдига ташла!

Бу сўзлар Мажнуннинг ўзини ҳаяжонга солиб, эшитувчини ҳайратда қолдирди. Зайд Мажнунни таниб, унинг сўзларини англагач, ер ўпиб, ҳурмат қилди. Деди:

– Эй ишқ оятига сингиб кетган замонанинг ягонаси! У ҳажр тунининг умид тонги, йўқ, балки абдий қуёши, жамоли саодат осмонидан чиқадиган, покизалик пардалари юзига ниқоб бўлган.

Лайли, сенинг ғамингда шундай нотавонки, сўзи элга дostonдир. Оғзида сенинг сифатларинг, кўнглида эса хаёлинг жилваланади.

Сен бирор нарса десанг, мен унга етказиб, хабарингни айтсам. Бу хушхабар унга жондан ҳам ортиқ, балки деганларимдан ортиқ тушар. Менга раҳминг келиб, шунчалик нарсаларни бағишладинг.

Унга мен сенинг хабарингни етказсам, у ҳам менга икки шунча нарсалар беради. Айтган сўзларингни унга етказаман, агар буюрса, жавобини ҳам келтираман.

Икки дилором ҳам муродига етади ва ўртада мен ҳам мақсадимга етишаман.

Мажнун деди:

– Эй, менинг айрилмас дўстим! Жон бағишловчи нафасинг яраларимга малҳамдир.

Унинг ҳижрони менинг тилимни лол этиб, сўзлашни ҳам маҳол қилиб қўйган. Ниҳоят, менинг ишимни сўради, аҳволимнинг қандай эканлигини ўзинг кўрдинг. Мен бир дардманд, жудолик дардига тушганлигимни ва ким эканлигимни билдинг.

Сен шундай дўстлик қилаётирсан, ҳар нарса десанг ҳам ўзинг биласан? Энди вафо расми сенинг шиоринг бўлсин! Бор энди, Худо ёринг бўлсин!

Зайд худди фалакнинг учар отига мингандек, учар юлдузга ўхшаш отини сурди. Зайд тездан қабила томон от чоптирди.

Мажнун ҳам қайтиб кетди. Мажнун жон-жаҳди билан Лайли қабиласи кўчиб кетган ергача югуриб борди.

Эй, ёр манзилининг насими, сенинг нафасинг жон атрини сочади! Ўша атирдан беҳуд бўлдим, жонондан хабар бергин, йўқса ўлдим!

XXV

Қуёш чашмаси саратон буржида макон топиб, ҳарорат зўрлигидан ҳаво гумбазий сардобаларида ва ўт тош ҳужайраларида яширинганида Мажнуннинг ўтдек изтироб ва шамолдек шитоб билан Лайли ҳашами ўрнига келиб, қўтир итни кўргани ва ит ўз ошнасига ялингандек, итга ялингани; элдан ҳайратангиз хитоб эшитиб, ваҳшатомуз жавоб бергани; ўша ит қошидан кийиклар суҳбатига етгани; унинг мушкин оҳусидан мушк сочувчи хабар етказган

Бу майдонда тинмай югурган киши, сўз майдонида шундай ўйнайди:

Мажнун Лайлининг даманига¹ етганда, осмон қуёши ҳам сайр этарди. Ёз фаслининг туш чоғи бўлиб, жавзо ойининг энг жазирама вақти келган эди.

Кун ўз ҳарорати билан жонга ҳалокат келтирар, Лайли каби жаҳонга ўт соларди. Ҳар бир эсган ҳароратли шамол, Мажнун нафасидек жароҳатловчи эди.

Мажнун қум устида оёғи куйганидан, қуюн тагида тинмай югурар эди. Осмондаги барча юлдузлар ҳам қуёшнинг ҳароратидан ернинг соясига яширинган эдилар.

Кўкнинг қам ҳарорати ошиб, бутун танига шафақлардан ўт туташиб кетган эди. Кимки тоғдан нишона истаса, уни бир тўда қизиган кул тасаввур қилар эди.

Тоғ ичидаги гавҳарлар кул ичига кўмилган чўғдек кўринар эди. Иссиқ ҳаво дарёга ҳам тоб солган, унинг иссиқдан тўлғаниши эса ўзига гирдоб бўларди.

¹ Д а м а н – одамлар яшаб, ташлаб кетган жой. Бу ерда Лайли яшаган чодир ўрни, унинг излари.

Дарёда юзаётган ўрдакнинг оёқларини сувнинг қайнаши илвиратиб юборар эди. Сувнинг иссиқлигидан қутулиш учун оёқларини парда ичига олган эди.

Кўк ипни ҳароратли табиат қандай оқартириб юборса, пурнур қуёш экинларни ҳам шундай қовжиратиб юборган эди. Буғдойлар қовурилган нўхатлар каби ёрилиб бошоқларидан ажралиб кетган эдилар.

Хирмондаги каклик, қирғовул ва тустовуқлар ернинг қайноқ қозонидан қовурмоч тергандек бўлардилар.

Ўргамчи бўлса шувоққа парда солиб, шу парда ичида соялаб ётарди. Асад ойи бошланиб, итларнинг тили ергача осилиб қолган эди.

Қуртларни ҳам иссиқ куйдирганидан ҳўл мевалар орасига яширинган эдилар. Қуёш меваларни гўрлигидаёқ қуритиб қўйган эди.

Қўллар туби сувни тамом шимиб олган, сувсизликдан тани тарс-тарс ёрилиб кетган эди.

Ҳажр билан кўнгли бурдаланган, ғам билан жони куйган Мажнун, ногоҳ у ерга етдиким, қабила ундан кўчиб кетган эди. Ақл ва ҳушдан бегона ҳолда у даманни кўп айланди.

Ерда нишонлар қолдириб, бутун хонадонлар у ердан кўчиб кетган эдилар. Унда-бунда қолган уй ўрнин кўриб, юзи билан остоналарини супурди.

Айланиб юриб, тасодифан ўша санамнинг уйи жойлашган ерга етди. Кўнглига оловлар шундай туташдики, вужуд мулкени вайрон қилди.

Ҳам жисмига, ҳам кўнглига изтироб тушди. Хусусан, кўнгил уйини безағувчи ишқ, унинг кўнглига бу даман ёр мақомидир, тупроғи эса жонига ватандир деган бир роз солди.

Унинг димоғи дилбар исини топгач, юрагидаги ишқ доғи янгиланди. Кўнглини ғам яна топтади, жони бесаранжомликка тушди.

Кўнглидаги ишқнинг қўзғолони, жаҳонни ҳам пинҳона қўзғаб юборгандек бўлди. Унинг бу ўти бир лаҳза таскин топгач, у ғариб мискин яна ўрнидан турди. Қадам-бақадам манзил тупроғига юзини қўйиб, ҳар қадамда саждалар қилди.

Жонон уйининг ўрнини топгач, жонининг пардаси билан уни ёпди. Киприклари билан ерини супуриб, тупроғини кўзлари орасига яширди.

Бало туйнугини беркитиш учун кўз ёшлари билан лой қилди. Тандир ичига кириб, бирпас ётди-да, ўтлик дами билан уни қизитди.

Кулларини кўзига сурмадек тортиб, кўз уйини сурмадек қорайтирди. Сўнгра оҳурга қадам қўйиб, сомон парчасидек бир нафас ором олди.

Томидан териб олган ҳар бир донадан кўнглига муҳаббат уруғини экди. Ўз оҳидан бирдан куйган кигиз парчаларини бошидаги ярасига маҳкам боғлади.

Ҳар томонга оҳ уриб, югуриб юрган вақтда, ногоҳ бир қўтир итни учратди. Терисидаги яралардан гўшти қочган, қашишдан аъзоси қизариб кетган эди.

Ҳам оғзи-бурнидан суви оққан, ҳам жисми бўйин-бўғинидан айрилган. Томирларидан қон қочиб, териси суяқларига ёпишиб кетган эди.

Аъзосида унда-мунда бир тук, у ҳам унга бир оғир юк бўлиб, юришга ҳам мажоли қолмаган эди, ҳатто қуйруғининг юкини ҳам кўтаришга ожиз эди. Лаблари бир-бирига ёпишмаганидан, тишлари иржайиб, гўё ўз ҳолига кулгандек бўлар эди.

Ўз аъзосига қарашга уялганидан, кўзлари чуқур тортиб кетган эди. Оғзидан чиққан нафаси, азоб-уқубат насимидир.

Букик думи эса меҳнат мимнинг¹ думидир. Бадани илма-тешик бўлиб, шу тешик тан унга тан хизматини ўтар эди.

Яралари ичида қуртлар қайнашар, у яралар қуртлар учун ҳам юрт, ҳам озиқдир. Қуртлар унинг ярасини кавлаб юборганидан тили билан ялаганда унга малҳамдек туюларди.

Итнинг ҳар нафас ўша қуртларга тил теккизиши, худди душманга қарши қаҳр-ғазаб сочмоқдек эди. Қонли жасадига қўнган зоғлар лолага тушган доғларга ўхшарди.

Ярага ёпишган чивинлардек уларнинг учиб-қўнишлари янги яралар пайдо қиларди. Пашшаларни қўригани мажоли йўғу, қушларни қувишга қандай кучи етсин?

Мажнун бу аянч аҳволни кўриб, паришон ҳолга тушди ва кўнгли бадтарроқ бузилди.

Итга раҳми келиб, тўдага сари ёлбора бошлади.

«Эй менинг бошимга тож бўлганлар, кийган кийимлари ва рангу бўйлари муборак! Бошимдаги юзларча яраларнинг нишонлари ҳар бирингиз учун ошиёндир.

Оҳларим зарбидан пора бўлган кўнглимнинг тешиклари ҳар бирингиз учун ватандир. Бу харобага келиб жойлашинг, чунки мен жабру жафо чекувчи кишиман. Кўзларимни чўқинг, танимни тишланг, унинг кўз ва танини қўйинг!

Агар шу ожиз итда қасдингиз бўлса, мен ҳам бир заиф итман».

Бу ялиниш-ёлворишлар қушларнинг парвойига келмаганини кўриб, овозининг борича ваҳшат солиб бақирди, қушлар бундан чўчиб, учиб кетдилар.

¹ М и м – бу ерда арабча «мим» ҳарфини шаклини келтиришдан мақсад, унинг қуйруққа ўхшаши ва меҳнат (яъни азобу уқубат)нинг биринчи ҳарфи ишорадир.

Ит олдига келиб, унинг гоҳ товонини, гоҳ нота-
вон гавдасини ўпди. Унинг танида кўпгина яра-
ларини кўргач, ўз кўйлагини ҳам парча-парча қи-
либ, йиртиб олди-да, у пора-пора бўлган танининг
яраларидан чиққан қонларни тозалади.

Танидаги қонларни артгач, яраларини маҳкам
боғлаб қўйди. Ўз кўйлагини унга кийгазди ва у
кўйлакка қонли ёшларидан гуллар солди.

Итнинг яраларини боғлаб бўлгач, юз дард билан
мунгли куйлади:

«Эй муҳаббат, вафо билан яратилган, кулфат-
ларга тўлган жонивор! Бир вақтлар танинг соғлом
ва кўнглинг шодлик, қувват билан тўлган эди.

Кечалари кўршапалаклардек уйғоқ эдинг ва қо-
ровулар сенинг хушёрлигингдан бемалол кўкнори
ичи ётардилар. Ваҳиманг билан бўрининг кўзи жав-
дирар, ҳар тун унинг танига кўзинг олов соларди.

Чангалларингга қоплоннинг кўзи тушган чоқда,
ғуссадан бошдан-оёқ доғ (хол-хол) бўлиб қоларди.
Йўлбарс ҳам сенинг олдингда ўлик ҳайвондек, тир-
ноғинг зарбидан унинг танида чизиқлар бўларди.

Сенинг отилиб сапчишингдан йўлбарслар ҳам
ваҳимага тушиб, хижолат тортиб, кўзини юмарди-
лар. Кафтларинг тушган ерни эл насрин гули ва
изларини Ҳулкар деб англадилар.

Қўлларингнинг хинаси гоҳ кийик, гоҳ буғулар
қондан бўлар эди. Бўйнингга шўх гўзаллар ип
боғлардилар.

Шоҳларнинг жилови бошинг узра эди. Гоҳ ғазаб
билан ириллаб, гоҳ кўк шер каби ҳайқирардинг.

Энди эса шундай аҳволга тушиб, ночорликда
қолибсан. Сендан эл нафратланса, мен учун суҳ-
батингдир фахр.

Бир куни унинг кўчасида ҳуриб, итлар билан
тўс-тўполон қўпорар эдинг. Кечалари эса фиғон
тортиб, унинг эшигида посбонлик қилар эдинг.

Нега энди бир кун келиб, вафо учун бошингга тушар суяк? Нечун бир сенга лутф этиб, бўйнингга қалода боғлади?

Жоним танларингга қурбон бўлсин, тишларингдан бағрим тешилсин! Илоҳо фалак сенинг барча азоб-уқубатларини даф этсин.

Аввалгидан ҳам чаққон, илгаригидан ҳам соғломроқ бўлгин. Бахт сенга яна йўлдош бўлиб, у эшикка яна маҳрам бўлсанг, ўзингни бегона олиб, мен хастани ҳам унутмагин.

Жонимни ўша тарафга олиб бориб, кўчасининг тупроғига бағишла. Итлар билан қувишиб юрганингда, номимдан ҳар бири қошида тиз чўккин.

Унинг кўчасида суяк кемириб, озиқланаётган вақтингда, мен заифнинг жисмини ҳам ёд этгин.

Агар бахт ёр бўлиб, жононнинг ҳарамига йўл топсанг, давлатлилар ўша остонадан сени қувмасалар ва ҳеч бир кимса «кет!» демаса, кечаси ўша ҳарам паноҳинг, ётоғинг даҳлизи ичида бўлганда, ётиб, иягингни оёғингга тираб, тумшугингни ўша эшикка қўйганингда, ҳеч кимга сездирмай, мен учун ўша эшикни ўп».

Мажнун унинг оғзига кўзини суртиб деди: «Босган изларининг тупроғини ўпиб қўй. Тирноғинг билан менинг икки кўзимни ўй-да, босмоқчи бўлган қадамларининг ўрнига қўй».

Шундай сўзларни бирма-бир айтиб турган чоқда, йўловчилар кўриб қолдилар. Уни таниганлар жуда ғамгин бўлишиб, кўнгиллари бузилиб зор-зор йиғладилар.

Танимаганлар эса Мажнуннинг аҳволидан ҳайратга тушиб, ўзгардилар. Бир куйган орадан чиқди ва бу можародан кўнгли эзилиб сўради:

«Эй ишқ ичида чўғ бўлган, йўқ, балки самандар бўлган! Баданинг шу ўтдан ясалиб, бағринг шу ўтдан таркиб топган.

Зотинг ўт билан йўғрилгандир, – сени фаришта десалар ажабланарлик эмас. Сифатларинг ҳам фариштага ўхшайди, зотинг ҳам малаксифат экан.

Нега ит билан улфатсан, ит билан малак орасида қандай муносабат бор? Итга манзил бўлган ҳар қандай уйга малак тушмайди-ку?

Ўртада шунчалик номуносибликлар бўлиб туриб, нима учун ёпма-ёнсизлар?» Мажнун оҳ чекиб, йиғлаб деди:

«Эй, муҳаббатдан беҳабар киши! Сени малак десам таажжуб эмас, чунки сенга ишқ насиб бўлмаган.

Менга ўхшаганни малак, демак, ёлғончиликдир, мени дев кўрса ҳам қочади. Бутун борлигим ҳам нобуд бўлган.

Ишқ бутун вужудимни чунон ўртади. У ўтга зеҳн солганингда эди, баданимининг кул уюми бўлганини кўра эдинг.

Ит юриб кетиб, шу кул тўдасида мақом тутса не ажаб? Агар ҳар қандай итга жароҳат етса, кулдан тани роҳат топади.

Бу итнинг жароҳати кўп экан, уни шифо бергучи кулдан «кет» деб ҳайдаб бўлмайди. Йўқ-йўқ, унда итлик кўринмайди, итлик жаҳонда фақат менга хос.

Ит мен, мен, халқ ор қилган мен бўламан. Бошдан оёғигача яраланган мен бўламан.

Кўп яралар танимни тугатдилар, у яраларимга малҳам бўлди. Баданида яралари бўлиб, ундан азоб чеккан кишига кимки дори-дармон билан даво қиларкан, унга жонини ҳам фидо қилса не ажаб?

Менда юз туман жон бўлса эди, баданимда ҳеч қолдирмасдан ҳаммасини ҳам бағишлар эдим. Ҳаммасини унга бағишлаб, йўлида қурбон қилар эдим».

Шундай жозибали сўзларни айтгач, унинг жунуни (телбалиги) яна ҳаддан ошди. Ёдига дашт ҳайвонлари – кийик, қулонлар билан гашт этмоқ тушди.

У итнинг қўл-оёқларини ўпиб, кийиклар маконига қараб кетди. Ҳамсуҳбат улфатларини ахтариб, тезда биёбон сайрига тушди.

Зайд Мажнуннинг хабарини Лайлига етказиш учун йўлга тушган эди. У ҳам қабиласига етгач, бир хилватда ой юзли Лайлини учратди.

У пардалар ичидаги ғунча билан, бу ташқаридан туриб сирлашди. Зайд Лайлининг беқарор, девона ёри тўғрисида нимаики билган бўлса, ҳаммасини унга бирма-бир, қолдирмасдан, батамом айтиб берди.

Лайли унинг сўзини эшитгач, тортган оҳидан кўнглининг темири ҳам эриб кетди. Жонига шундай ўт тушдики, тутунлари бошидан ҳам ошиб кетди.

Ўша тутунлар унинг бошига чиққан эдими? Ёки у қоп-қора анбарин зулфими эди?

Бу хабарни эшитгач, олов ичида зулфи каби буралиб-буралиб ўзини унутди. Кўзидан ҳасрат ёшлари томиб, юз узр билан Зайд томонга боқди.

«Эй, сўзлари танимга жон бериб, хабарлари жисмимда қон юргизган! Жоним дардига даво топгучи сенсан, одам демайин, ғойибдан хабар келтиргучи сенсан» деб, кўп узрлар айтиб, унга қимматли тортиқлар берди.

Зайдни ташқарига чиқариб: «Буни олгин, ҳозирча қўлда бори шу, қилгаи хизматларингни унутмайман, юз шунча нарса берсам ҳам озлик қилади.

Сен бир лутф этиб, вафо кўрсатсанг, мен зору мубталодан бир мактубни, девонавашимга олиб борсангу ҳам менга жавобини келтирсанг?»

Зайд дилбарнинг тилагини қабул қилиб, деди: «Жоним билан, бу менинг бурчимдир. Тез бўлгин, душманлар воқиф бўлиб қолмасинлар, бу ерда маҳтал бўлиб туриш зарар келтиради».

Лайли довот, қалам олиб, дарров нома ёзди. Кишилар билиб қолишларидан қўрқиб, хабарчига номани махфий топширди.

Хабарчи номани олиб, ул ғариб шайдога етказиш учун дашт томон кетди. Бутун аҳволларини айтиб, номани у бенавога то гапирди.

Мажнун аҳволни билгач, ҳолдан кетиб йиқилди. Ўша юз букилган номадек, Мажнун ҳам ерга ётиб букилди.

У номани очиб ўқиди унинг мазмуни шундай эди.

XXVI

Мажнун Лайлининг кеча тўлин ойидек оппоқ саҳифада лайлатулқадрдек номасини ўқиб, оғзи висол болидан игирин бўлганда комига ари ниши санчилгани; қалам учини ари нишидек тезлаб, жавобида қогоз табagini шира қилгани

«Кўнгилга ишқдан нур берган Аллоҳ оти билан бу номани бошлайман. Ишқ майининг даъвати билан одамлар балоларга мубтало бўлдилар.

Шу ишқ майидан бир ҳўплаган бағри қон шўрлик маст бўлди, маст эмас, балки мажнун бўлди. Кимгаки у майин тортиқ этган бўлса, фироқ захрини қўшиб, уни аччиқ қилди.

Айрилиқ балосига гирифтор бўлганларга васл шифосини ҳам ато қилди. Булбулники зору ғамгин қилдими, гул қўйлагини ҳам чок-чок этди.

Парвонанинг беҳад куйиб-ёниши, шамга ўтнинг насиб бўлиши ҳам шундан». Сўз жавоҳирларини шундай сочиб, сўнгра бу нуқтани зоҳир этди.

«Хитой нақлларига ўхшаган бу сатрлар, бир шикастанинг бир хастага ёзганларидир. Яъни мен зору мубталодан, балодан қутулмаган сенгадир.

Эй менинг ишқ ўтидаги хасим, нечуксан? Кўнгли озор топган кимсасизим, нечуксан? Эй, менинг ишқимда беҳуш бўлмоқ учун, васл майидан бирор қултум тотмаган!

Эй менинг фурқатимда бошига тош ёғиб, минг тош еса ҳам бошини яширмаган! Эй ҳажрим ўтида кул бўлган, бўлса ҳам, ҳар шуълани гул деб билган!

Эй ғамим тикани жонига урган, булбулдек ноласини жаҳонга тарқатган! Эй жиннилик занжирини қўлига солган, ваҳшийлар қуйруғини арқон қилиб белига боғлаган!

Фироқимда аҳволинг қандай? Иштиёқимда фикринг недир?

Сочларингга хору хас ёпишса, ким уларни бир-бир териб олар экан? Бошинг фарқи қушларнинг уяси эмиш, у ердан қушларни ким қувар экан? Фалак парчалаган бошингга ким малҳам қўяр экан?

Юзингга чанг-тўзон ўтирса ким қиларкин уни буткул покиза? Ғам тошидан тананг қонаса, уни кўз ёши билан ким ювар экан?

Кафтингга кирган тиканларни киприги билан ким чиқарар экан? Ҳажр ўти танангни ёндирганда, у ўтга ким тупроқ сочар экан?

Азобланган жисминг қумга йиқилганда сенга ким ғамхўрлик қилар экан? Ёлғиз ўзинг фарёд уриб, ҳар томон югурганингда, фақат соянг сенга ҳамроҳ экан.

Тоғлар ораси исиб кетганда устингга фақат бойўғлигина соя солар экан. Вайроналарда сени ғаминг ҳалокатга еткизса, бошинг устида бойқушлар «дух» дея қичқирар экан.

Айрилиқ оқшоми бошингни олса, тонг сенга ёқасини чок этиб боқар экан. Ғамдан заифланиб даштда ётганингда қумлар сенга тўшак экан.

Кечаси йиртқич ҳайвонлар атрофингда тўпланганда олдингдаги шаминг бўрининг кўзи экан. Қон ютиш учун пиёла ахтарсанг лоладан бошқа ҳеч нарса топилмас экан.

Қошингга чибинлар ўтирар, бошингда қуюн айланар экан.

Кошки юлдузлари хира олам, менга ҳам шундай неъматларни бағишласа. Туну кун рафиқинг бўлиб, йўлсиз югуришда ҳамроҳинг бўлсам.

Жаҳонда сен билан мен бўлсаму бутун коинот бўлмаса! Гоҳ тўхтасак, гоҳ жаҳонни сайр қилиб юрсак-да, бу одам диёрида биздек яшовчи бўлмаса.

Иккимиз дилхоҳлик билан умр ўтказиб, тинчлик билан васл гаштини сурсак. Баданимга бағринг паноҳ бўлса, қўлларим мудом бўйнингда бўлса.

Бошинг гоҳ елкамга суянса, қошинг бағбақам маржонида турса. Гоҳ юзимга юзинг тегиб туриб, лабларим оғзингга баҳра берса.

Сояга ўхшаб сен билан бирга ётсак-да, таним тилаган мақсадига етса.

Нима қилайки, фалакнинг беҳуда ғавғолари мени ушбу бахтдан маҳрум қилди. Сенинг ғаминг кўн бўлса ҳам, эр киши бўлганинг учун бу осондир, осон.

Қайси томонга чопай десанг, этагингни тикангина тутоди. Этагинг ҳам оёгингни боғламайди, унинг ҳошияси ҳам оёгингга кишан бўлолмайди.

Бир мен ожиз нотавон, оёғи боғлиқ, йўқ, балки оёғи синиқ заифман. Не туришга майлим, не юришга ҳаддим бор, юз хил бало кишанларига гирифторман.

Бир томон юзлаб аламлар уйида маҳбуслик, яна бир томонда ору номус. Эрлар мажлисининг зебу зийнати–шаробдир, хотин кишининг зебу зийнати – покизалик.

Бу ишқ уқубати устма-уст чирмашиб кетди, номус кетдими, ҳаммаси ҳечдир. Гунча пардасини чок этса, раҳмсиз фалак уни барбод этади.

Сенсиз ғамларим бирор лаҳза эмас, сеникидан қўп бўлмаса, оз ҳам эмас. Сен ўтли оҳ тортсанг, мен ўтни юрагимда ёқаману, лекин тутун чиқаролмайман.

Ғамимда ҳар қанча оҳ чексанг ҳам, Навфал билан устимизга қўшин тортдинг.

Қабилам юзига бало шапалоқ уриб, саройим аҳлига томон қўрқинчини солди. Отам ҳам мени ўлдириб, қонларимни ерга тўкмоқ истади.

Мен шунчалик ранж ва озорлар ичида бўлсам ҳам, ёрим мақсадига эришсин деб қўнглим ҳушдир. Гарчи, воқеалар ҳалокатлидир, лекин юз мунча бўлганда ҳам ҳечқиси йўқ.

Яна, мана шундай афсоналарни ҳам айтадилар, гўё сен Навфал билан тил бириктириб, унинг безалган уйига кўз ташлаб, қизига уйланмоқчи бўлиб, оғиз солибсан.

Бахтинг ёр бўлсин, биллоҳ, мен бунга ишонмадим. Сенинг мақсадинг шундан бўлса, менинг ҳам мақсадим шудир.

Бир куни боғда томоша қилиб юрганымда, у санамни кўрган эдим. Ўзи дуруст, элга меҳрибон, яхшигина жон деса ҳам бўлади.

Ҳақ таборак сенга қўлдош бўлсин! Бу хайрли ишинг муборақ бўлсин.

Ўша билан хуррам бўлган чоғларингда, бу хастани ҳам гоҳ-гоҳ эслаб қўй! Инсофни ҳам тарк этмагин, мени ҳам бир йўла унутиб юборма!»

Мажнун бундай мактубни ўқиб бўлгунча тани қаламдек титраб, мадорсизланди. Зайд олдига қайта-қайта бошини қўйди ва селдек кўз ёшларини тўкиб, арз этди:

«Эй чок бўлган юракка чора изловчи, малҳам орасига ништарларни жойлаштириб келган! Келтиргани номанг жонни азоблади, нима қилайки жавоб ёзгани асбобим йўқ», Зайд ўзи билаи бирга қоғоз-қалам, сиёҳ ҳозирлаб олиб келган эди.

Ҳаммасини бир-бир Мажнун қошига қўйди, у эса жавоб ёзишга тушди. Зайд жавоб мактубини олиб турди-да, жадаллаб йўлга равона бўлди.

Чопишда шамолга сабоқ бериб, мактубни дилрабога топширди. У суманбар хилватга кириб, мактубни очди, суман гули устига тушган анбар зарраларини кўрди.

Бу қора сатрларга тездан назар солди, номадан эса шундай гавҳарлар тўкилар эди.

XXVII

Лайли Мажнуннинг кўз қорачиги ва киприги қалами билан жон саҳифасида ёзган юрак поралари шарҳини ўқигани; ишқ ҳамдардлиги тақозоси билан Мажнун кўнглинг жароҳатлари мунинг ҳам кўнглини оғритгани; унинг ҳам қайгуланиб, еган-ичгани заҳарга айлангани

«Ишқ аҳли номидан қалам кўтарган Аллоҳ оти билан бу номани бошлайин:

У Аллоҳ шундай якка ва яғонаки, унинг ибтидо-си номаълум, у шундай барҳаётки, охири – ниҳояси йўқ. Тоғ балчиғи устига дўл ёғдирган, қум тупроқ устига мола юргизган.

Ҳар кимни пари юз айлаган бўлса, ўжарликни унга одат этган. Айрилиқ кулфатини қаттиқ яратиб, ишқ шарбатини аччиқ яратган.

Бировни пинҳоний ишқ ўтига куйдириб, маъшуқни бераҳм этган. Неча-неча ошиқларни ношод, маъшуқларнинг истагини зулм қилган.

Ошиқ кўйлагини парча-парча этиб, маъшуқини бу ҳолда хурсанд этгани Маъшуқ томон насимлар эсдириб, ошиқ ичига ўтлар туташтирган!»

Мактубининг аввалини шундай сўзлар билан безаб, ундан сўнг қуйидаги сатрларни бошлади:

«Ушбу ғам ва аламларнинг баёни – жоним саҳифасидаги бағрим нишонасидир. Ичи ғамингда қон бўлган мендан, ғами танимда жон бўлган сенга.

Яъни расволик алангалари ичида ўртанган, афсона бўлган бу девонадан, гулюзлилар орасидаги парига ва юлдузлар орасидаги Шарқ қуёшига. Не ҳаддим билан дуо айлаб, юз мадҳ билан мақта-йин сени?

Мадҳингни айтгали тил қани, тил бўлса ҳам гапира олармиди? Кун васфини кўршапалак қайси куч, қайси тил билан айта олади?

Савсан ҳар қанча тил узайтирса ҳам гулни таърифлашда соқовланиб қолади. Мен шулардек бўлсам ҳам, ноилож бир неча сўзларни дейман:

Эй ҳусн ўлкасининг подшоҳи, бутун ҳусн аҳли бу ўлкангнинг қўшинидир. Эй нозу карашма боғининг атиргули, атиргул эмас, балки ноз қилишни одат қилган гул.

Эй лутф дунёсининг баҳори, юзинг баҳорининг лолазори бўлган. Саҳар ели гул сочганда, кокилларингни паришон айламасмикан?

Машшота ўсма қўйганда, қошларингни қайрилма қилмасмикан? Хумор кўзларинг бемор эди, энди соғ ва равшан бўлиб кетдимикан?

Рухсоринг ўтидаги қора хол элни ҳам ўзидек куйдирадими? Сумбул сочларинг гул баргига тегиб, оловга тушган қилдек ҳеч буралармикан?

Юзингнинг тери ва тола-тола сочларинг, бу ҳар иккисининг жилваси бормикан? Оғзинг камоли

торлигидан кўзга илашмас эди, сўзлаган вақтда у кўринармикан?

Қадди-қоматинг юриш ҳавасига тушганда, жаҳон элини ўзига гирифтор этармикан? Ноз уйқусидан уйғониб, юз ноз билан элга сўзлармикансан?

Кўйингда менингдек хас каби, ҳатто хасдан ҳам қадрсиз киши топилмади. Бу Аллоҳнинг иродасидандирким, эл бунинг ҳақиқий моҳиятини билмайди.

Кошки кўзим ўйилса эди, кўз тугул, бошим кесилса эди. Кўзимнинг ул дилрабо юзига тушишини ва жон билан кўнгилнинг балога дучор бўлишини аввалдан билганимда эди, икки кўзимни кўр қилган бўлар эдим.

Мен ким эдиму бундай абадий дардга йўлиқиш, заррага қуёш ҳавасида бўлишлик нима эди. Бехосдан нигоҳим юзингга тушган бўлса, менинг нима гуноҳим бор эдики, бунчалик дарду балолар мен шўрликнинг қора бошига тушибди.

Девона бўлиб жаҳондан чиқибман, хонумондан ажралиб овора бўлибман. Ҳар кун ўзга бир водий ватаним бўлиб, ҳар кеча яна бир даман қоронғи ерларида тунайман.

Қумлар менинг кўрпа-тўшагим, кулчага ўхшаган қуёш эса менинг патишим бўлди. Гоҳ ваҳший ҳайвонлар билан дўст ва ҳамсуҳбат бўламан, гоҳ улардан ҳам безаман.

Менинг ваҳшатим дашт бўйи ёйилиб, бутун ваҳший ҳайвонлар, ҳаттоки гуллар ҳам мендан қўрқиб қочадилар. Ваҳший ҳайвонлар ваҳшатимдан ҳайратга тушадилар, қушлар ҳам кулфатимдан ранжу алам топадилар.

Бошимдаги кулфат ва балолар ақлга сиғмас даражада кўп, ҳолсизлик эса мени ҳаддан ташқари заиф этибдир.

Бир хил йўқлик менга жисм бўлипти-да, унга вужуд деб исм берилибди.

Шундай ҳолсиз ва кучсизманки, юрганда ўргумчак танобидан йиқиламан. Кўксимни ҳижрон тиги чок этганидан, ҳашаротлар қўрқмасдан ичимга кириб жойлашганлар.

Кўксим ичига кирган чибинлар ғавғо қўзғатиб, чумолилар кўзим уйига ватан қурганлар.

Шундай қаттиқ қийинчиликларни тортсам ҳам, ёдинг менга тириклик берар эди. Шу онда гавҳарлар сочгучи қаламинг билан ёзилган номанг менга тегди.

Ул номани ўқиб, сўзларидан руҳландим, ҳар ҳарфидан юзларча шараф ва марҳаматлар топдим.

Лекин у номада ёзилган икки сўз жонимга қайта-қайта ўт солди.

Биринчиси: Навфал воқеаси тўғрисида ёзганинг. Яъни «икковингиз қонхўр қўшинингиз билан менинг қабиламга тиг чектингиз», дебсан.

Эй тавба, бу қандай балодирки, риштани аждаҳо санайдилар. Пашшанинг ўзи нимаки, у филлик хаёлига тушса ёки шерлик кучини кўрса-тишлик чумолига қолиптими?

Воқеа шундай эди: у лашкарбоши (Навфал) мени кўрганда йиртқичлар менинг қўшимини эди. Гамингда нотагонлигимни ва ишқингда жонимнинг хасталигини билгач, бирпас қошимда ўтирди-да, ундан сўнг билганича сўзлади.

Мен бўлсам дам ўзимда, дам ўзимни тутолмасдим ва бундай ажабланарли ҳол оламда кўрилмаган эди.

У сўзларкан, изтиробга тушганини кўриб, нима деб жавоб берганимни ҳам билмайман. Ул мени ўзи билан уйга олиб кетгандан кейин, ўзингга маълум ишлар бўлди.

Унинг юрагидаги ўрни тездан англаб, жоним борича йўлини тўсишга тиришдим. Натижада ўч ханжарини қинига солди ва ўз уйига қайтиб тинчланди.

У мени алдаш учун уринган вақтда, менинг уйланишим тўғрисида ҳам гапирган экан. Унинг нималар деганини ҳам англамадим, ўзим нима деб жавоб берганимни ҳам билмайман.

Эсимдан ҳам чиқиб кетган экан, номангни ўқигач, ёдимга тушди. Бундай ишларни менга нисбат бериш, мурувват аҳлнинг иши бўлмаса керак?

Мен вафо кўраманми деб, бунчалик балоларни чекаману сен эса бундай муддаоларни хаёл қиласан.

Сенинг ёзганларингни қандай рад қилай, ҳушсиз киши ҳар нарсга қилса ҳам қилади.

Девоналик ғавфосига мубтало бўлиб, бошдан-оёқ ўзимни йўқотганман.

Номангга кўнгил ва кўзим қурбон бўлсин, лекин сенга айтадиган битта сўзим ҳам бор:

Навфал тўғрисида айтганларингни мендан кўрма, мен мундай хатоларга бормаيمان. Бу ҳодисаларнинг ҳаммаси ишқим ва девоналигимдандир. Ишқ ва жунунга эса сен ўзинг сабабсан!

Уйланмоқ тўғрисида гапириб ўз ишингни менга туҳмат қилдинг. Чунки Ибн Салом сенинг хаёлингни қилиб, ҳатто висолинг тамонда юрибди.

Отанг эса Ибн Салом кўнглини рози қилиб, у нима истаган бўлса кўнибди. Сенинг рози ва рози эмаслигингни билмайман, билмаганим учун туҳмат ҳам қилмайман.

Ҳай-ҳай, бу қандай афсоналар, чегарадан ташқари қандай тароналар бўляпти-я?! Гўё ишқ савдоси йўлимдан уриб, ҳушимни телбалик шамоли совирди. Шуур билан сўзлаш шиорим эмас, беҳуда гаплар айтишда ҳам ихтиёрим йўқ.

Эй, парига ўхшаган ҳур! Мен телбаман, бу узр-ликдир, маъзур тутасан. Сенинг гамингда нобуд бўлган эканман, нобуд кишидан маъноли сўз чиқармиди?!

Йўқнинг сўз ва хитобларини ҳам йўққа ҳисоблаш керак. Менинг йўлим йўқлик бўлган экан, сен бўлгин-да, бу йўққа ёр бўлгин.

Иқбол ва бахт ёринг бўлсин, жонлар эса сенга қурбон бўлсин...» Бу мактубни ўқигунча дилхаста ёр, букилган мактубдек қадди кўп букилди.

Кечгача мактубдаги ҳар бир сўзни ўйлаб, нома каби буралиб-буралиб кетди. Ниҳоят инсофга келиб, ҳақиқатан ҳам ўз сўзларнинг жавоби эканини билди. Лайли ўз номасидан ташвишга тушди, бу нома эса кўпглини хурсанд қилди.

Унинг маънодор, ўлчовли хатини Мажнун тумор қилиб тақиб олгандек, бу ҳам унинг хатини тумор қилиб тақди.

Эй мактуб ташувчи элчи! Ҳарна хабар сенга равшан бўлса айтгин.

Бир сўз билан дардимга даво бериб, номанг бўлса менга чиқариб бер!

XXVIII

Мажнуннинг отаси дашт атрофини қуюндек кезиб ўз девонасифатлигин саргашталикда топмоғи; жунун дашти қароқчилари ҳар дамда унинг ҳуши карвони одамларини савдойилик сипоҳига асир этганидан ажиб ҳолатга тушиб қолгани; насихатлар ҳуш доруси билан уни бир лаҳза ўзига келтиргани ва ўзи билан уйига олиб боргани

Бу номани ёзган киши афсонани шундай маълум қилади:

Телба Мажнуннинг бенаво отаси ва юзларча кулфатларга мубтало онаси, кўнгилларини дардлар жароҳатлаган ҳолда, кўп вақтлардан буён ўғилларидан айрилган эдилар.

Ўз ўғлини соғинган ота, уни топиш ниятида иттифоқо саҳрога чиққан эди. Мабодо топиб олсам, фиғон-зоримдан шояд у таъсирланиб, панд-насиҳатларим унинг афғонларини тўхтатса, сўзларим шояд уни ўзига келтирса.

Юзлаб нукта айтишга тилини чоғлаб, сўзларим шояд уни уйга қайтишга мойил қилолса. Руҳини шундай тоза умидларга тўлдириб, ҳар томонга теvasини чоптирар эди.

Шундай ният ва орзу билан неча кун чопгач, охири Мажнунни бир вайронада топди. Мажнун учун бу вайрона ер хонумондан ҳам яхшироқ эди, лекин ўзи бу вайронадан ҳам харобароқ эди.

Унинг қайғу ва аламлари ҳаддан ташқари, ақлга сиғмас даражада кўп эди. Гоҳо чумолилар тутар ва гоҳо тупрокдан гўрлар ясаб ўтирарди.

Гоҳо шошилиб кесак ташиш билан машғул бўлар ва у кесаклардан тепаликлар яшашга уринар эди. Гоҳ бошига тупроқ сочар ва гоҳ тишлари билан тирноқ олар эди.

Гоҳ оёқларини дадил кўтариб, илдамлик билан деворга минар эди. У ҳар дамда баданларини чимдилар ва енгларини чайнар эди.

Гоҳ бойқуш сайрашига ҳамдардлик билдириб, гоҳо бойўғлининг юзидаги чангларини артар. Бойқуш ҳам Мажнуннинг қўлига тортинмай қўнар, бум қуш бўлса ўз шохини бошига суртар.

У вайронанинг деворларига хат чизганида, ихтиёрсиз «оҳ» калимаси ёзилиб қолар эди. Замонанинг унинг бошига туширган яралари бошдаги сочлардан ҳам кўп эди.

Қонли кўзидаги тикан ва чўплар, киприклари-дан ҳам кўп эди.

Бундай ҳолатни кўрган отаси ҳайратга тушиб, ўз ерида қотиб қолди. Таажжуб билан деди:

«Бу ниманинг тимсоли экан, субҳоналлоҳ, бу қандай аҳвол экан? Бундай одамзодни ким кўрган экан; бу тахлит одам ҳақида гапиришмаган ҳам эди-ку?!»

Бу аҳвол отасига жуда оғир туюлса ҳам, куйганидан унинг олдига боришга мажбур бўлди. Мажнун отасини кўргач, гўё оталик ҳаққини унутгандек ўзини бир чеккага олди.

Онаси эса ёқасин йиртиб йиғлади ва ғамгинлик билан сўради:

Эй, юзларча яралик кўнглимнинг парчаси, мендан нега қочдинг?

Мажнун ҳам ўз отаси эканлигини билиб, бир оҳ тортиб, унинг олдига йиқилди. Отаси унинг бошини кўтариб қучоқлади, йўлида жонини фидо қилмоқчи бўлди.

Худди икки ҳамжинс ҳарф бир-бирига туташгандек, улар ҳам бир-бирларига шундай маҳкам чирмашиб кетдилар. Ҳар бир лаҳзада йиғи ва ҳижрон аччиғидан ҳаяжонга тушар эдилар.

Ҳаяжонлари пасайгач, у заиф мискин, яъни Мажнуннинг отаси дедиким:

– Эй юрагимнинг пайванди ва кўнглимнинг парчаси, ота-онадан узоқлашган фарзанд! Кўксимдаги яраларни бунчалик сўкма, бағрим қонини бунчалик тўкмасанг-чи.

Сенинг кўксинг ғамдан яраланган бўлса, менинг жигарим аламдан яра бўлди. Бир дам жигаримни кавламасанг-чи, унинг не хилда эзилаётганини кўрмайсанми?

Сен дунёга келмаган вақтда, қонинг қонимга аралаш бўлганда, сени не муддаолар билан тилаб, садақалар бердим, дуолар қилдим. Очларни тўйга-зиб, яланғочларни кийинтирдим, ўлдим деганимда сени топган эдим.

Уч-тўрт ёшга киргунигча менга қўл чўзмаган ғам ҳам қолмади. Сен бир қатра сут эмгунча, мен юз қатра қонлар ютар эдим. Агар товонингга тикан киргудек бўлса, менинг жигаримга ништар санчилгандек бўларди.

Илм ва одоб олиш мақсади билан мактабга борганингда, сенинг ғамингни еб, мактабга бориб келишингда ҳар қадамингдан бохабар эдим. Фазлу камолга эришиб, илму ҳунар эгаси бўлишингни тилар эдим.

Бевафо дунёдан менга ўлим хабари келиб, таним нариги дунёга кўчмоқчи бўлиб, худди ота-онамни ва барчани бир-бир олиб кетганидагидек, мен ҳам ўлим тўшагида ётсам. Сен ўша вақтда қошимда ва гоҳ оёғимда, гоҳ бошимда бўлсанг.

Аллоҳ амри билан танимдан жоним чиққанда, ҳаёт шамим ўчганда, ип каби печу тобга тушасан, парвонадек изтиробга тушасан. Сен умримнинг давоми бўлиб, қабилам яна ёруғланади.

Гарчи, шам нуридан ажралса-да, машғал қабила йўлини ёрита олади. Эл ичида отим ҳам йўқолмайди ва молу давлатим ҳам бегоналарга қолмайди.

Қалъамга йиғилган хазина-давлатим бариси сенинг қўлингда қолади. Шамоллар ҳам у зийнатли уйларимга киролмайди, ҳеч кимса ҳам саройимга қўл чўзишга ботинолмайди. Руҳим авлодим билан шодланиб, қавму тўпим бахтли яшаяжак.

Мана эндиликда бу ишлар қошимга келди, айтганларим бошимга келди, тонгимда кулфатларни-иг қора шоми келиб етишди, шомимнинг жўнаш

тонги отди. Бошимга ҳар ёқдан ғамлар ёғилди, битта ғамим сен туфайли юз ғамга айланди.

Шамимга зулмат тушган, унинг сўнишига сенинг оҳинг сабабчи бўлди. Жоним қуши ҳар дам учишни тиласа, сенинг фарёдларинг уни чўчитади.

Жонинг бундай ишқ азобига тушишига ихтиёринг йўқлигини билар эдик. Ҳар қандай ишнинг ҳам этаги ва ҳар қандай фалокатнинг пироварди бор.

Жаҳонда ишқ аҳлини кўрмаганмизми, ишқ водийсида югурмаганмизми? Бу ишда бундай тарзда мағлуб бўлиб юриш ақлли одамлар шаънига яхши эмас!

Денгизга тушган ҳар бир бенаво, агар қўл-оёғи билан ҳаракат қилса, қутулади. Ғарқ бўлган талпинса, чиқишга ҳам имкон топади, талпинмаса ўлмоғи ҳам мумкин.

Сен ҳам бундай балода қолмагин, ўзингни бир йўла унга бағишламагин. Билур қадаҳга тушган чумолига ҳам ундан чиқмоқ учун куч эмас, тадбир керак.

Ҳар кишига қандай дард берган бўлса, давосини ҳам ўзи қилади. Ҳақ сенинг бошингга бундай балони солган экан, уни даволашга ҳам ожиз эмас.

Бу дағдагадан ўзингни тортгин, ҳар қандай фикр қилиб бўлса ҳам чора топгин! Бу дарддан бирданига қутулолмасанг, аста-секинлик билан қутулиш ёмон бўлмайди.

Секин-аста бола мутафаккир бўлади, сокинлик билан қамиш ҳам қандга айланади. Агар киши юзга кирмоқни тиласа, унга юз йил сабр қилмоқ керак.

Ҳар ким минора учига чиқмоқчи бўлса, чиқиш ва тушишда зиналар бирдай. Юқорига чиқиш қийин бўлса-да, ундан тушиш осондир.

Сен ҳам аста-секинлик билан йўл босиб, бу ерга етибсан. Қайтиш тилагида бўлсанг, яна шунчалик йўл босишинг керак.

Қайт энди, имконинг борида, давоми яхши эмас! Сенсиз мен бундай зору ғамгин, онанг ҳам сенсиз беқарордир.

Оқшомдан тонггача мунгли товуш билан йиғлаб, тонгдан оқшомгача қонли кўз ёш тўқади. «Ўғлим» деб чеккан нолалари чарх ўқининг қаддини эгади.

«Бўтам» деб шундай зорланиб тўлғанадики, руҳидан асар ҳам қолмайди. Йиғлаб бошларини тошга ураркан, бошига урилган тошлар ҳам аламда қолади.

Бу ўт димоғини куйдириб, оқ сочи эса юзига кофур сочади. Сенинг тоғдек кулфатлар тортишингни билганидан, унинг ҳам ғамлари тоғдек бўлди.

Тупроққа йиқилмоғингни билгач, у ҳам тупроқ устига йиқилди. Сенсиз шундай дарду ғамларни тортабериб, бир-икки дамлик умри қолибди.

Мен ҳам, заиф онанг ҳам шу аҳволга тушиб қолдик; кел энди, ҳар иккимизга чора топгин ахир!

Ҳаётдан умидимиз кетиб, ўлиш чоғимиз яқинлашибди. Бегоналарни уйга яқинлаштирма, иссиқ ўрнингни совитма!

Биз иккимиз сенинг ғамингда ўлсак, сен тирик бўлсангу мотамингда биз ўлсак?! Бу ишда Аллоҳ сенга хитоб қилганда, ўйла-чи, нима деб жавоб берасан?

Отаси шундай таъсирчан илтижолар қилгач, Мажнун ҳам йиғлаб отасининг оёғига йиқилди. Киприклари билан отасининг оёқ остини супуриб, жавобида доноларча фикр юритди:

– Эй қабиланг эшиги менга қиблагоҳ, оҳим дардинг ўтига бўлсин нур! Ўйлаган чораларинг хирмонини кўнглимнинг ўти кул қилди.

Сен ўйлаган сабрларни кўз ёшларим сели оқи-
зиб кетди. Шунча гапирган гапларинг билан куй-
ган кўнгил оловига сув урдинг.

Йўқ-йўқ, доғ устига доғ солиш учун ўт ёқдингда,
устига ёғ қуйдинг! Ҳар бир айтган сўзларингга жа-
воб бергани менда ҳад йўқдир.

Сенинг ҳукминг жоним орзусидир, бу ҳукмни
бажо қилиш эса менинг бурчим. Сенинг олдингда
нималар ҳам айта олар эдим, жавоб бўлса ҳам у
яна йўқ ҳисоб.

Лекин сенга яширин эмаски, бу ишларнинг
ҳаммаси тақдирдан эди. Бу балоларнинг ҳаммаси
менинг бошимга тушиб, расвойи жаҳон этди, бун-
дай балоларнинг юз бериши кишининг ўз ихтиёри
билан бўлмайди.

Ишқ ўти ундаи чиққан бир учқун, бутун жаҳонга
тўфон солади. Юз шуълани маконимга уриб, минг-
ларча чақмоқларни вужудим хирмонига урди.

Бир учқун хирмонга тушар экан, унинг куйиш-
дан бошқа чораси бўлмайди. Раҳмсиз ишқ мин-
гларча чақмоқлар ёғдирса, унинг қаршисида ха-
шак нима ҳам қила олар эди.

Ҳар қандай буйруғинг бўлса ҳам сўз қайтармай-
ман, лекни мен энди Қайс эмас, балки Мажнун-
ман. Сен ўйлаган сарв хасга айланди, эндиликда
эса хас ҳам кул бўлди.

Бу кулни яна қуюнлар айлантириб, сарвга ўх-
шатиб, осмонга чиқарар. Сен келиб менга назар
солганда, мен бахти қаронинг бир жонда туришга
майлим, ҳаракат қилишга мажолим йўқ, азоб-уқу-
батларга гирифтор эдим.

Қочишим сени танимасликдан, балки танишинг-
га арзимасликдан эди. Ваҳший ҳайвонлар орқаси-
дан кетиш ярамайди. Насносни¹ одам қилиб бўл-

¹ Н а с н о с – афсонавий ҳайвонсифат одам, маймун.

майди. Сенинг итинг бўлсам дейман, лекин ўзимга унчалик ишончим йўқ.

Ит одамга бевафолнк қилмайди, бошини олиб бир ёққа кетмайди. Мен, ўз эгасига узр айтиб ва бу даштда телба бўлган итман.

Агар телба итнинг тузалиши ва унга ишониш мумкин бўлса, сен ҳам мени ақлли қил, ҳар ишни қилсам ҳам ишонгин. Узримни сенга айтдим ахир, ҳар бир ишимда афв сўрайман! – деб сўзини та-момлагач, дарров ўрнидан туриб, туя томонга қа-раб кетди.

Туянинг жиҳозидаи тезда арқон ечиб, уни ўз бўйнига маҳкамлаб боғлади. Арқоннинг бир учини отасига тутқазиб, деди:

«Бу мубталого нима десанг деявер, қўлингда бўйни боғлиқ итман!» деб ўзини тўрт оёқлик қилди. Отаси эса унинг бўйнидан арқонни ечиб, ўз юрти сари равона бўлдилар.

Навоий жунун йўлига тушса, ким унинг ватан сари раҳнамози бўлади?! Мажнундек отаси ҳам йўқ, ўз масканига бориш иштиёқи ҳам йўқ.

XXIX

Навфалнинг Мажнун қабилиси меҳмонлигидан қайтгач, Мажнун отасига мезбонлик қилгани; пай-вандлик ипи ораларида маҳкам бўлиб, меҳмон уй-ига келмасдан Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли чўпонига йўлиққани; у чўпон итидек ялиниб, чўпон уни қўйлар орасига яширгани; Лайлини кўргач, қур-бонлиқ қўйи (Мажнун) билан хўтан жайрони (Лайли) нинг йиқилмоғи; ҳар қайсини бир васила билан ўз қа-билаларига элтганлари

Сўз карвонининг карвонбошиси хуруш билан шундай қўшиқ бошлайди:

Мажнун уйига келганда, ғамгин бўлган қариндошлари қайтадан шодландилар. Отасидаги нота-вонлик йўқолди ва онасига ҳам янгидан жон кирди.

Мажнунга чиройли, ипакдан тўқилган либос кийдирдилар. «Мажнун ўзига келибди» деган дарак ҳар томонга тарқалиб кетди.

Элга шоён бўлган бу хабар Навфалга ҳам бориб етган эди. Навфал ҳам ҳамиша Мажнуннинг ғамини еб, доим унинг фикри ёдини қилиб юрарди, яъни фикрини унинг хаёли билан банд этган эди, жонини унинг висоли ҳайратга солган эди.

Мажнуннинг келган хабарини эшитган Навфал, кўп хурсанд бўлиб, бориб кўришни орзу қилиб, отланиб Мажнун қабиласига жўнади.

Бундан хабар топган Мажнун эли ҳам, меҳмондорчилик тантанасини жойига қўйиб, уни шодлик билан кутиб олдилар. Мажнун ва бу эпчил лашкар-боши катта меҳрибонлик билан маҳкам қучоқлашдилар.

Мажнун эли Навфалга иззату икром билан оқшомгача мезбонлик қилди. Навфал бундай меҳмондўстликдан жуда хурсанд бўлди, Мажнун эса ўз қилган ишидан лол эди.

Қуёш нафвали ўзини яширганда, осмон мажнуни кўз ёшини кўпайтирди.

Юлдузлар сафар кулчаларини ёйиб юбордилар. Навфал отланиб йўлга тушди. Йўл бўйи ҳамма шод-хуррам кетар, Мажнун бўлса уйда ношод қолган эди.

Мажнуннинг отаси Навфалнинг келишини ўйлаб юрарди, меҳмоннинг бу ташрифи билан муродига етди.

Чунки Навфалнинг келиши қабилада унинг иззат-ҳурматини оширди ва шод-хуррам этди. У

Мажнунни илгари кўрганлигини Навфалнинг ёдига туширди: «Лайли элига қарши уруш ҳозирлаб, Мажнун иши учун тиф тортган эди.

Мажнуннинг ғамини еб, уни ўзига куёв қилиш тилагини ҳам айтган эди. Бу ишга шаксиз майли борлигидан, бизнинг саройга келиб тушди. Шундай бўлмаганда Мажнунни кўриш учун ҳам келмас эди.

Энди мен ҳам одоб, ҳурмат юзасидан бутун Ҳай қабила аҳлини тўплаб, унинг хизматига бориб ҳурмати бадалига ҳурмат кўрсатсам.

Агар у лутф кўрсатиб, бу таклифга рози бўлса, муддаомизни баён қилсак. Рози бўлса бахтдан қувонсак, йўқ деса яна қабилага қайтсак».

Қабиладаги уруғларни чақириб, уларга ўз мақсадини арз этди. Бу сўз ҳаммаларига маъқул тушди, тездан шу ишга киришишни лозим топдилар.

Асл орзу Мажнун иши бўлганидан, унинг боришини лозим кўрмадилар. Бутун керакли нарсаларни тайёрлаб, ярим кечада Сурайё юлдузларидек бўлишиб ҳам ҳар турли тадбирларни кўриб, йўлга равона бўлдилар.

Йўлда бу мақсад борасида, юз хил афсона сўзлаб, тутагач, янгидан бошлаб, шундай сўзлар билан ўзларини хурсанд қилиб борар эдилар.

Кўпгина даштни босиб ўтганларидан кейин, Навфалнинг уйига кириб бордилар.

Навфал ҳам иззат ва икром билан меҳмонларни ўз уйига жойлаб, ором берди. Анча ўйин-кулги, ашулалар билан меҳмонларни жуда хурсанд қилди.

Меҳмонлар қулай фурсатдан фойдаланиб, ўз тилакларини Навфалга айтдилар. Навфалга уларнинг тилаги ҳам маълум бўлди, ҳам маъқул тушди ва шундай деди:

– Мен ҳам илгари бу сўзни Мажнунга айтиб, унинг ғамини еган эдим. Модомики унга шундай

таклиф қилган эканман, ҳозир ҳам фикрдан қайтмайман.

Сиз энди ўз қабилангизга бемалол бораверсангиз ҳам бўлади, тўй тайёрилигини ўзим бажараман. Сизнинг ортиқча ташвишга тушишингизни мен тиламайман.

Фурсатни ганимат топиб, тайёрилингизни кўриб, биз томонга келинг. Никоҳ шартлари шу тарзда бўлса, Мажнуни ўзимга фарзанд қилайин.

Никоҳ ваъдаси тайинлангач, меҳмонлар қайтишга қарор бердилар. Шодлик билан уйга қайтдилар, лекин замонанинг феълидан беҳабар эдилар.

Ўша кеча улар оромсиз, Навфалникига қараб кетганларида, Мажнун аламга ботиб уйда қолган ва кўзидан гулранг ёшлар тўкар эди.

Ҳижрон ўти уни беқарор этиб, ишқ ихтиёрини қўлдан олган эди. Ишқ ўти аланга олди, куйиб кетганидан беҳуд бўлиб уйдан чикди.

Бош яланг, оёқ яланг ҳолда гоҳ «хув!», гоҳ «вой!» деб дашт узра югурди. Мажнуннинг қомати ёй, оҳи ўқ бўлиб, дунёни нишонга олган эди.

У бу ёйга ўқ жойлаб, дунёнинг кўзига урар эди. Унинг оҳлари ҳавода осмон бўйлаб сайр этувчи қуёшдек юрар, ернинг муҳаббати уни қуёш чиққунига қадар югуртирар эди.

Фалак кампири эчкисини соғиб, сут қатраларини оҳисталик билан артди (яъни, Шарқдан оқариб тонг отди). Шу сут билан барча ҳунарни ишлатиб, тездан тўтарак патирини кўрсатди (яъни қуёш чиқди).

Шу вақт унинг кўзи бир гала қўйга тушди; чўпо-ни таниш кўринди. Мажнунни кўрган чўпон ҳам ҳурмат билан унинг аҳволини сўради.

Мажнун деди:

– Эй муборак юзли, Мажнун сени қайда кўрган эди? Ёруғ юзинг менга ойна кўринди, дардимга

сўзинг даво кўринди. Сен ҳам мени иззат қилдинг, мен ҳам сенга эркаландим.

Чўпон унинг оёғига бош қўйиб, қуйидаги сўзларни айтди:

– Менинг ишим чўпонлик, қўй билан қўзига меҳрибонликдир. Бу тилсиз галанинг ҳамзабони, Лайли қўйларининг чўпонидирман. Сени бу қабилада азоб билан сабоқ ўқиган чоғларингда кўрган эдим. Ишқинг азобини ҳам биламан, ҳар қандай чора бўлса ҳам қўлимдан келади! – деди-да, Мажнун товонига бошини қўйиб, қошини этикларига нағал қоққандек бўлди.

Мажнун деди:

– Эй нафаси баданимга қон бериб, сўзи танимга жон бағишловчи! Ўликни Исодек тирғизиб, ажойиб мўъжизаларни кўрғазасан.

Йўқ-йўқ, чўпонликдаги Мусосан, қўлингдаги таёғинг ҳам аждарга ўхшагандир. Мусо нима, балки йўлимнинг Ҳизири ва ғам зулматида менинг паноҳим бўлдинг.

Менга оби ҳаёт бергин, яъни Лайлини узоқдан бир кўрайин. Ҳижрон билан жоним жуда хаста бўлган, раҳм қилгинки, жуда нотавабонман!

Чўпон деди:

– Эй ақл-фаросат эгаси, оқшомгача менинг ҳамсухбатим бўлгин. Мен бутун тадбирларни кўриб, ишингга бир чора топайин.

Мажнун эса уни дуо қилди, лекин бир кун унга худди бир йилдек туюлди.

Қуёш Мағриб томон юз тутгач, чўпон ҳам қўйларни Лайли қабиласи томон ҳайдади.

Бир қўй терисини дарров Мажнунга бериб, деди:

– Устингга ёпингин. Бу терини ўзингга қўйдек кийим қилиб, бошдан оёғинггача ўраб олгин.

Кўй-эчкилар орасида энгаш, ошиқ бўлсанг бу вақтни ганимат бил. Баҳор осмонига чиққан қуёш каби, пари юзли, гўзал, яъни Лайли, қизлар билан ўйнаб-қувнаб, кўй соғишни томоша қилиш учун келади. Сенинг бошингга етиб келгач, истаганингча уни кўрасан.

Мажнун кўй терисини ёпиниб кўйлар орасига кириб, қаддини букиб эмаклади. Замонаки бу фитнани чиқаргач, у тўрт оёқлаб борар эди.

Кўйлар қабилага етганда, қизлар томошага чиқиш учун ошиқдилар. Кизлар юлдузлар каби тезлик билан чиқдилар:

Лайли улар орасидаги моҳитобон эди. Бу ойнинг ишқ билан азоби ортиб, ўзи паришон, зулфи ва холи қоп-қорайган эди. Лайлининг ўтидан юзларига тоб тушиб, гул барги каби юзи кўз ёшлари билан сероб бўлган эди. Кокилларни йўлини супуриб, оламга ғавғо, тўполоннинг чанг-ғуборини сочар эди.

Фитна унинг кўзига сурма тортиб, жон олиш учун кўзини қорайтирган эди. Юз шуъласнинг тунларидан қора рангга кирган киприклари эса ўлдирмоқни чоғлар эди. Унинг ўтлиғ юзи шундай жозибали бўлганки, Мажнунни ўлдириш у ёқда турсин, доноларни ҳам куйдиришга чоғланди.

Шундай жамол ва юз ноз-ғамзалар билан етиб келди. Мажнун у паризодни кўргач, ҳаёти тарзи барбод бўлди.

Фалакни тешиб юборувчи бир оҳ тортиб, кўкни унга филоф этди. Сўйилган кўйдек типирчилаб, кўйлар орасига йиқилиб қолди.

У мадорсизланиб шундан бир нола чекдики, кўйлар ҳуркиб қоча кетдилар. Ҳар бириси ҳар томонга дув-дув қочдилар, фақат ўртада ғариб, гирён (Мажнун) қолди.

Мажнуннинг ўтлиғ оҳи Лайли юрагини ўртаб юборганидан, «нима аҳвол бўлди экан?» деб ёнига келди. Караса, бир пўст ётар, пўст орасида эса маҳбуб ётар яширин.

Ниҳоят ғам ўтидан тани қорайиб, мушк устига мушк тортган (яъни тери ёпинган) эди. Унинг мунж каби қорайган ҳолсиз гавдаси, Лайлининг паришон соч толасидек ётар эди.

Гул юзлига бу воқеа маълум бўлгач, у ҳам бир оҳ уриб ҳушидан кетди. Тупроққа тушган нурдек, сарвқомат ҳур ёри устига йиқилди.

Ишқ ичида тани ҳолсизланган бемадор Лайли ёр билан бирга ётди. Ошиқ ишида содиқ бўлса, маъшуқи бошида ошиқ бўлади.

Икки дилхоҳ, яъни Лайли ва Мажнуннинг бундай йиқилишидан қизлар огоҳ бўлиб қолдилар. Гул юзлини дарров кўтариб олдилар.

Булар ҳушсиз ҳолда ҳам бир-бирлари билан қовушолмадилар. Қизлар турли баҳоналарни топиб, Лайлини олиб кетдилар.

У кимсасиз ғариб, ҳушсиз ҳолда саҳрода қолди, чўпон эса ҳайратда қолиб, чора излашга тушди. Агар қабила аҳли бу воқеадан хабар топса, уни бир нафас ҳам тирик қўймасди.

Шунда икки туя минган киши жадаллатиб, етиб келишди. Улар йигитни бу ҳолатда кўриб, дарров бир тевани чўктирдилар.

Зудлик билан оёқ-қўлларини боғлаб, туяга маҳкам боғладилар. Қабила аҳлига билдирмай, шамол тезлигида йўлга тушдилар.

Афсоналар айтувчи донишманд дейди: унинг отаси уйга қайтганда, ўғлининг ўша кеча кетганини билиб, хавотирга тушиб, астойдил йиғлади.

Изма-из бориб, йиғлай-йиғлай, Мажнун ётган жойга ҳам етди. Уни топиб, тевада тез уйига келтирди.

Қабилага келтиргунча, жони юз марта оғзига келди, Мажнун чўлдан қабилага келтирилганда хушсизлигидан қўйлар ва чўпонни ҳам эслай олмас эди.

Боғлиқ итинг бўлайин, эй, тўғри йўл даштининг чўпони, ўз ёнингга олсанг-чи! Сен-ла машғул бўлиб иш бошладим, сен-да илтифот қилиб менинг қўлимдан тутгин!

XXX

Мажнунни отаси кўп насиҳатлар билан Навфал хашамига олиб боргани; Навфал сур асбобини сурур билан чиқаргани; никоҳ ипи ақди тузулиб, у маҳкам бўлмасдан бурун узулгани; бир ошиқ маъшуқи васлидан умид топгани, яна бир ошиқ маъшуқи васлини тилаб елиб кетгани

Сўз дурларини безакчи машшота каби терган шоир бу паридай дилкаш афсонага шундай жилвалар берди:

Мажнундай зору шайдо уйга келганда, эс-хуши жойида эди. Ўғлини қарши олган отаси йиғлаб, шикоятлар қилди ва панду насиҳатлар айтди. Мажнун оғир аҳволи ҳақида отасига бир оғиз ҳам сўз айта олмади, жуда хижолат бўлганидан отасига қарай олмасди. Бироқ отасининг азобланишидан шундай таъсирландики, ўзини унинг пойига ташлади. Юзларини ерга қўйиб, қулоғини тутиб, қайта-қайта отасининг оёқларини тавоф қилди.

– Отажон, сенинг лутфинг пушти-паноҳимдир, гуноҳларимни кечиргин, ахир! – деди.

Отаси ўғлининг ожизона илтижосини эшитгач, деди:

– Сени бу аҳволдан қутқазишим керак, бунинг учун барча ҳунарларингга чек қўйиб, менинг ай-

тганимни қиласан. Мени рози қилишни истасанг, шариат ҳукми қандай буюрса, оғишмай амал қилгин.

Мажнун мард, лутфу марҳаматли ва мурувватли эди. Ақли хуши жойида бўлганда, асло беодоблик қилмасди. Одоби улуғ одамлардек, одати эса авлиёлардек эди. Аввало Худонинг розилигини, қолаверса, ота-онасининг розилигини кўзлаб деди:

– Сен қайси ишимдан рози бўлсанг, бажонидил бажариш бурчимдир. Гапингни айт, нима қилайин, бутун инону ихтиёрим сенинг қўлингда.

Отаси хурсанд бўлиб, Навфалнинг қизидан гап очди:

– Навфал – бутун Араб диёрида, йўқ, балки бутун оламда ягона инсон. У сени дея кўп қайғурди, кўплаб азобу машаққатлар чекди. Афсуски, тақдир ҳукмига бас келолмади, бинобарин мушкулингни осон қилиш чорасини топа олмади. Унинг тортган азобларибўйнингда қарз бўлиб қолди, ундан узр сўрашинг фарздир. Уни рози қилиш учун, қолаверса хаста отангнинг ҳам илтимоси шу; у билан қариндошлик алоқаларини боғласак, сени унга ҳам фарзанд қилсак. Унинг парига ўхшаган, бошдан-оёғи жуда ҳам чиройли, суқсурдай бир қизи бор эмиш. Иффат саройидаги у гўзалнинг кўйида юзлаб қабилаларнинг йигитлари сарсону саргардон. Унинг висолига етишмоқ орзусида юрганлар беҳисоб эди, лекин бу қизнинг қўлини сўрашга журъат қила олмадилар. Бу бахт бизга насиб қилгани билан фахрланаман. Башарти, бу таклифни рад қилсанг, пайсалга солсанг, нималар рўй беришини айтгани тилим бормайди. Отангни рози қилишни истасанг, ўзинг ҳам рози бўлиб, бу хайрли ишни поёнига етказишни менга топширгин!

Отаси шу йўсинда Мажнун тилини боғлаб кўндирди, ўғлининг розилигидан хурсанд бўлди. Хушвақт бўлганидан, оламга сирмай бутун қабила аҳлини зиёфатга таклиф қилди. Зиёфат учун зарур барча нозу неъматларни ортиғи билан тайёрлади. Мажнунни кеча ва кундуз каби оппоқ ва қора шойи либослар билан ясантирдилар. Ортиқча ишларга вақтни бой бермай, тез Навфалнинг уйига жўнадилар. У ҳам будан хабар топиб, бутун хеш-ақрабосини тўплади. Катта тўй бошлаб, меҳмонларни базмга келтирди. Хурсандчиликлар билан неча кеча-кундуз майхўрликлар қилишди.

Ниҳоят, тўй ва тантана тугади, базмдаги май косалари йиғиштириб олинди. Гул юзли келин билан куёвни зеб-зийнатлар билан ясантирдилар. Қизни ойдек тўққиз ниқоб ва пардалар ичига жойладилар. Куёвни базмга келтириб, ўртага ўтирғиздилар. Нафаси Исои Масихдай мўъжизакор хатиб, Аллоҳга ҳамду санолар айтиб, ой билан куёшни, яъни куёв билан келинга никоҳ ўқиди ва уларнинг бошларидан кўплар кумуш ва олтинлар сочдилар. Куёш ҳам келинлардек яширинди, тун ҳам куёв каби ерга ястанди. Олам ҳам бу ишни мувофиқ кўриб тўққиз табоқда, тўққиз осмоннинг юлдузларини замин узра сочқи қилиб сочди.

Келин-куёв учун уй нчида тахтдай гўшанга ясатилган, унга кўрпалар тўшалган эди. Ўйин-кулги, вақтичоғлиқ билан уларни келтирдилар, лекин куёв билан қиз асло кулмас, хуррам эмас эди. Мажнунни парига яқин ўтқазиб, ўз харидорига топширдилар.

Навфал уй теварагини одамлардан холи қилди; элнинг ҳам қатнови тўхтади. Яқин атрофда ҳеч ким, ҳатто бирон жонзод ҳам қолмади. Вақт ярим кечага яқинлашганда, ҳамма уй-уйида уйқуга ғарқ бўлди.

Навфал май ичиб, узоқ ўтирди, кўнглидан турли хаёллар кечар эди. Шу хаёллар безовта қилиб яширинча уй олдига келди. Секин уй кигизини йиртиб, ўша тешиқдан мў-ралади. Қизининг ўрнидан туриб, Мажнунга таъзим қилаётганини кўрди. Қизи шундай деди:

«Эй, ягона йигит, эй пок муҳаббат офтоби юзингда порлаган, ҳам вафо нури тегрангда балқиган, ишқ бобида замоннинг ягонаси! Менга ҳам, бутун халққа ҳам маълумки, сен Лайлининг ишқида нотавонсан, сенинг унга ишқинг жаҳонга дoston бўлган. Унинг ғами кўнглингда маҳкам жойланиб, унинг ишқи сенга топширилган. Кўнглингдаги унга нисбатан ишқ ўтини асло совитмайсан, ундан ўзга ёрга асло кўнгли бермайсан. Оталаримиз келишиб, бошингга мана шу куни солди.

Эй Мажнун, ишқ ўлкасида шоҳсан, ишқ аҳлининг дарду ҳасратларидан огоҳсан. Ишқим билан оёғу қўли занжирбандим, менинг ҳам бир ошиқ дардмандим бор. У дардимда куйган ошиғимдир, мен ҳам унинг ишқида адойи тамом бўлганман. Лекин иккимиз ҳам бу ишқ ўтида пинҳона куйганимиз-куйган, у менинг ошиғим эканини ҳам, мен эса унинг содиқ маъшуқаси эканимни ҳам ҳеч ким билмайди. Инсоф билан ўйлагин, менинг ҳажримда ўртанаётган ошиғим иккимизнинг никоҳ тўйимиздан хабар топса, бу кеча унинг аҳволи не кечади? Жондан умид узиб, ҳаёти завол топади-ку!

Сиримни айтдим, сендан бир ўтинчим бор. Мен туфайли маломатга қолсанг ҳам, шу офир илтимосимга рози бўлгин, мени халқ олдида шарманда қилмасдан, бу ердан чиқиб кетгин. Бундан хабар топганлар, сени маломат этса ҳам, мен одамларнинг қаҳрли маломатига қолмасам, шундай маломатларга кўксингни қалқон қилсанг. Мендай чо-

расиз қизга мардлик билан мурувват қилгин. Аллоҳ таолодан ёлвориб сўрайман: покиза ва нодир Лайлини ўз паноҳига олиб, ҳар қандай балою қазолардан омон сақласин. Ҳажрида сабру тоқатли қилиб, васлини ҳам сенга насиб этсин!»

Мажнун бу сўзларни эшитиб, бағри ўртанди, бечора қизнинг аҳволига зор-зор йиғлаб, деди:

«Эй кўнгли ранжиган! Ўз ишқу муҳаббатинг билан шожду хуррам бўлгин! Ёрингга вафодорлик шиоринг, Аллоҳ ҳамиша ёринг бўлсин. Менинг ҳам кўнглимга Лайлининг ишқи дарди сира ҳам тинчлик бермаётир, шу боис тоғу даштларга бош олиб кетишни ўйлаб тургандим. Сени ранжитмаслик учунгина дардимни ичимга ютиб бу ерда аранг ўтиргандим. Бу айни муаддо бўлди, сенга қандай миннатдорчилик билдиришга ҳам ҳайронман. Ўзим ҳам шу ниятида эдим, сендан асло хафа эмасман. Мен ўзим ҳам шу паллада кетмоқчи эдим, сен йўлимни очдинг. Бинобарин, миннатни сенга эмас, ўзимга, балки жон билан икки кўзимга қўйдим».

Мажнун шундай дуолар ва лутфу марҳамат билан ўрнидан турди. Ака-сингил каби меҳри билан муносабатда бўлиб, сингидан кўп узрлар сўраганча уйдан чиқди-да, яна ғам саҳросига бош олиб кетди. Қиз билан куёв орасида кечган сўзларни, ғалати аҳволни кўрган Навфал телбалардек ва май устига наша чеккан кимсалардек уй томон ганграганча қўзғалди. Кўрганларини эслагани сайин хижолатга ботар, бироқ на айта олар, на кўнглида сақлай олар эди.

Уйнинг бир бурчагида қизнинг ошиғи қаҳр ва ғазаб билан беркиниб турган эди. Қўлида ўткир ханжар тутганча, агар улар ишратга берилса, ҳар иккаласини ҳам ҳалок қилмоқчи ва ўз кўксини ҳам чок этмоқчи эди. Ошиқ бечоранинг ишқи

жуда ҳам покиза эди, покиза ишқи алангани унга гулзор қилди. Мажнун мардлиги уни ром қилди, ундан аъло ишқ таълимини олди. Мажнуннинг изларини тавоф қилиб, бу мардлигига офаринлар айтди. Ўз дилдорининг садоқати, меҳру вафосидан боши осмонга етди.

Бундай меҳру муҳаббатнинг гувоҳи бўлиб ақлу хушини йўқотгудай бўлди. Ишқ дардида тоқати тоқ ошиқ йигит уйга кириб олган эди. У яширган жойидан чиқиб, ўзини севган ёрининг пойига ташлади. Маъшуқа ўз ошиғу нотавонини кўргани ҳамон машаққат билан фиғон чекишни бас қилди. Меҳрибонлик билан ошиғининг бошида парвона бўлиб, бошини кўтариб, кўнглини олди. Уларнинг муҳаббати йиллар давомида кундан кунга зиёда бўла бориб, шу тундаги каби васл давлати армон бўлиб келар эди. Ниҳоят, бир-бирларига муҳаббат изҳор этиб, бир-бирларининг дийдорларидан маст бўлдилар.

Шу кеча ошиғу маъшуқ учун нафс муродидан бўлак барчаси муяссар бўлди. Тонг отгунча гунгу лол, висол шаробидан сармаст бўлиб чиқдилар.

Тонг қуши нола қила бошлаганда, ошиқ ҳам хайрлашиб, ёр билан топишганидан хурсанд чиқиб кетди, маъшуқаси ҳам ғамдан озод бўлди.

Тонг келинининг юзи тўлишиб, оқара бошлаганда фалак машшотаси унинг юзига қуёш кўзгусини тутди. Тўй аҳли тонг саҳарда шодлик билан қиз ва куёв олдига келдилар. Уйда икков эмас, ёлғиз қиз бор эдию куёв йўқ эди. Мажнуннинг қариндош-уруғлари хижолатдан ғамга ботиб, ўлимга ҳам рози бўлди. Барча гапдан хабардор Навфал, нима дейишини ҳам билмай, тили лол эди. У Мажнуннинг қариндошларидан кўп узрлар сўради, сўзлари фақат узрдан иборат эди:

«Аллоҳнинг иродаси шу экан, такдирга ҳукмига эса чора топиб бўлмайди. Бу ишларда сиз ҳам, биз ҳам, ўғил ҳам, қиз ҳам гуноҳкор эмас. Буларнинг барчаси тақдир ҳунари, шукр қилинг, ортиқча ғам тортманг!»

Навфал кечирим сўраб уларни кузатгач, узашиб ётди. Кўнглида пинҳон бу дарду ҳасратдан хасталаниб, ётиб қолди.

Эй доно табиб, беморман, лекин касаллигим сабабини аниқлашингга ҳожат йўқ. Бу ниҳоний ғам зимдан жонимни олмоқда, ё уни даф эт, ё жонимни ундан омон сақлагин.

XXXI

Фалак золи найрангининг ўзгариб туриши Мажнунни Навфал қизи висолига еткурмай туриб айиргандек Лайлини ҳам Ибни Салом маломатидан саломат айириб, ҳижроннинг қаро тунда икки номурадни муродга еткургани ва бадансиз руҳни руҳсиз баданга киргани; руҳ билан бадан васли муяссар бўлгач, фироқ тигини суриб, ўша сув билан бу висол ўтини ўчиргани

Шоир қалами билан бу саҳифаларни безар экан, афсонани шундай ҳикоя қилди:

Ҳунари аксарият ҳийла ва алдов қисмат, Мажнунни майна қилиб, аксинча беҳаёлик билан уни уйланишга чоғланди.

Иттифоқо Ибни Салом ҳам уйланиш учун тўй тадоригини кўра бошлади. Барча керакли нарсаларни ҳозирлаб, Лайли қабиласига от солди. Улар ҳам меҳмонларга пешвоз чиқиб, Ибни Саломни уйга жойлаштирдилар. У билан келган одамларни ҳам эъозлаб, май базми ташкил қилдилар. Одатий зиёфатни, ҳаддан зиёд дабдабали қилдилар. Бир

неча кеча-кундуз базми жамшид бўлди, кун ҳам, тун ҳам майсиз ўтмади.

Никоҳ тузиш фурсати етди, тўй тантанаси яна авжга чиқди. Белгиланган пайтда қабила аҳли ҳам тўпланди. Бўлмағур, бемаъни сўзларни такрорловчи хатиб никоҳ аҳди билан куёвни боғлади. Никоҳ ўқиб бўлингач, Лайлининг хонасига йўл олишди. Минглаб жабру жафоларга йўл бериб, Лайлидай ойни аждаҳога топшироқчи бўлдилар.

Ибни Салом Лайлининг қўлини ушлагани ҳамон кутилмаган ҳодиса рўй берди. Ибни Салом хафақон касалига чалинганди. Кўп шароб ичса, шундай тўлганар эдики, ҳатто нафаси ҳам тутилиб қолар эди. Бир неча кун тўхтовсиз шаробхўрлик қилганидан, ўша касали яна қўзғади. У ҳушидан кетиб, ўлган кишилардек йиқилди.

Унинг ҳаёт шами ўчгандай, тўй азага айланди. Одамлар уни ўлган ҳисоблаб, тез бир уйга келтирдилар. Барча куёв бошига йиғилди, келин билан ҳеч кимнинг иши бўлмади.

Бечора келин ваҳима ичида қаноти синган товуздек мажолсиз эди. Қўнглидан юз хил шубҳалар кечар экан, минг хил ўйларга борди. Ўзини ўлдириш учун заҳарли пичоқ яшириб қўйганди. Агар душмандай Ибни Салом ўз мақсадига эришгудек бўлса, ўзини ўлдиришга қасд қилган эди. Мутлақо ёқтирмайдиган кишидан қутулиб, Мажнундай ёрига вафодор бўлиб оламдан ўтишни ўйлаган эди.

Бироқ фалак яна бир ўйин кўрсатди: Лайли ўзига уришни мўлжаллаган пичоқ ғанимидай бўлган Ибни Саломга санчилди.

Мунофиқ фалак бу кеча гаройиб ишларни содир қилди. Биринчидан, муҳаббат дарди бағрини ўртаётган Лайли билан Мажнунни, фалак денгизи мавж уриб турганда, ҳар иккаласини ҳам бош-

қа-бошқа одамлар билан бошини қовуштирмоқчи эди. Ҳар бирини бошқа билан жуфт қилди-ю, ҳар икки гавҳарни ҳам бутун сақлади. Иккинчидан, бу икки қайғули воқеа бир кечада бўлди. Лайли ҳам, Мажнун ҳам шу кечанинг ўзида бошқалар хасми бўлмасдан, улардан айрилишди.

Бу воқеалардан нигоҳини узмаган мунажжим уларни айнан бир вақтга тайин қилгандек эди. Лекин мунажжимлар бу борада ҳам ожизлик қилди, «мунажжимлар – ҳамиша ёлғон гапирадилар» деган нақл яна ўз исботини топди.

Алқисса, куёв Ибни Салом ҳолдан кетиб, заифлик танини поймол қилганда, ўша кеча барча одамлар ва аёллар, кампирлару қизлар бошига тўпланган эди.

Лайли бу балодан қутулиб, ғамгин кўнгли хурсанд бўлди. Зотан, унинг олдида биронта одам қолмаган, ҳамма куёв бошида эди. Хужра холи қолгач, кўнгли тўқ бўлди. Уй ёнидаги баланд қум тепага кўзи тушиб қолди. Уйдан чиқиб, қумлоқ бўйлаб кетди. Бир лаҳза тинмай, ором олмасдан, секин-секин қадам ташлар эди. Ҳар лаҳзада Худоба шукр қилиб, ихтиёрсиз кетиб борарди. Жуда узоқ йўл юрганидан, Ҳай қабиласи ҳам кўзига кўринмай кетди.

Мажнун ҳам биёбонда, Лайлига пешвоз шитоб билан келар эди. Бир-бирларига яқинлашгач, ҳар иккаласи ҳам изтиробга тушдилар. Лайли жонга ҳузур берувчи, ҳазин навосидан Мажнунни таниди. Мажнун эса унинг муаттар ҳидидан баҳра топганидан, кўнглида фироқ ва аламлари қолмаган эди. Тезлик билан бир-бирларига етишдилар. Бундай ҳузурбахш висолни ким кўрган, ҳайҳот?! Улар бир-бирларига талпиндилар, шу чоқ руҳ бадан ҳарамига кириб келгандек бўлди. Яъни мажруҳ

Мажнун баданига маъшуқаси руҳ бўлиб кирди. Муқаддас руҳ учиб келиб бадан хоки туроби билан пайваста бўлиб кетди.

Буларнинг шу ҳоли, икки гавҳар бир қутичага солингандек, икки қуёш бир бурждан чиққандек бўлди. Бир қадаҳга икки хил май қуйилди, бир ғунчадан икки гул очилди. Бир жисмга икки руҳ сингиб, бир кўзда икки қорачиқ порлади. Висол шавқи иккисини ҳам боқий айлаб, соқий ваҳдат қадаҳини тутди. Бу шароб бирини маст қилган бўлса, иккинчисини майпараст қилди. Йўқ-йўқ, балки иккаласи ҳам маст, ҳам майпараст бўлди. Бир-биридан шубҳасиз фарқ қилувчи икки ошиқ-маъшуқнинг исмлари икки хил бўлса ҳам кўринишлари бир жисм эди. Икки қадаҳдаги оби ҳаёт қўшилса, ким уни ажрата олади? Буниси қанд, у бири эса тоза сув эди, қанд сувни ўзига шимиб олди. Буниси сув эди, униси эса сувдан ҳосил бўлган кўпиклар бўлиб, бир оҳ билан унга етишди.

Қаҳри қаттиқ дунёнинг ҳам кўнгли ниҳоят юмшаб тун фитна кўзини уйқу билан ёпди. Жаҳон вафо билан тўлиб, бутун бахтсизликлар фалак уйини тарк этди. Дунёнинг омон-омонлиги билан маккор замона баланд девор ичида қолди. Икки севишганга толе ёр бўлиб, даврон мададкорлик қилганига ақл бовар қилмас эди.

Жаҳондаги барча махлуқотлар, шу пайтда ҳар иккаласининг васлини тилар эди. Ўргамчи ҳам шувовқа ўралиб, ришталари билан тумшуғини боғлаб олди. Кўршапалак ҳам қаноти билан оламга парда ёпди. Бўрининг қулоқлари юзига тушиб, кўзининг чироғи ёпилди. Укки эса ногоҳ садо чиқармаслик учун тумшуғини парлари ичига олди. Қўйчи итинни уйқу деви, ҳар бир жунига кириб олгандек бошиб олган эди. Бу анбаролуд қоронғи кеча макр

билан тулкининг уясига тутун солди. Ҳайвонот ва қушлар тинчланиб, газанда ва даррандалар уйқуга чўмди. Бундай висол зое кетмаслиги учун табиат ҳам мадад кўрсатарди. Не гард учар, не ел эсар эди, сувлар ҳам сассиз оқар, ҳеч қандай олов ёлқини кўринмас эди. Ҳаво мизожи ўт кўрасининг юзини тўсишга мойил эди. Совуқлик сипоҳи тушишга олов пардаси тўсқинлик қиларди.

Тўққиз фалак бир-бирининг юзини тўсгани сингари шу совуқлик фалак юзини пок сақлар эди. Ҳаракатсиз юлдузлар эса, бахтсизлик ёғдирувчи ниятларидан воз кечиб, саодат бағишловчи юлдузлар орасидан ўрин олди. Ойнинг қулчасида нур ҳам кўринмас, ер уни қуёш қўмачдонига қўмган эди. Аторуд тонг отгунча ҳеч кўзини юммасдан, «кўз тегмасин»¹ оятини ёзар эди. Зухра юлдузи ашула айтмас, чанг чалмас, парда ичига яширинган эди. Қуёш шами ер тагига ботиб, кеча хилвати ўз қора шамини намоён қилганди. Баҳром юлдузи ғазаб билан найза ўқталиб, кимки ёмон кўз билан қараса, кўр қилмоқчи бўлиб турар эди. Биржис² эса шу икки дилбар ёрга висол завқини тилаб, қўл очиб дуо қилар эди. Зухал юлдузи бахтсизлик ёғдиришдан номус қилиб, тунни ўз юзидан яна ҳам қора тус берар эди. Тун ҳам қўлларини қорага булғаб, саҳар йўлини тўсар эди. Тонг шабадасини қанотланмас ва тун қулларини ҳам совитмас эди. Чин тонг нафас олишга ҳам ҳавас қилмас, ёлғон тонгга эса бу кечадан ўрин ҳам йўқ эди. Фалак гардишини тун дудлари тутиб, тонгнинг дамини қайтарган эди.

¹ Аслиятда «ин якод» – яқин бўлса; «ва ин якодуллазина кафару лаюзлиқунака биабсорихим» ояти шарифага ишора – куфрони неъмат қилганлар кўзлари билан сени еб қўяй дейдилар.

² Б и р ж и с – Юпитер сайёраси.

Одамларнинг ақл чароғида ёруғ ҳам йўқ, бутун махлуқот чуқур уйқуда эди. Улар иккиси бахти бедор кишилардай, бир-бирларининг дийдоридан маст эди. Фалакнинг йиллар бўйи давом этган қаршилиги бир кечада йўқ бўлган эди.

Сарв дарахтига чирмашган печак гулдек, бу икки тан ва жон бир-бирларига чирмашдилар. Гоҳ Мажнун Лайлининг оёғини ўпар, гоҳ Лайли унинг иягини силарди. Гоҳ Мажнун қўлларини ҳалқа қилиб, Лайлининг танига сочи каби ўрарди. Гоҳ Лайли Мажнун қўлини силар, гоҳ юзини, гоҳ кўзини суртар эди. Гоҳ Мажнун қулочини очиб, ёрининг сочини қўлига чирмар эди. Бинобарин, хазинага ҳавасманд унга илон тармашиб қолса, таажжуб эмас!

Лайли гоҳ дардини изҳор қилар экан, Мажнуннинг патила сочларидан гард артар эди. Яъни, бу қора ғамнинг ғубору чанги мен учун хушбўй тотор атридан ҳам муаттар, дер эди. Мажнун ўзини Лайли фаҳмлаб, нозу ишвалар қиларди. Лайли ҳам ўзини Мажнун ҳисоблаб, ёр билан ҳамнафас бўлганига шукр қилар эди. Мажнун Лайли бўлиб, Лайли Мажнун бўлди-ю, натижада иккиликдан асар ҳам қолмади.

Улар висол кечасида кўп ишларни бошдан кечирган бўлсалар ҳам пок эдилар. Ишқ аҳли булардек пок бўларкан, уларга абадий васл муяссар бўлса, ажаб эмас. Зотан, нафсу ҳирс мақсадида шайдо бўлганлар учун ошиқлик ҳаромдир.

Бир-бирига кўнгил қўйган шу ошиқ-маъшуқлар, висол шаробидан баҳраманд бўлди. Бироқ осмоннинг пайванди узилиб, яна жабру жафолар бошланди. Ёлғон ишваларга толиб бўлиб, ёлғон тонг ҳам ота бошлади. Лайлининг ҳам шодлиги барҳам топиб, тонг шами каби кўз ёшларини тўкди. Ҳар иккаласи ҳам меҳрсиз фалакнинг ўз қуёшига юз кўрсатажагини билдилар.

Навниҳол сарвдай Лайли юз узр-эътиромлар билан ўрнидан қалқиб, шаҳло кўзларидан алвон кўз ёшлари тўкди. Ўша оқшомда бошига тушган бахтсизлик ва кулфатларни бирма-бир баён қилди:

«Сен билан бирга бу ерда туриш қанчалар завқли бўлса ҳам, лекин қайтганим маъқул».

Икки ёр ўша кеча бошдан ўтказган воқеаларни айтди. Бир-бирларининг оёқларини ўпиб, айрилиқ доғларини тозаладилар. Фамли туннинг бутун дардлари девонага қолди; Лайли ҳам кечалари дайдиб юрувчи ой каби ўз минорасига чиқди. Айрилиқ тонгининг банд-тузоғи очилмаса, висол шоми – бебаҳо давлат. Ошиғу маъшуклар юзлаб йиллар шундай шомни орзу қилсалар ҳам, безавол каби туюлса ҳам тонг отгач, бир лаҳзалик экани маълум бўлади.

XXXII

Фироқ тоши кўксига урилавериб, Мажнуннинг Нажд тоғини оромгоҳ қилгани; кўзидан тўккан бағир қонидан ўша тоғда лоззор очилгани; мушк бўйли оҳуси ёди билан сўзга кириб, мушк сочувчи насим билан наво кўргизгани

Юраги дарду ҳасратлар билан тўла афсона куйловчи бу дардли афсонани давом эттирди:

Ўша кечаси икки севишган ёр бир-бирларининг висолига етгандан сўнг, бири даштда қолди, бири ўз қабиласига кетди. Ойнинг чодир, яъни Лайлининг уйи бўшаб қолган эди, ой ўз чодирига қайтиб борди. Лайлининг бу ишидан ҳеч ким хабар топмади, унинг вас-лидан ким баҳра олганлигини ҳеч ким билмади. Ибни Саломнинг омадсиз одамлари Лайлининг ўз муродига етганидан ғафлатда қолдилар. Тонг куёвдек безаниб, жилва қилди. Тонг

нафасини гулсафсар сариқ ранги билан бўғиб қўйди. Хафақон касалига чалинган кўёв кўз очиб, одамларига кажава келтиришни буюрди ва ўз саройига жўнади. Касали тузалгач, яна тўй ҳаракатини бошлайдиган бўлди.

Лайли уйига келиб, кўнгли таскин топгач, яна ҳижрон ғамга ботди. Ёр васлидан бир бора сармаст бўлган қалби орзиқиб сира ҳам тинчлик бермас эди. Ҳижрон дарди қанчалар қаттиқ бўлса, болдай ёр висоли ҳам шунчалар аччиқ эди.

Висол давлати насиб этган Мажнун ҳам васла лаззатини ҳис этмади. У ҳамон ғам ўтида хас каби ёнар, васлинг номинигина эшитарди, холос. Лекин ёр висоли билан юз бор оби ҳаёт ичгандек жони тоза бўлди. Бироқ қисмат бу ҳаётбахш обни тўкиб, яна заҳар тўла жомни тутди. Ҳижрон азоби шу даражага етдики, аввалгидан ҳам оғир ҳолга тушди. Кўнглига юзларча балолар ваҳима солгач, яна Нажд тоғига жўнади. Нажд чўққиси ер юзининг иккинчи осмони ҳисобланади. Бу тоғнинг учи фалакнинг қулоғини тешиб, қоплондан ойнинг қасдини олган. Нажд тоғининг қоплони осмон Асадининг аҳволини танг қиларди, эчкиси эса осмоннинг Жадди билан баравар югурар эди. Бу тоғ бағрида ўсимликлар ўсмаган, яъни яланг бўлиб, на гуллар, на ўт-ўланлардан асар бор эди. Чўққилари ойнинг қалқонига тифдек тегар, балки қуёшнинг юзига ҳам етар эди. Қирраси-даги тош парчалари, худди қиличнинг дастасидаги тошлардек эди. Ошиқ кўнглидаги қайғу тоғидек, бу тоғ ҳам ялакат тошлардан иборат эди. Ошиққа жабр қилиш учун, тоғнинг бутун бағри ва этаклари тош билан лиқ тўлганди. Ҳар бир тикани ҳажр ниши каби ўткир, ҳар бир тош парчаси эса, фироқ сингари ғам-ғуссалар кони эди.

Мажнун шу тоғ тепасини макон қилган, майда тошларни тозалар, хас-хашакларни супурар эди. Тоғнинг устидан барча қабилалар якқол кўриниб турар эди. Мажнун Лайлининг уйидан кўзини узмасди. Ҳай қабиласига термилиб ўз ғамига чора топмоқчи бўлар, ўша қабила уйларида чикқан тутунни кўзига сурма қилар эди. Қабиланинг тоғ каби осмонга юксалган чангу ғуборлари Мажнуннинг кўзига тўтиё эди. Дам-бадам оҳ тортиб, яна ўша тарафга юрди. Кўкка кўтаришган оловга ўхшаб, Мажнун ҳам аланга каби тоғ устига чикди. Ўша қабилага кўз тикиб, ўзича сўзлай бошлади. Уни ваҳший ҳайвонлар давра қилиб ўраб олдилар, буларнинг ҳушлари жойида-ю, бу беҳуш шайдо эди. Атрофига қушлар жам бўлди, улар парвона, Мажнун эса бамисоли шам эди. Унинг машғулооти шундан иборат бўлиб, ҳайвон ва қушлар билан куни ўтар эди.

Ваҳший ҳайвонлар унинг ҳамсуҳбати бўлиб, бир жайрон дўсти эди. Жайроннинг бўйни нозик, кўзлари шўх, танаси таранг, оёқлари енгил, чопагон эди. Бу жайроннинг қиёфаси лутфу марҳамат қалами билан чизилган, жони эса нофамушкнинг ҳушбўй ҳидидан эди. Жайрон бу Лайлининг ишқи девона қилган Мажнуннинг қадрдон ошнаси, суянганда – суянчиғи. Мажнун меҳр билан жайроннинг бўйнини қучоқлар ва юзини юзига суртар эди. Жайрон эса қулоғи билан Мажнуннинг кўз ёшларини артар, туёқлари билан баданини қашир эди.

Мажнун унинг васфини куйлаб, қулоғига афсоналар айтар эди:

«Эй, ошиқларга ошна ва бошдан оёғигача дўстлик меҳри тўлган. Силлиқ танингга гўё шойи кийим кийибсан, тагингда эса шойи ўринда қоқим – майин юннинг бор. Елканг ва сағринг тоза, пешона ва бетларинг чиройли. Емагинг лола бўлга-

нидан, оғзингда лоланинг бир барги тил бўлиб қолган. Тишларинг лолага инган шабнамдир, шабнам демайин, балки ипга тизилган дурдоналардир. Лола барги билан озиқланганинг учун дудоғинг дур устидаги ёқутга айланган. Икки кўзингнинг қоралиги позаҳр¹ билан қаро орасида алоҳида ранг касб этган. Кўзингнинг ҳар очилиб юмилиши –бу позаҳр, одамларга болу асалдан баҳра етказди. Ё аччиқланиб одам ўлдиришга қасд қилдингмики, позаҳр кўзингни заҳарга тўлдирибди? У –позаҳрмас, балки жон билан кўнгил орасидаги қора балодир. Жоду кўзинг Лайлининг кўзлари каби шўхдир, сурмасиз бўлса ҳам, доим сурмарангдир. Нозик оёқларинг йўнилган ва учи кесилган қаламдай. Билсам, туёғинг туёқ эмас, қалам учига юққан сиёҳ экан. Бўғим-бўғим қамиш қаламдек, нозик суякларинг ҳам бир-бири билан пайваста. Таажжубки, гўё хат ёзиш учун бўғинлик қалам очибсан. Шу қаламинг билан юриб, Лайли саройига бориб жойлашгин. У баҳор тароватидан баҳраманд бўлиш учун чиқиб, сен тарафга қараб юрса, четроқ жойда давра олиб, узоқдан югуриб, бошида парвона бўлгин. Унинг атрофида чопиб айланганда ҳар ўн қадамда тупроққа юз қўйгин. Мен учун Лайли сайрининг йўли ва йўлининг губори бўлгин. Ҳам юзимни юзингга, ҳам кўзимни кўзингга суртайин. У хиром этган томонга сен ҳам равон бўл, лола ва гуллар орасига беркингин. У келгач, оёғига юзингни ва хоки пойига икки кўзингни суртгин. Бўзлаганча унинг ишқи билан тортаётган дарду ҳасратларимни ошкор этгин, ҳўнграб ғариблигимни ва мунгимни айтгин».

Мажнун кийикка ёлворар экан, қушларга ҳам ўзгача ҳасрат қиларди. Қушларнинг ҳар бирига

¹ П о з а ҳ р – заҳар муҳра, заҳарни қайтарадиган малҳам.

дам-бадам қуш тили билан ёлвориб, ғуссали қис-сасини айтар эди. Жои саҳи-фасига нома ёзаркан, ҳар дамда ҳушидан кетар эди. Бу номани жоннинг иплари билан уларнинг қанотига маҳкам боғлар-ди. Гоҳ ҳаводаги қушлар билан, гоҳ тонг шабадаси билан Лайли хабар йўллар эди. Кўнгли Лайлининг висолига талпинар, васлининг шароби билан сар-маст бўлар, лекин буларнинг барчаси хаёлида эди. Мажнун Лайли билан топишган вақтларинн эслаб, шод бўларди.

Ошиқ юз йил ҳижрон дардидан азоб чекиб, бир лаҳза ёр висолига етишса, сўнг айрилиқ устига ай-рилиқ келса ҳам ғамга ботмайди. Во дарифки, ло-ақал шундай оний висол ҳам менга насиб этмади!

XXXIII

Мажнуннинг ота-онаси унинг қаттол фироқидан ҳалок бўлиб, у бу ҳолни туш кўргани; қабристонга елдек етиб, ота гўри бошида етимлик дарди би-лан, она қабри тошида асирлик мунги билан фигон тортгани

Бу ғам базмида кўнгли дардлар билан тўлган одам дардли тароналарни шундай куйлайди:

Бағри қон, яъни ғарибдан ҳам ғариб, хастахол Мажнуннинг Навфал уйидан чиқиб, даштга йўл олганини эрталаб ота-онаси билгач, элдан уялиб ҳаёти барбод бўлди. Одамлар орасида шармисор бўлганидан ва алам билан куйганидан ҳар икки-си уйига қайтгач, отасининг иситмаси кўтарилиди, аъзойи бадани хасталикдан терга ботди. Дарди зўрайиб ётиб қолди, терга ботганча, совуқ оҳлар тортди. Унинг касалини тузатиш учун кўплаб чо-ралар кўрсалар ҳам сиҳат топмади. Ҳакимлар бар-

ча маҳоратини ишга солса ҳам ҳарорати пасаймади. Кофурни¹ даво мақсадида шарбат каби ичган сари, баданидаги ҳарорат бадтар кўтарилар эди. Вақти келиб, ҳаёт дарахти баргсиз қолса, ундай кишига фақат ўлим шарбатини ичишга мажбур бўлади. Агар табиб касалга тухмиёна² берса, даво бўлиш ўрнига унинг доналаридан заҳарли гиёҳлар унади. Табибнинг таранжабин³ малҳами ҳам аксинча касалнинг ичини қабзият қилади, исканжабин⁴ эса сафрони бадтар кўпайтирар эди. Даволаш мақсадида қилинган барча тумор, жодулару дуохонликлар беморнинг азобини яна ҳам оширишга сабаб бўлар, қўрқинчли қўрқинчли касаллик азобларини тўхтатиш иложи топилмас эди. Самодан «Омонатни бер!» деган нидо келгач, жон омонатини топширди. Макони сидра⁵ бўлган руҳ қуши ўз манзилига учди. Бутун қабила азадор бўлиб қолди, дарду ҳасрат билан оҳу воҳ қила бошлади.

Бу қайғулар гирдобидида қолган шўрпешона кампирнинг ҳам аҳволи оғирлашди. Бир томондан ўғилининг ғамидан қийналиб, иккинчи томондан чолининг дарду ранжларини тортиб, оқибатда юрак-бағрини пора-пора қилди, ҳаётдан умиди қолмади. Қордай оқарган сочини юла-юла еларга учирди, вужуди ҳам бир тола сочдек заиф бўлиб қолди. Жафокаш қисмат уни ҳам марҳум жуфтига қўшди. Ўғлини кўра олмай фироқида кетган бўлса ҳам, лекин чолига етишди. Қабила одамлари қора мотам либосларини кийиб, бечора кампирга ҳам аза тутди.

¹ К о ф у р – гоятда оқ ва хушбўй модда.

² Т у х м и ё н а – доривор ўсимлик уруғи, хабдори.

³ Т а р а н ж а б и н – ични юмшатадиган малҳам.

⁴ И с к а н ж а б и н – сафрога қарши дори.

⁵ С и д р а – афсонавий дарахт. Қуръони Каримда тилга олинган.

Ўша ердаги қабристонга Ҳай қабиласининг одамлари дафн этиларди. Абадий уйқуга кетган чолу кампир ҳам ўша ерда ёнма-ён дафн этилди. Фалакнинг бу қилмишларидан Нажд тоғидаги Мажнун хабарсиз эди.

Кунлардан бирида унинг қайғу-ҳасратлари ошиб, бир нафас уйқуга кўз юмди. Кўзлари уйқу оғушида роҳатланар экан, ғалати туш кўрди:

Икки каптар бир уйда бола очган, палапон каптарнинг қанотлари ўсгач, замона турли балоларга гирифтор қилди. Оқибатда паришонхотир ва бир муддат ҳавойи бўлиб қолди. Ота-онасини бутунлай тарк этиб, саҳродаги жониворларга қўшилди. Ота-онаси, яъни нар ва мода каптарлар уни олиб келиш учун парвоз этдилар; уни топсалар ҳам, каптар бола рўйхушлик бермади, ўз уйига қайтмади. Улар иккови ноумид қайтар экан, шафқатсиз балога йўлиқди: икки бургут чанг солиб, икки каптарнинг ҳам ҳаётига зомин бўлди.

Бу ваҳимали тушнм кўрган Мажнун чўчиб уй-фонди ва қонли ёшлар тўкди. Тушни таъбирлар экан, буни ўз қисматига ўхшатди. Зотан, ота-онаси вафот этгани, ҳаётининг қуёши қорайганини англади. Тоғдан шитоб пастга югурди, селдек кўз ёшлар тўкди. Қабила қабристонига оҳу зорлар билан йиғлаб борди. Қабрлар оралаб юрганда, икки қабрга кўзи тушди: янги бу қабрлар дарду ҳасрат лойлари билан сувалган эди. Қабрлар устини кулфат чанглари босган, атрофида заҳмат тиканлари ўсганди. Кулфат тиканларидан қондай қизил гуллар, машаққат райҳонлари ва дард гуллари очилган. Қабрда очилган лолада эса ҳасрат, фи-роқ қонлари ва ғам доғлари кўринар эди. Тошлари шодлик пиёласини синдириб, чанглари хуррамлик чироғини ўчирганди. Ғам шамоли икки шамни

йиқитиб, ўчирганга ўхшайди. Бу қабрда ётганлар худди шам орасидаги пиликдек дарду ҳасрат билан синган. Буларни ўчган икки шам дема, ошиқ калимасидаги алифлардир¹.

Жон ва кўнгилларининг кучу қуввати ва малҳами бўлган Мажнун, уларнинг танини шундай топтаган эди. У ота-онасининг қабрини кўргач, уқубатлар тўла вужудига чақин теккандек бўлди. Бошига ҳовучлаб тупроқлар сочганидан, гўё кўҳна гардун бошига йиқилгандек бўлди. Изтиробда қолган танасини тошлар билан уриб, бадани банд-бандидан айириб юборгандек бўлди. Оҳу воҳларининг тутунлари билан дунёнинг хонумонини қорайтириб юборди.

Мажнун отасининг қабрига бош урди, тошларга бошини уравериб, қонга ботирди. Аламли фиғонлар тортиб, барча дарду ҳасратларини тўкиб солди:

«Эй, саҳро аҳлининг азизи! Ҳимматининг камони юксак осмонгача етган! Саҳрогина эмас, Маккадан то Шомгача бутун дашт одамлари нозу неъматлар тўла дастурхонингдан баҳраманд эди. Арабларнинг азиз кишилари ҳам бир офиз гапининг икки қилмас эдилар, сен барча бахтсизликларга мен сабабли дучор бўлдинг. Кўнглинг ҳам ғамим билан ношод бўлди, умринг ҳам қилмишларим сабабли барбод бўлди. Роҳат топаман деб мени Худодан сўраб олган эдинг, афсуски, айнан мен туфайли ёруғ чироғинг ўчди. Фарзанд тилаб деб кўплаб пуллар садақа қилдинг, лекин мен таваллуд топгач, аламдан бошқа нарсасиз топмадинг. Гавҳар билан бошингни зийнатламоқчи бўлдинг, бироқ гавҳар бошингга тош бўлиб тегди. Яраларингга

¹ Бу ерда «ошиқ» сўзининг араб ҳарфлари билан ёзилишига, «ошиқ» сўзи таркибидаги арабча алиф ҳарфига ишора қилинмоқда.

даво истаб қўйган малҳаминг, уни бадтар куйдирди. Пичоқдек ўткир тиф тиладинг, лекин бу пичоқ билан баданларинг тилим-тилим бўлди. Хонадонингни равшан қилиш учун шам тиладинг, бироқ бу шамдан бутун хонумонинг куйиб кетди. Яъни, мендек мубтало ва икки юзи қорага дучор бўлдинг. Бу юзи қора сенинг ором ва қароринг кушандаси бўлди. Бошингга қора кунлар тушди. Эвоҳ, бу ғамларга қандай чидайман, қайси тил билан тавба қилайин?! Чунки тириклигингда панду насихатларингга амал қилмадим, энди руҳингни қандай рози этайин?! Ногоҳ мендан шундай тўйиб, дарду ғамлар тоғини устимга қўйдинг-да, суякларимни бирма-бир синдариб, танимни тириклай кўмдинг. Ҳар қанча бадбахт ва толесиз бўлсам ҳам, карам билан гуноҳимни кечиргин, илоҳим, руҳинг мендан рози бўлсин», деб бош ва танини тошга уриб, киприклари билан ерларни супурди.

Онасининг қабрига термилиб фарёд-фигонлари оламга сиғмай кетди. Ёқаси қолиб кўксини чок қилиб, юрагига шафқатсиз тифлар урди. Кўз ёшининг селидан атрофи денгизга айланиб, қабрлар эса балиқлар каби кўринди. Оҳининг шиддатидан қум устидаги тани қовурилган балиққа айланди. Тани қизиган қумда бағри чок буғдой донасига ўхшаб қолди. Тани дард билан тўлган, балки жисми чок бўлган ҳолда, баҳор булутидек ўкириб, сел каби юзига шапалоқлар урди. Юз дард билан йиғлаб, онасига марсия ўқиди:

«Эй, жонимнинг қибласи, қибламнинг нури! Қора сочларинг мен берган азоблар сабабли оқарди. Жонимнинг севинчи, кўзимнинг чироғи, кўнглим хушнудлиги, хотирамга роҳат бергучи, онажон! Сен муқаддас Каъбам эдинг, мен ғофил эса бутхона талаб қилдим, сенинг хоки пойингни Каъбадай ҳеч зиёрат қилмадим. Аксинча, ҳамиша юрагингга изти-

робларга солиб, ўз Каъбамни хароб этдим. Каъбамни хароб қилиб, Аллоҳга нима деб жавоб бераман? Бағритош фалак бағрингдаги садафга инжу ўрнига тош солибди. Туғилган чоғимдаёқ ўлсам бўлмасми-ди, кошки туғилмаганлар қаторида бўлсам. Мен толесиз, қора кунлар чоғига гирифтор, туғилганимда тирик қолиб, бошингга битган бало бўлдим. Сен менга бор меҳрингни бердинг, қўлларинг толганига ҳам парво қилмай бешигимни тебратдинг. Ҳар кун мени деб қайғурдинг, тунларда уйқу нималигини билмадинг. Зотан, узун тунларда тинмасдан зор-зор йиғлаб, уйқунгни қочирган эдим. Кеча-кундуз азобимни тортганча тинчингни йўқотиб, емоқ-ичмоқни ҳам унутди. Бир бурда еган нонингни ҳам аслида менга сут бўлсин, дер эдинг. Мендан уминг катта эди, бироқ шафқатсиз қисмат сенга ўчакишиб, тоғдай азоблар билан қаддингни букди, ажинлар тушириб, юзингни тарам-тарам қилди. Бошинг ёстиққа етиб, суянчиқ керак бўлганда мен ҳам таъзим билан қошингда турсам, осмондек бошингдан ўргилсам, қўлдек ўғиллигингни, ўғил бўлиб қўллигингни қилсам! Шафқатсиз тақдирнинг турли тузоқларига тушганингда, мен ўксиган кўнглингни хурсанд қила олсам эди!

Афсуски, ҳаммаси шундай бўлди, сен кучдан қолдинг, мен эса улғайдим. Хаста жонинг борган сари қартайди, мен ўсиб вояга етдим. Лекин мендай бахти қора, лаънати, бир нафас ҳам қошингда ҳозир бўлиб, сидқидилдан хизматингни қилолмадим. Шафқат билан қўлингни ҳам тутмадим, кўзим билан йўлларингни супурмадим. Азоблар тортганингда дардингга дармон бўла олмай ва айтганларингни ҳам жон билан бажа-ролмай, хизматингни кам қилганим етмагандай кўплаб ношукрликлар қилдим. Туну кун сендан йироқда, ҳолингдан хабар олмасдан бағритошлик қилдим.

Ўзимни телбалардай тутиб, кўнглингни ололмадим. Дардингга малҳам бўлиш армон бўлиб қолди, во дарифки, мендан сенга ҳар лаҳзада турли-туман балолар етди, аламларимни касрига жондан айрилдинг. Гўё менинг беҳисоб ранжу ҳасратларимни тортиб, ғам ва дард билан жаҳондан бош олиб кетдинг. Мен даштма-дашт, беҳуда ноалалар тортиб, оёқ яланг мажнундай сарсону саргардон бўлдим. Худодан ёлвориб сўрайман, руҳингнинг жилвагоҳи жаннат боғлари, мангу маконинг ҳам жаннат боғлари бўлсин. Жаннат боғларида ҳам мендан розию мамнун эмаслигингни билсам, мен учун бундан ортиқ кулфат бўлмайди. Бечораман, бошқа нима ҳам қила олардим, дардимга қандай чора ҳам топардим».

Мажнун шундай ғарибона нолаю фиғонлар билан аза тутиб йиғлади. Ошиқ шундай сўзлар билан шикастланган бошларини ерларга урди. Яна кучсизланиб, охири ҳушсиз йиқилди. Шу даражада ўзидан кетдики, гўё жони узилиб, у дунёга, ота-онасига етишгандек эди.

Эй дўст, бир лаҳза бошимга келиб, мен мотамзада ҳолига бир бора боқиб, раҳм этгин! Бу кимсасиз фақирнинг ҳажр доғлари ичида етиминг ва асиринг бўлиб қолдим.

XXXIV

Мажнуннинг ёр ҳажри ўтида куйган танига ота-она ҳасрати яна икки ўлдирувчи доғ қўйганидан машаққати қаттиқлашганини Лайли эшитиб, у куйгани куйдирган ўтлар тобидан иситиб, дудидан ўзининг ҳаёт рўзгори қаро бўлгани

Достоннавис янги саҳифа очди, калом гавҳарларини беармон сочди. Мажнуннинг қаноти қайрил-

ди, ота-онасидан айрилди. Лайли фироғи камлик қилгандай, ота-онасининг доғи ҳам бағрини ўртади. Унга ҳижрон дарди заҳар тутар, ота-онадан жудолик ўпқондай буткул ютар эди. Ёр фурқати бошига юзлаб тош отар, жудолик эса ҳар икки пойдан ортарди. У дардларига малҳам ҳамдard тилаганча, қабристон ичида қулади. Ота-она қабри узра тўлғанар экан, Мажнун учун хилхона ғариб макон бўлди. Ҳар куни фиғону нола қилар, дарду аламларини ҳавола қиларди. Ҳатто бор оламни буткул унутиб, ўлмаган жонига аза тутарди. Жудолик бағрида гўё икки доғ бўлдию, ёр ҳижрон икки ўт устига ёғ қуя бошлади. Жудолик бор жаҳонини ўртаса, ҳижрон дарди жонини оларди. Кўнглида юз дарду бало йиғилди ва ниҳоят Мажнундай мубтало йиқилди. Хаста танида дарду алам ғолиб бўлар экан, қабристонда қолиб ерга бош қўйди. Мажнундай девона ер билан пайваста ётар экан, йиртқичлар бошида парвона бўлди.

Достонавис тинмай ривоят сўзлаб, барчани ром қиларди:

Мажнун васли билан Лайли шод бўлиб, юраги висол завқи билан тўлди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмасдан, яна ҳижрон дарди тантана қилди. Висол дардига бир бора малҳам қўйгани ҳолда Лайлини дафъатан пичоқсиз сўйди. Ҳижрон дарди унинг жонини олиб, жаннат гулини гўё дўзахга солди. Лайлининг бағрини неча бир азоб ўртар, бу азобларга неча изтироб пайваста эди.

Мажнуннинг бошига тушган мотам унинг ҳам бағрини беомон ўртар эди. Унинг дарду ғами фузундан-фузун, поёнсиз йўл каби узундан-уzun бўлди. Лайли ўзини айбдор дея билар, хижолатдан кўзини оча олмас эди. Бечора Мажнуннинг бағри чок бўлди, чунки ота-онаси ҳам ҳалок бўлди. Лай-

ли бунинг учун ўзини сабабчи ҳисоблар, барчаси мен туфайли рўй берди деб ўртанарди. Бу ҳасрат Лайлининг юрагини тилиб, бағрини куйдириб қора кул қилди. Дарду ҳасратлари ўн чандон ортганча, бағрини чок қилиб, фиғонлар тортди:

«Эй, бешафқат фалак, дастингдан минг дод, бор-будимни нима чун барбод қилдинг?! Токай жонимга ситам қилиб, токай насибамни юзлаб дарду ғам қиларсан? Мен каби бир гулга токай минг зарбалар бериб, токай бошимда қузғундай қанотингни керарсан? Токай бир гулнинг қасдида қилич қайраб, оёқ остида хор қиласан? Ҳеч кимга зиёним тегмаса ҳам нима учун обу ошимни тахир қиласан? Токайгача фиғону оҳимни зиёд қилиб, мендай бир сарвнинг шохларини қайирасан? Токайгача бағримни бешафқат тилиб, табакай куйдириб кул ҳам қиласан? Мусичадай беозор бўлса ҳам табакай сен унга озор берасан? Токайгача қаҳрингни фош қилиб, бир гавҳарга токай тош урасан? Кўнглини шафқатсизларча вайрон қилиб, юзлаб зарбалар билан толқон қиласан. У ахир Аторуд сингари ёвқур эмас, эй фалак, сен унинг бир қошиқ қонидан кеч! Бир оҳу боласини кўрганинг ҳамон, сен унинг бошига беомон етдинг. Дардига чора топиш ўрнига, бағрини садпора қилдинг. Ахир у жуда ҳам кучли шеру арслон эмас, шўрпешона оҳу боласи-ку!

Эй бешафқат қисмат, минглаб дашту овуллари тинмасдан кезасан, минглаб қирғовулар овлайсан. Барчасининг ҳолини хароб қилиб, аланга устида кабоб қиласан. Панжаси қон қирғий бўлма-са ҳам бечора қирғовул бағрини вайрон қиласан. Бинобарин, мени ҳам хастаю бенаво қилдинг, юз дарду балога мубтало қилдинг. Во дариғки, ҳатто ўлдириб ҳам бас қилмайсан, хас каби ўтга ташлайсан. Қисматга қарши гарчи ҳеч сўз демасам ҳам,

шуни айтаманки, мен бир маккора эмас, балки Лайлиман, Лайли!

Эй, бешафқат, илоҳим, куйиб кул бўлгин, сен ҳам дарду армон билан тул бўлгин! Барча умидларимни сароб қилдинг, ҳолимни то абад хароб қилдинг! Токай буғдой каби қанча қовуриламан, токай сомон каби совуриламан? Ахир жумла жаҳоним ҳам бузилди, жонимнинг риштаси ҳам узилди! Оху фиғонларим жисмим губорини учирди, шунда ҳам гуноҳимларим аримадими?! Бағримни заҳарли обинг қон қилди, эй фалак, шунда ҳам азобларинг тутамайдими?!

Мажнуннинг барча дардлари ҳам жонимда, ҳаттоки қонимда бешафқат жўш урмоқда. Бечоранинг ота-онаси дафъатан ўлди, гўё ўзимнинг ота-онам ўлгандай бўлди. Мажнун зор қақшаб сарсонун саргардон бўлса, менинг дардларим ҳам минг бора зиёда. У «Отам!» деб, «Онам!» деб нола қилар экан, барча дарду ғамлари менга ҳавола бўлмоқда. Зотан, мен ҳам айрилиқ дардига йўлиққанман, дарду ҳасратлар билан беҳад тўлиққанман. Шундай экан, ажаб эмаски, ҳаётим саройини бузиб, бутунлай ҳаётдан умидимни узай!»

Лайлининг оху фарёдини ўти ҳаддидан ошиб, жисмига ҳарорат туташди. Юлдузу ойи олов ичида қолиб, чиройи офтобдай сарғайди. Бечора Лайлини тер босиб, иситмаси ошиб тўлғана бошлади. Хасталик азобидан кўзи сузилар, икки юзи олов бўлиб ёнарди. Унинг аҳволидан онаси ҳамиша огоҳ бўлиб турар, қизини гоҳ худ, гоҳ беҳуд кўрарди. Лайлининг хасталаб қолгани унинг кўнглига ҳам изтироб солди, юрак-бағри кабоб бўлди. Кўзига кенг жаҳон қафасдай торайиб, дарҳол Лайлининг отасини хабардор қилди. Бечора ота қизининг бошида парвона бўлганча, дардига чора ахтара бошлади. Барча дўсту ёру ҳабиблар ҳасратга ботди, умид билан

табиб бошлаб келишди. Лайлининг бошида барча парвона бўлар, бироқ кўрилган чоралар наф бермас, унинг иссиғи тобора ошарди. Яхши ният билан қилинган дуолар ҳам наф бермас, аксинча Лайлининг касали кучайиб борарди. Табиблар сира ҳам тиним билмас, бироқ Лайлининг иситмаси тушмас эди. Зотан, кимнинг куни битган бўлса, уни ҳеч бир даво олиб қола олмайди. Ҳатто тоғнинг тоза асали ҳам фойда бермайди, хуллас, Лайлининг касали кундан-кун зўрайди. Унга бош оғриғи азоб берар экан, кимдир дафъатан хитоб қилди:

«Мотамзада Мажнуннинг аҳволи ҳам оғир, унинг ҳам заволи етган кўринади. Қабристон бағрида хору зор ётганча, у сенинг йўлингга интизор. Гоҳида ўзига келса, гоҳида йўқ ўзидан кетмоқда, мурда каби кўзида сира ҳам нур йўқ. Сенинг ҳижронинг дарди унинг қонини ичиб, ҳаттоки юз бора жонини ҳам олмоқда. Гоҳи онам деб, гоҳида отам деб йиғлаётир, бир томонда мотам дарди бўлса, бир томонда сенинг ҳижрон дарди уни азоблаётир. Билмадим, унинг уволи кимни тутади, лекин Мажнуннинг аҳволи харобдан ҳам хароб».

Лайли барча сирдан огоҳ бўлдию, қилар иши фақат оху воҳ бўлди. Ҳатто нафас олишга ҳам ҳоли келмасди, охир-оқибат хаста боши болишга қаттиқ ботди, жон таслим қилишини англади.

Эй табиб, ортиқ парҳездан сўз очмагин, зотан, бедаво дардим тобора кучаймоқда. Сен тутган шарбат ҳам ичимни куйдирмоқда, яхшиси шарбат суви билан дардимга дармон бўлгин!

XXXV

Куз шамоли бог зеболари ҳаёти шамини ўчирганда, Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал аёзининг совуқ шамоли кўкка совириб, Мажнуннинг руҳи

*булбули бадан қафасини атиргул узра ташлаб, яра-
ланган гул барги сўлгунча учиб кетгани*

Хазон фаслининг совуқ шамоллари эса бошлаб, боғу бўстонларни заъфарон қилди. Гўё сариқ касалига чалингандай япроқлар бирма-бир сарғая бошлади. Дарахтлар шоҳидаги япроқлар сарғайиб сўлиб тўкилар экан, ерда бемордай ётарди. Баргларнинг банди паст, гўё чўзилган оёқларга ўхшарди. Меҳржон шамоли¹ келгач, барглар ўз жонларига умидсиз қарай бошлаганди. Дарахтлар ҳам куз шамолида тебрана бошлади, мевалар эса омборларга жойланди. Сарсар чаманга совуқ нафасини уфурганча бўстон гуллари яланғоч қила бошлади.

Япроқлари сап-сариқ чинор улкан алангадай кўринар, гўё аланга ичида қолган минордай эди. Дала-даштлардаги ўт-ўланлар куз изғиринида қовжираб қора ерга қўшиларди. Чинор баргларини шамол боғ томон қуш каби учирганда, қизил барглар билан гул тўкилгандек бўлар, чанг-тўзонлар боғни тундай қорайтирган, япроқлар бу тун қўйнидаги юлдузларга ўхшарди. Во ажабки, бу ғаройиб минглаб юлдузлар ерга қўшилиб ғойиб бўлди. Мазкур хазон лашкарлари рўёга, ҳар бир япроқнинг бандли кўзгуга ўхшарди. Олтин ойнада ҳеч нарса кўринмагандек, бу ойналарда ҳам ҳеч нарса акс этмасди. Ошиқнинг юзи лаълга ўхшаш қонли кўз ёшидан қизаргандек сариқ барглар ҳам ўз новдасидан қизарар, ўша кўз ёшлар бу юзда чизиқлар қолдириб, ҳар томонга қатралардек нақшлар соларди.

Хазонлар заволнинг номасига, уларнинг банди шоир хомасига ўхшар эди. Ел сув устига сариқ барглар тўкиб, сувнинг кўкимтир сатҳига зар сочар эди. Йўқ-йўқ, у оқар сув гўё тигга ўхшар, ха-

¹ М е ҳ р ж о н ш а м о л и – куз фаслининг ўртаси.

зон япроқларидан ғилофи эса олтиндан қилинган эди. Чиройлик қўлга хина қўйилгандек, тоқларнинг барги ҳам қизилранг билан безалган. Гулда сумбул очган, гулгун юз кокил ёйилган фасл кетиб, лоланинг кафтига доғ қўйди ва бинафшанинг сочини буради.

Бир палла жуда совуқ изғирин эсиб, ҳарирдай сув юзини оппоқ муз мармари қолади. Боғ гулларга мотам тутиб, шамол увуллаши осмонгача етди. Булбул аза тутиб, ўз пардаларини қора кигиздай бўйнига илди. Боғ шу аҳволга тушиб, навбаҳори хазонга дўнди. Гулшанга куз қасд қилиб, дарахтлар баргларини тўка бошлади. Гуллар баргларини эса ерга тўкиб, шохларини ерга қориштирди. Ҳам лоласини заъфарон, ҳам баҳорини хазон қилди. Куз гуллар баргларини ҳар томонга учирди ва совурди.

Лайли ҳусн боғида бошидан оёғигача гўё жаннатнинг гули эди, Унинг касаллик шамоли кучайиб, бўстонидаги баргларни тўка бошлади. Сочлари камандининг чигаллари ечилиб, жонлар бўйнига солинган ҳалқаларни олди. Ҳусн маликасини касаллик ношод қилиб, тутқун ошиқларини ҳам озод қилиб юборди. Озод бўлганлар тез ғойиб бўлдилар, бироқ унинг ишқига гирифторлардан бири қолди. Қалдирғочнинг қанотидай қошлари икки қулочини очиб, кўзларига посбонлик қилар, яъни у уйга ноз кириб, элга таннозлик қилмасин дер эди. Қон ёши гулдай юзини тоза қилди, ўлим машпотази эса юзига упа-элик қўйди – завол нақшларини тортди. Яъни, «ишқ сени жондан жудо қилса, дунёдан қизил юз билан кетгин», дегандек бўларди. Юзидаги ўсма, сурма, упа-эликларни иситма сувлари ювиб кетди. Яъни, Лайли жамолининг боғи куз фаслида гул, бинафша, сабзаларидан маҳрум бўлган эди.

Асалдек ширин лаблари танасидаги ҳароратнинг зўридан қуриди, йўқ, балки бир-бирига ёпишди. Яъни, учуғлар муҳрдек босилиб, оғзини сўзлашдан маҳрум қилди. Бақбақа ўрни чоҳдек чуқурлашди, қора холи қудуқдаги кабутар ҳолига тушди, яъни бу кабутар ўлгуси ва тупроққа кўмилгусидир.

Шундай бандга тушгач, гулдай Лайлининг устига бинафша рангли парда ёпди. Яъни дилкаш қуёш ботаётган вақтда, юзини бинафшаранг булут ёпса, яхшироқ бўлади.

Нозанин Лайли шу ҳолда ўлим талвасасига тушди. Бу оламдан кетиш кераклиги ва жонини топшириши аниқ эканини билди.

Одамлардан ёлғиз қолдиришларини талаб қилди. Онасини чақириб, юрагидаги яширин сирларини арз этди:

«Эй, жони маконим бўлган онажон, жонингга хаста жоним фидо бўлсин. Барча ғамларимни тамоман ўзингга олиб, дард-аламларимга қолдинг. Агар минг йил умр кўрсам ҳам, қайси тил билан узрингни айта оламан? Во дариғки, ҳаётим гули хазон бўла бошлади, умрим гулистонига қишнинг изғирини тушди. Жафогар фалак боғимдаги гулни ва гулимдаги сувларни қуритди. Сарвимнинг бошига қора кунлар тушиб, чаманни тарк қилиш зарур бўлиб қолди.

Ҳар ҳолда дунёдан кетар вақтим етиб, бу боғдаги ҳаётим поёнига етибди. Бинобарин, видолашиш пайтида сиримни яширишдан фойда йўқ. Сен билардинг, аммо уни кўнглингда сақладинг, ниҳоят уни очиқ айтаман:

Аллоҳга омонатни топшириб, ер қаърига кетар эканман, кўп аза тутма, кўз ёшларингни селдай оқизма. Юзингни муштлаб мажруҳ этиб, ўз жонингга озор берма. Бу сўзларим маъқул эмаслигини биламан, лекин ўзгача васият қиламан.

Менинг мотамимда узоқ аза тутиб, уриб юзингни қорайтирмагин. Имкон борича сабр қилиб, хотир-жамликни қўлдан чиқармасликка урингин. Аллоҳ тоғдай сабру тоқат берсин, қабиланг аҳли билан соғу саломат бўлгин. Гул бош олиб кетса ҳам чаманга завол билмасин, кун ботса ҳам осмонни тўзон қопламасин».

Лайли шундай кўп дуолар қилгач, яширин сирини ошкор қилди:

«Менинг мотамим маълум бўлгач, бутун тоғу саҳро халқлари ҳам хабар топади. Шаксиз, Мажнун каби ғариби зорим, қора қайғу шомиди қолганим, менинг ёдим жисмининг ҳаёти бўлган, ўлмоғи эса хайрбодим бўлганим, шамолдек даштларда сарсону саргардон кезиб, тоғ орасидаги садодек чирманиб юрса ҳам, бу сўзлар қулоғига етади, бу ҳодисадан хабардор бўлади. Эҳтимол, бу жон азоби қиссадан интизор Мажнун воқиф бўлиб, руҳимга етишмоқни истаб, унинг руҳи ҳам ўз танасини тарк этар ёхуд бу тарафга келиб, умрим қуёшидек бошимга келар. Мажнун ҳам жонни фидо қилилиш асносида фироқ жабридан қутулиб, барчага ҳақиқий ишқ йўл-йўригини кўрсатар. Жисмининг хоки туробини менинг хоки туробимга қўшиб, жонини эса мен томонга йўллар.

Башарти, Мажнуннинг зор танаси жонсиз аҳволда ерда ётса, албатта эъзозлаб, унга ёнимдан жой бергайсан. Мажнуннинг жисми муқаддас, асли покизадир, бинобарин кўз ёшларинг билан ювсанг ҳам арзийди. Асло гина қилмасдан, меҳр билан унга жон пардасидан кафан қилгин. Мени ҳам ўша кафанга ўраб, икки баданга бир хил кафан қил. Фарзандингдек ҳурматини жойига қўйиб, ўз фарзандинг билан бир ерда ётқизгин. Жон жонга уланса, икки фарзандни бир тобутга ётқиз-

гин», деб васиятини тугатиб, тилдан қолди, кўзини юмди. «Мажнун!» дея жон берди: энди ҳар қанча Лайли деб чақирсанг ҳам у йўқ эди.

Бошига қора кун тушган онаси шундай қаттиқ фарёд чекдики, гўё оҳу фиғонининг ўқлари осмон бағрини ҳам тешиб ўтди. У дилрабонинг, яъни Лайлининг бошидан, ўлим айлангандек айланди. Лайлининг товонларига кўзларини босиб, киприклар билан қитиқлаб уйғотмоқчи бўлар, яъни уйқу вақти эмас, кўзингни оч, оёққа тур, хандон ташлаб, сўзлагин, дер эди. Гоҳ унинг қўлини қўйнига маҳкам тортиб, титраб, йиғлаб, уни қучоқлар, яъни Лайли қаттиқ уйқуда деган гумон билан уйғотиш учун қўлидан тортарди. Унинг тўзғиган сочларини тартибга келтириб, зулматдай мотам кунда шам (яъни Лайлининг юзини) кўргизмоқчи бўлди. «Жон қизим, тун қоронғилигидан асар ҳам қолмади, кўзингни оч, кун ёришганда, ухлаш яхши эмас», дерди. Гоҳ юзини юзига қўйиб, кўз ёшлари билан юзига сув сепарди. Яъни юзига сув сепсам, ногоҳ у ой сесканиб уйғонармикан, деб ўйларди.

Лайлининг онаси шу тариқа изтироб билан кўп тўлғанди: лекин мангу уйқу оғушидаги маҳваш кўзини очмади. Лайлининг уйғонишидан умид узгач, онасининг қуёши абадий қора шом чоҳида қолди. Оқ сочини ёйиб, фиғонлар чекди, ўрилган сочларини юлиб ташлади: оҳи билан жаҳонни куйдириб, уни совитиш учун кофур сепар эди. Кўксини ёқасидек чок қилиб, кўнглидан алангали фарёду фиғонлар чиқарди. Гўё тонг ёқасини йиртиб, қуёши ўз учқунларини сочаётгандек эди. Тирноқлари билан юзига чанг солар, тирноқлар эса тирноқча келадиган этларини ўйиб олар эди. Ўйилган жойлардаги қонлар, кўз булоғидан оққан қонлардек оқарди. Она алам билан фиғон тортарди:

«Жон қизим, қандай қаттиқ уйқу экан бу?! Кўзингни оч, ҳаво жуда яхши, қизлар эса гулшан сайрига бормоқчи. Барчаси чорбоғ сайрига шайланиб, «Лайли келармикан», деб маҳтал бўлиб турибди. Улар юз хил зебу зийнатлар тақиб ясанган, ҳаммалари сенга кўз тутмоқда. Ўрилган сочларингни ёзиб, оламга хуш ҳидларини таратай. Сочларингни ювиб, зулмат орасидаги ҳаёт чашмасини кўрсатай. Сочларингни тараганда эса қоронғилик ичида йўллар кўрсатай. Уларни тараб, ўриб, бўйи-бастинг хазинасини қўриқловчи икки илон каби елкангга ташлаб қўяйин. Бу сочлар асло илон эмас, аксинча қора чилвирлар бўлиб, унинг ошиқлар кўнгилни занжирбанд қиладиган бурамлар бор. Ўсма билан қошларингни кўк-кўк қилиб, кўзларинг мижжаси қиличига яшил қин ясай. Кўзларингга қора сурма тортай-да, ошиқлар кўзига дунёни ҳам қоп-қора қилиб қўяйин. Юзингга упа-элик сураётганда, унга юзим қизиллигини қўшай. Юзингга қатор ниллар тортиб, уларни ёмон кўзлардан асрайдиган мил қилай. «Бол» сўзи остига нуқта қўйганларидек¹, ширин лабинг остига хол қўяй. Гулзордаги гултожихўроз қора уруғлари каби юзингга яна хол қўяй. Сочингни шундай рўмол билан боғлайки, унда ҳам кўринсин, ҳам яширинсин. Эгнингга шундай гулранг либос кийдирайки, ақл ҳам лол бўлиб қолсин. Сени замона офати каби ясантириб, гулшанга юборай. Қизлар билан гулшанда хиром қилиб, дин аҳлини ақлу хушдан бегона қилиб, уларни ишқ йўлида зоҳидликдан воз кечишга мажбур қилгин.

Мажнун ҳам зору интизор боғда зорланиб фиғон қилмоқда. Сен кечикиб борганингда, у дилтанг бў-

¹ Бол сўзининг араб ҳарфлари билан ёзлишига ишора қилинмоқда.

либ, дарҳол қайтса ва мендан сўраса, нима деб жавоб бераман? Ҳам уни, ҳам мени зор қилма, унинг олдида мени шармисор қилма!»

Лайлининг онаси оҳи билан жаҳонни ва осмонни бу асно қорайтирганда, ташқарида отаси бош яланг, ёқаларини йиртиб, кўксига тош уриб йиғларди. Фақат отаси эмас, балки бутун қавму қариндошлари бу азада ҳасрат билан кўз ёши тўкарди.

Тақдир Лайлини шу кўйга солди, энди Мажнун ҳақида сўзлайин:

Мажнун қабрлардаги марҳумлар билан қабристонда ялангоч ётарди. У ҳам қабристондаги марҳумлар каби жонидан жудо бўлган ва тани ҳам тупроққа қоришган эди.

Лайли ҳам ҳолсизланиб, хасталик охир-оқибат йиқитган эди. Маъшуқанинг бошига қора кун тушганда, ошиқнинг ҳам нобуд бўлиши табиий ҳол.

Мажнун гоҳ тушида, гоҳ хаёлида, хуллас, ҳамиша Лайли билан бирга бўларди. Гоҳ пок кўнгил, гоҳ ҳотиф¹ уни дилдоридан воқиф қилиб, маҳваш Азройил қўлидан ажал майини олгунча бўлган ҳолларни айтар эди.

У девона, яъни Мажнун симобга ўхшаб титраб-қалтираб тўсатдан қулоғига бир овоз эшитилдики, у мазкур шум хабарни эълон қилди:

«Эй, дарду бало қўшинларининг шоҳи! Ишқ аҳли эшигинг олдида хоки пойинг бўлган зот!

Эй, дард ўлкасининг қаҳрамони ва ишқ аҳлининг ҳукмрони! Барча ошиқлар сенга қул бўлишга ҳавасманд, ниҳоят ўрнингдан тургин, зотан ортиқ ётишнинг мавриди эмас! Гуллаган боғингни хазон қоплади, чироғингни эса тонг шамоли ўчирди. Булбул бўлсанг, парвоз қилгин! Лайлининг шамига парвона бўлишни бошлагин!

¹ Ҳ о т и ф – яширин товуш.

Севган ёринг сафарга отланди, ҳамроҳга маҳтал сени кутмоқда. Унга йўлдош бўласанми ёки у ёлғиз сафарга кетаверсинми?»

Мажнун нималар содир бўлганини англагач, тани жуда заифлашган бўлса ҳам, қоплондай сакраб турди ёки осмон кийиги чўққидан ирғигандек бўлди. Дарҳол қабила томон югурди ва висол таронасини куйлаб, жонини қўшқўллаб садақа қилмоқчи, Лайли учун қурбон қилмоқчи бўлди. Шодлик кўз ёшларини ёмғирдек ёғдириб, яшиндек учиб борарди. Қалбидаги оташин меҳрининг алангаси жаҳонни ёритиб, балки қуёш каби бутун дунёга нур таратиб, маҳв этишларидан кўнглида ҳеч қандай қўрқинч бўлмай, душманидан ҳам ваҳимага тушмасди. Одамлар эса униинг ҳайбатидан ва баъзилар ваҳший ҳайвонларнинг офатидан қўрқувга тушардилар. Ниҳоят, у Лайли остонасига қадам қўйди, лекин даррандалар орқада қолди. Мажнуннинг ҳайбатидан Лайли қабиласи одамлари қўрқиб, жойларида тошдай қотиб қолдилар. Лайлининг уйига етгач, у ҳеч тортинмай уй ичига кирди.

Лайли ўлими олдида, онасига қилган васиятларида, Мажнун бу даргоҳга келаркан, унга ҳеч қандай озор берилмаслигини илтижо қилган эди. Мажнундай жондан азиз ёри, балки абадий йўлдоши уй ичига кириб, бир-бирини кўргач, ҳам у, ҳам бу муродларига етдилар.

Лайли севган ёрининг ишқида қандай жон фидо қилган бўлса, Мажнун ҳам жонондек жон берди. Лайли абадий уйқуга кўз юмиб, йўлдошига етишди. Мажнун ҳам унинг йўлидан бош тортмай, ўз жонини фидо қилди.

Одамлар тўдалашиб уйга кириб, Мажнунга назар солганларида, жонсиз танаси ерда узала тушиб, Лайли билан ёнма-ён ётганини кўрди. Ҳеч

қачон бўлмаган бу воқеа қабила аҳлини ҳайратга солди. Уларнинг бундай ишқ йўлида жонларини фидо қилишлари барчанинг ишқини пок айлади.

Азаю мотам тутиб, бироз таскин топганларидан кейин Лайли ва Мажнунни қандай дафн этиш ҳақида мулоҳаза қилдилар.

Барча дедик: «Бу икки ғамзада севишганлар бутун бемаъниликлардан покиза эди. Ҳаёт чоғларида раҳмсиз ишқ уларни бир нафас ҳам шодлан-тирмади. Айрилиқ биёбонида жонларидан тўйиб, армон билан оламдан ўтди. Уларнинг руҳи жаннатда абадий висолга етишади. Бинобарин, ҳар икки баданни қўшиб, битта кафан бичиб, битта қабр қазиш керак. Уларнинг жони пайваста бўлди, хоки туроблари ҳам пайваста бўлгани маъқул».

Лайли ҳам шундай васият қилганини эслаб, қўнгиллари таскин топди ва керак нарсаларни ҳозирлаб, икки марҳумни одат бўйича ясантирдилар. Ниҳоят, бир тобутга солдилар икковни, жонсиз келину ўлик куёвни. Икки тана битта кафанга жойланди, йўқ йўқ, балки икки жон бир баданга кирган эди. У икки севишганнинг бир тобутда ётиши, худди бир бодом пўсти ичидаги қўш мағиз-донага, дугонага ўхшар эди. Йўқ-йўқ, уни қўш дона дема, у дона дугона ҳам эмас, дугона икки бадандан иборат бўлиб, ҳар иккаласининг бошқа-бошқа кафанлари бор. Булар шундай бир дона эдики, аслида икки жузв деб айтиш мумкин бўлса ҳам, лекин бир-бирига пайваста бир узв эди. Буларга висол ваҳдати, яъни висол яхлитлиги шиддати, иккилик-айроликка сира ҳожат қолдирмаган эди. Ҳар вужуд дона каби бир бўлганидан, дона қобуғи каби кафанлари ҳам бир бўлди.

Алқисса, бу икки жонажон ёр, абадий висолни топгач, тобутлари устига чиройли рангдаги ажо-

йиб нақшли ипак пардаларни ёпдилар. Тобутни елкаларига олиб, қабристонга элтдилар. Бу икки дилрабони тобут билан лаҳадга оҳиста олиб кирдилар. Ниҳоят, уларни тупроқ ғарибхонасига қўйдилар.

Уларни тупроққа қўйгач, қоронғи лаҳаддан, ҳайҳот, тез чиқдилар.

Қора булутлар ой билан қуёш юзини тўсгани каби лаҳад бир бўлгандек қабр ҳам бир бўлди. Ишқ аҳлининг умид шамлари ўчди, чунки ой билан қуёш ерга ботган эди. На ишқ аҳлининг шоҳи ва на ҳусн осмонининг моҳи қолди.

Лайлининг ота-онаси, қавму қариндошлари биргаликда, ҳар кун икки маҳал йиғилиб, қабр бошида йиғлашар эди. Замон ўтиши билан, улар ҳам бирма-бир она ер бағрига жойланди.

Эй фиғон чекувчи, йиғла! Умр биноси барбод бўладиган қилиб яратилган. Лайли ва Мажнундай икки ёр дунёни тарк этди, афсуски, мен ҳам, диनावозим ҳам бу дунёни тарк этишимиз муқаррар!

XXXVI

*Ишқ таърифидаки, айнининг нурли тобланиши тупроқни чашмадек оқизади; шинининг учқунлари шуъласи кўнгуллар кўшига нуқсон етказур; қофининг***¹ вазмин тошли тоғи кимга юкланса нобуд этар ва нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгилга тушса, лоланинг беиш гулбаргидек қонга бўййди*

Эй муҳаббат, сен сирли бир кимёсан, ғоят тиниқ кўзгу – жаҳоннамосан. Барчани лол этадиган афсунларининг бор, ғоят беғубор жаҳон кўзгусисан. Жаннат боғи каби гўзал бўстонсан, тил-

¹ «Ишқ» сўзининг ҳарфлари а й н – булоққа, ш и н – шуълага ва қ о ф – тоққа ишора.

ларда то абад янграйдиган достонсан. Афсунгар мисоли сирли сеҳринг, оламни равшан қиладиган меҳринг, яъни қуёшинг бор. Баъзида кўнгилларни тиласанг ҳам сен оддий мисни олтин қиласан.

Бор меҳрини оламга бахш этган Аллоҳ таоло адамзодни хокдан яратган. Эй ишқ, сенинг саришта сеҳринг билан одам боласи фариштага айланади. Сен ошиқларнинг юзини олтин каби заффарон қилиб, бағрини ҳам қон қиласан. Ошиқ ҳижрон ўтида куяр экан, ширин жонидан ҳам тўяди. У муҳаббат боғида шўх булбулдай сайрар экан, ишқ ўтида куйиб кул бўлади. Зотан, ошиқлар бағрини чок ҳам қиласан, йўқ ўтида куйдириб тоза олтин каби пок ҳам қиласан. Ошиқлар шу тариқа наинки олтиндан андоза олади, балки олтин каби бағоят тоза бўлади. Хоки туробдан яралган адамзод шу тариқа нурга, олтиндан ҳам тоза дурга айланади. Бинобарин, гарчи ситам билан жафо қиласан, лекин тупроқни кимё қиласан.

Эй ишқ, юқорида айтганимдек, жумла жаҳон акс этар тиниқ кўзгусан, бағрингда наинки олам акс этади, балки рақс этади. Лекин бу кўзгунинг ажиб фарқи, ўзга тарҳи бор. Искандар Зулқарнайн минг ҳура минг сирни билган, пўлатдан ажойиб кўзга ясаган. Ўша кўзгу юзини жуда ҳам силлиқлаб, уни Фарангистон томон тутган. Унда Фарангистон намоён бўлган ва кўзгунинг сири ҳам элга аён бўлган. Бутун халқ унга ром бўлиб, ойнаи жаҳон деб атаган. Бунга сира ҳам шубҳа қилмаган ҳолда овоза қиламан:

Эй ишқ, сен офтоб каби нурли чароғсан, мунаввар кўзгусан, кўзу қароғсан! Кимки сенинг сеҳрингга асир бўлса, унга жаҳондаги барча сирлар аён бўлади. Ишқ кўзгусини ғойибона қўлга кiritган одам қай томонга боқса, севган ёрини, ўзи-

нинг ишқи билан бахтиёрини кўради. У наинки ишқнинг қўлида маст бўлади, балки ишқ йўлида безавол бахт топади. Зотан, ишқ билан ғариб ҳам басавлат бўлади, қашшоқ эса бадавлат бўлади.

Диққат билан эътибор бериш зарур, чунки ҳақиқий ва рамзий ишқнинг фарқи бор. Муҳаббат дардига йўлиққан ошиқнинг юраги минг дард билан тўлиқади. Туну кун ёр хаёли билан пайваста ҳатто жондан ҳам кечадиган даражада мафтун бўлиб, фақат ёрнинг жамолини орзу қилади, ўзини батамом унутади. Ишқу муҳаббатни одат қилганларнинг бахти бутун бўлади, лекин ҳақиқий ишқ каби саодат бўлмайди. Мажозий ишқ ўти юрагида порлаган ошиқни, ниҳоят ҳақиқий ишқ ҳам чорласа, унинг ҳар бир они висол умидида ўтса, жони висол шавқи билан ўртанса, нур устига нур. Ақлу ҳушини жонон тамом ром қилиб, ўзлигидан сира ному нишон қолмаса, ҳуру пари каби ораста бўлса, Ёр билан то абад пайваста бўлса, кўнглидаги барча армонлар кетиб, барча ҳавас қиладиган иқболга етади.

Мажнун қалби рамзий ишқ билан тўлган, ҳақиқий ишқдан ҳам баҳраманд бўлган эди. Буларнинг бежиз содир бўлмаган, зотан, барчасига нодир муҳаббат сабабчи бўлганди. Кимки муҳаббат дардига дучор бўлар, муҳаббат ўтида такрор ва такрор ёнса, ҳатто тоғ бўлса ҳамки, ишқ унинг вужудини сув қилиб, буду нобудини ҳам нобуд қилади. Зотан, бағрини муҳаббат доғи ўртаганда, ҳатто Тур тоғи ҳам уммондай чайқалган.

Қайси бир қалбга муҳаббат алангаси тушса, куймақдан ўзга ҳеч ихтиёри йўқ. Кимки булбул каби шайдо бўлса, унинг ишқ ўти ҳатто жаҳонни ҳам кул қилади. У юз дардга дучор дил каби ўртаниб, оловга тушган қил каби тўлғанади. Ишқ ўти уни

кўз ёшига ғарқ қилади, зотан, барқ ярқирагандан кейин ёмғир ёғиши табиий хол. Лекин кўз ёши ҳам бу алангани пасайтира олмайди, чунки ёмғир ёғса ҳамки чақмоқ чақнайверади. Бироқ бедаво бандалар ўзларига зеб бериб ҳам, ошиқман деб даъво қилиб ҳам, наф топмайди. Ишқ бобида лоф ургани билан барча чиранишлари беҳуда кетади. Зотан, капалак ҳар қанча чиройли бўлгани билан ишқ бобида парвонадай жон фидо қила олмайди.

Ранг-рўйи заъфароннинг ҳаммасини ошиқ деб бўлмайди, ахир ҳар бир сариқ гул заъфарон бўла олмайди. Оҳанрабо ром қила олмагани каби қаҳрабо ҳам елим бўла олмайди. Мис билан жезни оловда қанча ёндирманг, олтинга айланмайди. Ҳийлагарнинг оҳу фигони ҳам ҳеч кимга таъсир қилмайди. Лекин ошиқнинг совуқ оҳи ҳам жаҳонни ёндира олади. Кузнинг изғирини дам-бадам эса бошласа, япроқларни хазон қилиб тўкади. Дарди йўқ кимсанинг кўзидаги ёши, қадрсиз тоғларнинг тошига ўхшайди. Кимки муҳаббат дарди билан ҳамхона бўлса, шам каби кўзининг ёши дурдона бўлади. Кимки муҳаббат дардига ғарқ бўлса, икки оламга ҳам бефарқ бўлади. Зотан, парвонани ишқ маст қилмаса, ўзини оловга басма-бас урадими? Парвона шу тариқа жонидан ҳам, ҳатто жумла жаҳондан ҳам кечади. Ҳар икки оламдан огоҳ телба ўзини ўтга уриши даргумон. Гўдак оловнинг тафтини, қўлу афти оловда куйишини қайдан билсин?!

Муҳаббат дардини суйган, муҳаббат ўтида куйган билади. Муҳаббат дарди насиб этган одам элнинг марди бўлса, ажаб эмас. Парвона ҳеч қачон соғ бўлмайди, чунки унинг қалбида муҳаббат дардининг доғлари бўлади. Бағрида ўнлаб ишқ доғлари бўлгани боис азалдан шеър уфалда қайта-қайта таърифланади.

Бу ишқ ўтига ҳеч даво бормикан, ишқ дарди барчага раво бўлармикан?

Ё Раб, жоним ишқ ўтида ўртанмоқда, ҳатто жумла жаҳоним куймоқда. Ишқ ўти билан кўнглимни маҳзун қилмагин, аксинча ишқ шавқини яна ҳам афзун қилгин. Ишқ оташи билан таним қуритгин, шуъласи билан кўзларимни ёритгин. Оҳларим унинг дудидан нишон бўлсин, дуду тутуни билан кўзимнинг ёшлари равон бўлсин. Кўнглим қуши ҳам самандар каби ишқ оташдониди ёнсин. Шу ўтнинг учқунлари кўнглим қушига дон бўлсин, аланга бағри менга макон бўлсин. Кўнглимни мана шу дону дун билан тўқ қилиб, муҳаббат ўтида йўқ қилгин.

Эй соқий, оташпарастилар оловини ёққин! Менинг ғамим обнус¹ ёғочига ўхшаган қора қайғудандир. Бир қадаҳ муғона шароб билан ичимга ўт солгин.

XXXVII

Фалак эҳтиромли, қуёш нисбатли осмон бўлган шаҳзода, яъни Султон Увайс баҳодир мадҳида хотима; насиҳатлар бисотида кўп лаъл ва яхши сақланган дур ва панду насиҳатлар дастурхонида мевалар ва гуногун нозу неъматларни ул ҳазратга қулоққа олмоқ ва оғизга солмоқнинг чақириғи

Эй, даврон соқийси! Ғамгин бандаларга шодлик қадаҳини тутгин! Аввал қадаҳингни гардундай қилган, сўнг унга шафақгун бода қуйгин. Бу пиёла тўлгач, менга ҳавола қилгин. У қадаҳни кўришим билан ҳушимдан айрилган каби шундай сипқарайинки, осмондай тўла қадаҳ ўз атрофида бир томчи ҳам юлдузини топа олмасин.

¹ О б н у с – қора тусли қаттиқ ва хушбўй дарахт.

Сармаст бўлиб, шоирона сўзларимни фалакдек юқорилатиб, юлдуздек дурлар сочайин. Денгизнинг дурлари ва конларнинг гавҳарлари каби сўзлардан иборат таъриф тавсифларни шаҳзодага бағишлайин.

Бу адолатли шаҳзоданинг етти пушти шоҳ бўлган. Етти пушти унинг шахриёр бўлган, тожу тахт завқидан бахтиёр бўлган. Бутун коинот, замона султони, шаҳзода Увайс даргоҳининг тупроғи ҳисобланади. Шаҳзодага иззат ва тамкин хос бўлиб, лутфу марҳамат, эпчиллик ва қаҳру ғазаб билан иш юритади.

Жанг пайтида қўлига қурол олса, арслонга дўнади, базм чоғида қўлига қадаҳ олса, ҳимматли Ҳотамтойга айланади. Наинки базм чоғида, саховату ҳиммат шаҳзодага ҳамиша хос хусусият. Асилзода барча хешу ақрабоси сингари одоб ва ҳаё унинг ҳам доимий шиори. Саховатли ва шижоатли бўлгани боис барча унга итоат қилади. Шаҳзода каби жўмардни топиш даргумон экан, уни ҳар қанча таърифласам ҳам камлик қилади. Мен ақл билан мулоҳаза қилиб, қолаверса қанча теран фикр ҳам нақл билан унга имкон қадар насиҳат қилайин, токи насиҳатларим унинг учун ўзига хос ҳаётий дастур бўлсин.

Эй, савлати билан элни ром этган, давлатига барча ҳавас қиладиган шаҳзода! Менинг сўзларимни қулоғингга қуйиб олгин, калом гавҳарларини эса қалбинг хазинасига жойлагин. Жаҳонда нималар вафо қилишини англаб, ҳаёт ҳикматларини ҳам тафаккур қилгин. Ер юзидаги ҳаёт аслида уммонлар қуршовида кечади, яъни тупроқ ва сувдан иборат, одам умри ҳам шамол қанотида ўтади. Ким тупроқда кечадиган ва сувлар қуршовидаги ҳаётдан мамнун бўлади? Шамолга ҳам

суяниб бўладими? Одам юз йил оламга шоҳ бўлса ҳам, дарбадар гумроҳ гадо бўлса ҳам, ажал аждар каби оғзини катта очса, шоҳу гадо демай баравар ютади. Зотан, кўнглинг шод бўлса ҳам, ғамгин бўлса ҳам, Яратган эгамни сира унутмагин. Унинг қаҳридан ҳамиша ҳайиққин, меҳридан эса асло умид узмагин. Забардаст шоҳлар ҳам қошимда бош эгсин десанг, ўзингни гадолар мисоли камтарин тутгин. Шоҳлар шоҳи бўлсанг ҳам фақирлар ҳолидан хабар олиб, улар учун фидо бўлгин.

Аллоҳ бандам десин десанг, ота-онангга меҳрибон бўлгин. Уларга қуллиқни одат қил, чунки оламда бундан ортиқ бахту саодат йўқ. Худодан давлат талаб қилсанг, шариат ҳукмларини мўътабар билгин. Жаннат насиб қилсанг десанг, шариатга амал қилгин. Нафсинг ёмон йўлга бошласа, ўзингни жуда ҳам гуноҳкор ҳисоблагин. Шайтон васвасасини йироқ қувиб, кўз ёшларинг гуноҳларингни ювгин. Тоат-ибодатинг қанча кўп бўлса ҳам кам ҳисоблагин, лекин ибодатингни элга кўз-кўз қилмагин. Чунки ибодатга риё аралашса, савоб эмас, гуноҳга айланиши ҳеч гап эмас. Гуноҳлардан пушаймон бўлиб тавба қилсанг, нажот топишинг осонлашади. Зотан, шаробхўрлик қилсангу бунинг учун Аллоҳдан ёлвориб, узр сўрасанг, мазкур ишинг сохта ибодатдан минг бора афзал бўлади. Хуллас, тоату ибодатни касб кор қилиб олиб, шариатга ҳамиша итоат қилган.

Подшо хизматини ҳам шараф деб билиб, унга сидқидилдан хизмат қилгин. Токи у сендан сира ҳам норози бўлмасин, аксинча ҳамиша рози бўлсин. Шаҳаншоҳ отангнинг укаси бўлади, бинобарин, сенга ҳам аканг, ҳам отанг бўлади. Ҳар икки отага азиз ўғил, лазиз фарзанд бўлгин. Сенинг икки отанг ҳам жуда бадавлат бўлиб, сен улар-

нинг ғоят басавлат фарзандисан. Жуда ҳам оқил фарзанд бўлиб иккисини ҳам хурсанд қилгин. Уларга қул бўлиб жаҳон шоҳи, ҳатто бор оламнинг шаҳаншоҳи бўлгин. Бири сендан рози бўлсин, яна бири иноятини дариф тутмасин.

Қай битта ўлкани қўлга киритсанг, барча таъзим билан йўлингга чиқади. Қаерда бўлсанг ҳам зулм кишанларини бирма-бир узгин, инсоф ва адолат қасрини барпо қилгин. Халқнинг ғоят ғамхўр ҳукмрони, каттаю кичикнинг меҳрибони бўлгин. Қайси бир золимлар бўрилиқ қилса, уларни ҳайда, ўша жойнинг итлари билан уни овлагин. Золимдан барча элни асрагин, қўйларни ҳам бўрлардан омон асрагин. Агар бирон-бир мазлум золимлар дастидан дод солиб, нажот истаса, золимларни жазолаб, халқни шод қилгин. Кимки шикоятини айтишда қийналса, эринмасдан такрор-такрор сўраб билгин. Мискинлар шикоятини ҳиммат билан тинглаб уларнинг кўнглига таскин бахш этгин. Уларнинг аҳволини таскин бериб англаб, ҳиммат билан ўнглагин. Золимларга сира эрк берма, ўзинг ҳам асло зулми қилмагин.

Азалдан қассоб ягона ташвиш билан яшайди: яъни бўрдоқи ва қўйни семиртириб сўйиш учун боқади. Қассоб бор жойда бундай парвариш жониворларга наф бермайди. Халқнинг молу мулкини ўзингникидай авайлагин, аёлларини, фарзандларини ҳам ардоқлагин. Сенинг аҳли аёлингни қандай асрасалар, молу мулкингни қандай қўриқласалар, сен ҳам халқнинг аҳли аёлини авайлаб, молу мулкини ўғрилардан қўриқлагин. Зотан, халқнинг молу мулки талон-торож қилинса, бунинг учун султон қиёматда жавоб беради.

Шаҳарда одил султон бўлсанг, дашту саҳроларда ҳам адолатпарвар бўлгин. Ҳеч бир муҳожир,

йўловчи мусофир, савдогару тожирлар таъқиб қилинмасин. Қароқчилар савдогарлар карвонининг йўлини тўсиб, уларнинг бойликларини талайди. Кўп молу мулкидан айрилиб, аранг шаҳар етиб келган савдогарларни бош талаб қилиб, тамғачи¹ ҳам талайди. Агар бундай адолатсизликларга йўл қўймасанг, фойда топишинг шубҳасиз.

Бирон ёмон фикр кўнглингга келса, Худонинг номини тинмай зикр қилгин. Зулам қилишга чоғлансанг, Султон Ҳусайн кўз олдингга келсин. Зотан, ҳар бир ишинг оқилона бўлса, битта ташвишингга сира ҳам ўнга ташвишга айланмайди.

Бу дунёда бахтинг бутун бўлиб, у дунёда жаннат насиб этсин. Ҳар бир ишинг ғараздан ҳоли бўлиб, икки оламнинг бахту иқболига мушарраф бўлгин.

Эй соқий, қадаҳ тутгин, токи шаҳзоданинг ўзи қадаҳ тўла бодани менга узатсин. Шаробдан аввало ўзи симирсин, ниҳоят, менга ҳам унинг ўзи ичирсин.

XXXVIII

Бу дард йиғиси тугашининг тараннуми ва бу ҳасрат номаси охирининг айтилиши ва тартиби авзояининг афсонасини тузмоқ, хато ва камчиликлари рақамларига эътироф айтиб, бу бобда Ҳақдан афв сўрамоқ

Худога беадад шукрлар бўлсинки, бу дардли афсонанинг ҳар сўзида юзлаб дарду ҳасрат нишонлари бордир. Унинг варақлари жон пардаларидандир, ошиқлар бу варақларни жонлари билан безагандирлар. Кўз қорачиғини сиёҳ қилиб ёзгани – қора қайғу можаросидир. Бунда ёзилган ҳар

¹ Тамғачи – савдогарларнинг молидан бож олувчи.

алиф¹, ошиқларнинг кўксига ўйиб ёзилган алиф нишонидир. Нуқталар эса – яширин тиканларнинг нишони, йўқ-йўқ, балки улар қора ҳасрат доғларининг аломатларидир. Ҳар бир дол ҳарфи ҳам бўлган «дард» сўзининг икки ёнидаги долларидир. Достондаги айнларнинг кўриниши, ҳижрондаги ошиқларнинг кўксига урилган наълга ўхшагандир. Бу асарнинг сарлавҳалари ошиқларнинг қони билан қизилда ёзилган². Саҳифаларнинг юзида ошиқу маъшуқнинг дарду ҳасратлари жилваланади, мистар³ чизиғи – ҳажрнинг катта йўлидир. Дарду ҳасрат лашкари орасида тўполону гавғо кўтарилиб жон мулкани олишга зўр беради. Ҳар бир сатр урушдаги қўшинлар каби саф тортгандир. Йўқ, аслида бу сафдагиларнинг барчаси машаққату ғам аҳлидир, ғам даштида мотамзада кишилардир. Буларнинг ҳаммаси Мажнунга аза тугиб, Лайлининг вафотидан қайғуриб, қора мотам либосларини кийгандирлар. Яъни, бу фироқнома менинг қаламимнинг кўз ёшларидир.

Бу мотамномани қанча чўзган бўлсам, шунча мотамзада бўлдим, ниҳоят, йиғлаб-йиғлаб тугатдим.

Эй тонг шамоли, тўхтамасдан эсгин, ҳатто бир лаҳза ҳам нафас ростламай тоғлар, даштлар, водийларга ва жаҳоннинг барча четларига бориб, жаҳондаги ишқ аҳлига бу қиссанинг тутаганини овоза қилгин.

Қаердаки сабру қароридан жудо овораю сарсон, бахти қаро одамлар бўлса, ҳаммаси дарҳол ҳу-

¹ А л и ф – «а» ҳарфининг арабча шакли назарда тутилмоқда.

² Асл матнда достоннинг ҳар бир бобида қизил сиёҳ билан ёзилганига ишора.

³ М и с т а р – тоза қоғозга чизик тушириш учун қалин қоғозга иплаб тортиб ясалган чизғич, трансформат.

зуримга етиб келсин. Менинг бу улуғ мотамли қора шаҳримга, яъни дарду ҳасрат билан тўла «Лайли ва Мажнун» достонимга кириб кезсинлар. Бу ҳам ўзига хос ишқ ўлкаси бўлиб, бунда сарсон, саргашта бўлганлардан бири шарқ қуёшидир. Бунда ишқ аҳли учун мадрасалар қурилган, дард аҳли унда мажлислар ўтказмоқлар. Кимнинг кўнглида ишқ бобида камолга эришиш орзуси бўлса, мана шу ишқ мадрасасига жойлаб, ҳужрасига керакли нарсаларни ҳам тайёрлаб берайин. Бошланишига сабоқларини ёзиб, мадрасада бир мударрисга вазифа қилиб берайки, бу варақларни ўз олдига қўйиб, унга рисоладагидек сабоқ берсин. Кимки қобилиятли бўлса, ғам ва балолар сабоғини олсин. Бу ҳужрадагиларнинг таоми жигарни куйдирадиган ғамлардир, томчи-томчи қонлар эса сув ўрнидадир. Кундузи ўқиладиган сабоқлар бало ва ишқ йўлида юз мубталолик ҳадисларидан иборат. Кечки насибалари эса чироқ, андуҳ ва бағир доғи тунларидир.

Кимнинг иши равнақ топиб, барча ошиқлар орасида шуҳрат топиб, идрокида ишқ жўш уриб, фиғони бало фарёдидай янграса, бор будини муҳаббат олови қамраб олиб, ундан чиққан тунларидан қуёш бекилса, оҳиниг шамоли куйган вужудининг тупроғини учуриб, кўз ёшлари унинг ўтини ўчирса, жисмидан асар қолмай, кўнглини ҳам бой берса, айнан шундай кишилар учун бу ишқ заминига иморат солиб, уларнинг бемалол кичишларини кўзда тутдим.

Замона яғонаси Мажнун ва Лайлилар ишқ йўлида яғонадирлар. Улар хоку туробдан иборат ўткинчи дунёни тарк этиб, жаннатга йўл олдилар. Мен улар учун қароргоҳ, муҳташам мазор ясадим. Бу мазорнинг саноқсиз айвон ва пештоқлари ми-

нора ва гумбазларга ўхшайди. Фалакдек юксак бу гумбаз шу иккисининг қабридир. Қандилига бекитилган шамига кечаси юқоридан нур ёғилиб туради. Бу гумбазнинг нозик кабутарлари парига ўхшайди, йўқ йўқ, булар ҳарам кабутарларидир. Бу гумбаздаги кабутарлар учолмайдилар, чунки фаришталар қанотлари билан уриб, уларни учгани қўймайдилар.

Ишқсиз кишилар бу ерга келмайди, бу ердаги завқ ва хушнудликлардан маҳрум. Ишқсизлар, бунда кўринмайдилар, бу ернинг зиёратчилари малаклар эмас, ишқ аҳлидир. Бу ғам ва дард тортган одамларнинг ҳар бири –ишқда ягона бўлганларнинг барчаси буни қабул қилиб, бу пардада яширин йўллар топдилар.

Кимки бу ҳарамнинг маҳрами бўлиб, ундан файзлар олса, кимнинг муроиди ва эътиқодининг асоси ишқ бўлса, ундай кишини бу жаннатга келтириб, бу мартабага сазовор этгин. Унинг кўнглини ҳамиша завқу шавқ билан тўлдириб, ишқ бобида камолга етказгин. Унинг ишқини безавол, абадий этиб, ишқи билан бирга фано сари йўллагин.

Ишққа бегона нопоклар, ўзига ёлғондан ошиқ деб ном қўйиб олганлар йўли шишадан тўкилган қизил майдек кўзидан қон ёш тўккан нопокнинг йўлидек фасод тўфони ичида бўлади. У сохта ошиқ илондай тўлғангани билан кўнглида заҳардан бошқа ҳеч вақо йўқ. Ўзини ясама ошиқ кўрсатиб, мақсад ва муддаоси фақат ҳирсу нафс бўлса, бундай ёлғончи ошиқни асло муродига етказмагин ва бу жаннат боғига яқинлаштирмагин.

Мендай ғарибу хаста бу асарни ёзишга чоғланиб, ниҳоят ёзиб тугатибман, бу абадий ишқни ҳикоя қилишдан мақсадим шунчаки афсона айтиш эмас эди, бу дostonни афсона тарзида ёзма-

дим. Балки бу дoston мазмунига руҳ мойил бўлди, афсона эса бир баҳона, сабаб бўлди. Бу дoston сатрларига ҳаётий воқеалар акс этган, афсона эса ярашган либос бўлиб тушди.

Устоз шоирлар¹ ҳам сўзга шукуҳ ва файз бахш этиб, шундай дoston ёзиб, саҳифалар юзини безаган эдилар. Уларнинг дostonлари ва шону шуҳрати олам аҳлини жалб қилган бўлса ҳам, лекин улар форсча ёзгани боис, туркий забон халқларнинг завқ олишлари мушкул эди. Дostonлар форсий тилда назмга солингани туфайли фақат форсча биладиганлар баҳра топди.

Мен эса бу ишқ қиссасини турк тилида ёзиб, айни шу тилда ҳикоя қилдим. Бу асарнинг шуҳрати жаҳонни тутиб, туркий халқлар ҳам ҳам баҳра олсин,—дедим. Зотан, ҳозир жаҳонда теран идрокли, хуштабиат туркий миллатлар ва элатлар кўпайган. Гарчи, бу асаримдан келиб чиқадиган панду насиҳатлар кам бўлса ҳам сира ғам емаслик керак, чунки у бахш этадиган завқу шавқ асло кам эмас.

Ақлли одамлар ҳамиша камолотга эришиш учун талпинади, айни пайтда адамзод дарду шавққа ҳам ташна бўлиши керак. Одам билимдон бўлсаю, дарди бўлмаса, ундан нима фойда? Башарти, Мажнун жаҳон аҳлининг кўнглига ўт солса, ҳатто Афлотун ҳам шу ўтда куйиши муқаррар.

Булбул сайраган пайтда одам анқо ҳақида ўйламайди. Агар эшитувчи одам ишқ дарди билан тарбияланган бўлса, ҳикояда ҳам шундай дард бўлиши керак. Эшитувчининг кўнгли ишқ дардига пайваста бўлса, унинг бағри албатта оташин бўлади.

Ёнаётган оловга қарагин, сув бу оловни ўчирса, бироқ ёғ яна ҳам гулладиб ёндиради.

¹ Низомий Ганжавий ва Хусрав Деҳлавийлар кўзда тутилади.

Мен ҳам бу ишқ достонини шароб каби сузиб, туркона нағмалар тараннум этдим. Бу нағма эл кўнглига манзур бўлади, чунки бу аксарият ғамгин навҳадир. Зотан, ўзим ҳам ишқ дарди билан жуда-жуда ғамгинман, дарду ҳасрат нима эканини теран англаганман, бинобарин юрагида дарду ҳасрати бисёр кишиларнинг сўзлари менинг сўзимдир. Шубҳасиз, бу асар қачон ўқилса ҳам, китобнинг кўнгли бузилади, ғамга ботади. Лайлини ёд этган Мажнун каби китобхон кўз ёшлари ҳам селдек оқади.

Тан оламанки, гуноҳ ва хатоларим гирдобида дoston битиш асносида оппоқ қоғоз юзини қора қилдим. Илоҳим, ишқ оби ёзилган барча гуноҳлар қорасини ювиб кетсин.

Ё Раб, бу ёзганларимни кимки ўқиб англаса, ўқиганларини теран ўйлаб, муддаоларимни равшан тасаввур этса, достонимдан айб изламаса, шундай кўнгли тоза холис одамларга барча илму фан, касбу кор эшикларини катта очгин! Оёғини ишқ кишанлари билан боғлагин, ишқ дарди ва шавқ шароби билан сармаст қилгин. Муҳаббат жунуни занжирларига боғлаб, ишқ банду бўғовлари билан бахтиёр айлагин. Уларни ишқ ғами билан хурсанд қилганингда, мени ҳам эсга олишсин. Шояд шу вақтда чин кўнгилдан оҳлар тортиб, гуноҳларим чангини ўчирса, ўша оҳ шамоли заиф танимни учириб, раҳмат уйидан қарор топтурса.

Ё Аллоҳим, билиб-билмай қилган исёну гуноҳларимни кечиргин, ўзинг тилагимга етказгин, омин!

Адабий-бадгий нашр

АЛИШЕР НАВОЙЙ
ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

Насрий табдил

Муҳаррир
Феруза ҚУВОНОВА

Бадгий муҳаррир
Баҳриддин БОЗОРОВ

Компьютерда саҳифаловчи
Дилдора ЖЎРАБЕКОВА

Техник муҳаррир
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: AI № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишга 29.01.2021 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табағи 16,0 Шартли босма табағи 26,88.

Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғоз.

Адади 2000. Буюртма № 39.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими: (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.

Маркетинг бўлими: (98) 128-78-43;

факс: (71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru